

ернст

юнгер

скляні бджоли

Майстри
світової Прози

ернст
юнгер
скляні бджоли

Майстри
світової Прози

МАЙСТРИ
СВІТОВОЇ
ПРОЗИ

Ernst Jünger

GLÄSERNE BIENEN

Ернст Юнгер

СКЛЯНІ БДЖОЛИ

Роман

З німецької переклав
Роман Осадчук

Київ

Роман «Скляні бджоли», який зачіпає теми стрімкого технологічного прогресу та заміни живого штучною імітацією, лише на перший погляд є фантастичним, адже у глибинних пластах цього тексту – міркування Юнгера про стрімкий поступ людства і занадто швидку зміну основ життя, коли в одвічному прагненні до спрощення і спокою люди натомість завжди отримують ще складніше життя, сповнене тривоги і позбавлене щастя. І далеко не всім знайдеться місце у такому новому механістичному та прагматичному світі.

Не всі кавалеристи однаково успішно здатні пересісти із коної старої традиції на танки прогресу, і головний герой роману, ротмістр Ріхард, якраз один із таких. У пошуках роботи, якої залишається все менше для людей попередньої генерації, життя зводить Ріхарда із загадковим та величним Цаппароні – творцем могутньої компанії з виготовлення роботів та маріонеток. Попередник Ріхарда на цьому місці за короткий час втратив глузд, і тепер Цаппароні шукає нового фахівця для виконання певних делікатних завдань. Але для прийняття остаточного рішення Ріхард має пройти тест, суть якого він не зовсім розуміє і який поступово починає набирати гротескного та зловісного забарвлення.

*Цей текст захищений Законом України
«Про авторське право і суміжні права».*

*Виключне право на видання цього тексту належить
Видавництву Жупанського.*

*Будь-яке цитування тексту, його відтворення
чи публікація можливі лише з дозволу видавництва.*

© 1957 Klett-Cotta - J.G. Cotta'sche
Buchhandlung Nachfolgen GmbH, Stuttgart
"Ernst Jünger, Gläserne Bienen. Sämtliche
Werke (PB) vol. 18, p. 421 - 559, Klett-Cotta,
Stuttgart 2015)"

© Видавництво Жупанського;

Р. Осадчук, переклад;

О. Баратинська, художнє оформлення, 2017.

1

Коли нам було кепсько, нас виручав Твіннінгс. Я сидів у нього за столом. Цього разу я барився надто довго; вже давно треба було наважитися й піти до нього, проте злидні позбавляють нас сили волі. Отак тиняєшся кав'ярнями, поки є ще якийсь дріб'язок у кишені, а потім не вилазиш із дому і витріщаєшся на стелю. Смуга невдач ніяк не хотіла закінчуватися. У мене ще був один костюм, в якому можна було з'являтися на людях, але коли я був на публіці, то, сідаючи, не мав закидати ногу за ногу — взуття було таке стоптане, що підосви аж світилися. За таких обставин людина надає перевагу самотності.

Твіннінгс, з яким я служив у легкій кінноті, був природженим посередником і взагалі люб'язною людиною. Він уже не раз виручав мене порадою, як і інших товаришів по службі. Він мав добрі зв'язки. Вислухавши мене, він дав мені зрозуміти, що я можу розраховувати лише на таку роботу, яка відповідає моєму становищу, тобто на таку, яка має який-небудь недолік. Це було цілком справедливо, мені не випадало бути перебірливим.

Ми товаришували, хоча це мало про що говорить, оскільки Твіннінгс товаришував майже з усіма людьми, яких знав, окрім тих, з якими якраз розсварився. Він умів вести справи. Його відвертість я не сприймав як образу; радше було таке відчуття, ніби ти на прийомі у лікаря, який тебе ґрунтовно обстежує й утримується від дурних зауважень. Він узявся за полу мого піджака й промацав тканину. Я помітив на ній плями, так ніби мій зір раптом загострився.

Потім він перейшов до деталей моєї справи. Я вже був не молодим, і хоча встиг побачити світу, та вар-

то було визнати, що похвалитися мені було особливо нічим. Найкращими посадами були ті, де можна було задурно одержувати найвищу платню, а всі тобі за це заздрять. Та хіба ж я мав таких родичів, які могли роздавати престижні посади, як ото тесть малого Пауля Доманна, який будував локомотиви й під час сніданку заробляв більше, ніж за рік одержували ті, хто гарував у будні й у вихідні? Що більшими є об'єкти посередництва, то менше з ними мороки: локомотив легше продати, ніж пілосос.

У мене був дядько-сенатор. Але він уже давно помер, ніхто про нього більше не пам'ятав. Мій батько був державним службовцем і все своє життя прожив у спокої, а невеличку спадщину, яку він залишив, ми вже давно проїли. Моя дружина була незаможною. Не надто розженешся, маючи в активі мертвого сенатора і дружину, яка сама відчиняє двері гостям.

Потім ще були посади, на яких ледь не задурно треба було добряче попотіти. Ходити по квартирах та пропонувати холодильники чи пральні машини, аж поки не почнеш боятися вхідних дверей. Або ж слід було доскіпуватися до старих приятелів, ходити до них у гості й підступно втюхувати їм мозельське вино або страхові поліси. Твіннінгс із посмішкою відкинув ці варіанти, за що я був йому дуже вдячний. Він міг би поспитати мене, чи я вивчився на щось краще. Він знав про те, що я займався приймальним тестуванням танків, але йому було також відомо, що там я потрапив до чорного списку. До цього я ще повернуся.

Окрім того залишалася робота, пов'язана з ризиком. Вона давала добрий заробіток і сите життя, але неспокійний сон. Твіннінгс описав мені кілька таких місць, мова йшла про охоронну службу. Адже хто тільки сьогодні не має власної служби безпеки? Часи були непевними. Слід було захищати життя та власність, охороняти земельні ділянки й транспорт, убезпечувати себе від шантажу та розбійних нападів. Порівняно з філантропією динаміка росту нахабства все одно була більшою. Досягнувши певного рівня популярності, годі було по-

кладатися на громадські служби, а слід було тримати батога у себе вдома.

Але й тут пропозицій було набагато менше, ніж попиту. Хороші місця вже були зайняті. Твіннінгс мав багато друзів, але для колишніх вояків настали кепські часи. Приміром, була така собі леді Бостен, неймовірно багата і ще молода вдова, яка постійно непокоїлася за своїх дітей, особливо після того, як було скасовано смертну кару за викрадення дітей. Але Твіннінгс уже забезпечив її охороною.

Потім ще був один нафтовий магнат Престон, якого охопила манія конярства. Він буквально закохався у свою стайню, немов давній візантієць, став справжнім гіпоманом¹ і не шкодував ніяких грошей, щоб задовольнити свою пристрасть. Коні жили в нього, наче напівбоги. Кожен намагається обрати свій профіль, а Престон вирішив, що коні пасують тут краще, ніж цілий флот танкерів та ліс бурових веж. Завдяки коням до його дому почали учаштати князі. Та водночас було чимало клопотів. У стайні, під час перевезень та на іподромі слід було пильнувати за кожним. Постійно треба було хвилюватися через можливу змову жокеїв, заздрість інших конелюбів або через високі суми закладу. Жодну оперну діву не охороняли так пильно, як коня, що мав здобути великий приз на перегонах. Це було місце для колишнього кавалериста, для чоловіка, що мав би пильне око та не був байдужий до коней. Але на цьому місці вже сидів Томмі Гільберт, який устиг перетягти туди півескадрону. Престон беріг його як зіницю ока.

У Рон Пуа одна заможна шведка шукала приватного охоронця. Вона мала їх уже багато, оскільки постійно боялася за свою цноту. На тих охоронців, які найретьєльніше виконували свої функції, гарантовано чекав огидний скандал. До того ж це місце не годилося для одружених.

¹ Гіпоманія (грецьк. ύπο — «під», «нижче» та грецьк. μανία — «манія») — легка форма манії.

Твіннінгс називав різні місця роботи, ніби шеф-кухар, який перелічує викреслені з меню смачні страви. Всі посередники мають таку звичку. Він хотів збудити в мені апетит. Нарешті він перейшов до доступніших пропозицій, та можна було побитися об заклад, що кожна з них мала якісь приховані вади.

Мова зайшла про Джакомо Цаппароні, ще одного з тих людей, які полюбляли смітити грішми, хоча його батько перейшов до нас через Альпи із самим лише ціпком. Не було газети, часопису чи екрана, де б не фігурувало це ім'я. Його заводи розташовувалися зовсім неподалік, він став справжнім монополістом завдяки чужим, а також власним винаходам.

Журналісти розказували легенди про речі, які він там виготовляв. На заводах Цаппароні будували роботів для всіх можливих потреб. Їх постачали за спеціальним замовленням, або як стандартні моделі, що тепер були в кожному домі. Йшлося не про великі автомати, як то можна спершу подумати при слові «робот». Цаппароні спеціалізувався на мініатюрних роботах. За деякими винятками, найбільші з них не перевищували за розміром кавуна, тоді як найменші були просто крихітними й нагадували якісь китайські експонати з кунсткамери. Вони діяли як розумні мурахи, але не як біологічні істоти, а як механізми. Це був один з постулатів Цаппароні, або, інакше кажучи, такими були його правила гри. Часто здавалося, що, маючи два рішення, він завжди вибирав найрафінованіше. Але такий був дух часу, й він непогано його відчував.

Цаппароні починав з мініатюрних черепашок, яких називав селекторами — вони стали незамінними для дрібного сортування. Черепашки лічили, зважували й сортували коштовне каміння чи банкноти, відділяючи підробки. Невдовзі цей принцип було поширено на роботу з небезпечними речовинами — вибухівкою, а також отруйними та радіоактивними елементами. Існували цілі зграї селекторів, які не лише виявляли невеликі джерела загоряння, але й ефективно їх гасили; були

й такі, що займалися ремонтом мереж, інші поглинали бруд — годі було знайти їм заміну, коли йшлося про досконале очищення. Мій дядько-сенатор, який усе життя страждав на пилкову алергію, міг би цілковито відмовитися від регулярних поїздок у гори після того, як Цаппароні випустив на ринок селектори для усунення пилку.

Незабаром його апарати стали незамінними, і то не лише у промисловості та науці, але й у побуті. Вони економили робочу силу та вносили в технічні приміщення незнаний досі життєвий тонус. Кмітлива голова знайшла нішу, якої до неї ніхто не бачив, й цілковито її заповнила. Саме таким чином робляться найкращі, найбільші гешефти.

Твіннінгс натякнув, яка була проблема в Цаппароні і що тому муляло. Хоча напевне він не знав, проте здогадувався. Той мав труднощі з працівниками. Якщо у тебе досить честолюбства, щоб наділити матерію розумом, то без оригінальних мізків тут не обійтися. До того ж ішлося про мікроскопічні масштаби. Можливо, на самому початку важче було створити колібрі, ніж цілого кита.

Цаппароні мав команду найкращих фахівців. Йому найбільше подобалося, коли винахідники, які приносили йому зразки, наймалися до нього на постійну роботу. Вони втілювали свої відкриття або йшли далі. Це було особливо важливо у залежних від моди відділах, як, наприклад, у відділі іграшок. Тут ще ніколи не було таких неймовірних речей, як за часів Цаппароні — він створив ціле королівство ліліпутів, живий світ гномиків, які, ніби в дивовижному сні, зачаровували не лише дітей, але й дорослих. Це перевершувало будь-яку фантазію. Проте щороку до Різдва цей театр ліліпутів слід було оновлювати й оздоблювати новими сценами та фігурками.

Працівники Цаппароні одержували платню професора, ба навіть міністра. Та вони сторицею повертали йому всі затрати. Чиєсь звільнення могло означати для нього непоправну втрату й навіть катастрофу, особли-

во коли працівник збирався продовжити свою діяльність деінде в межах країни, а ще гірше, коли йшлося про його виїзд за кордон. Багатство Цаппароні, його монопольна влада спиралися не лише на таємниці фірми, але й на техніку роботи, яка освоювалася протягом десятиліть, та й то це було до снаги далеко не кожному. Ці технічні вміння коренилися в його працівниках: у їхніх руках та головах.

Щоправда, для тих, до кого ставилися й винагороджували як царів, існувало не надто багато спонук змінити своє робоче місце. Проте винятки таки були. Давня істина полягає в тому, що людину ніколи не можна цілком задовольнити. До того ж працівники Цаппароні мали надзвичайно складні характери. Це було пов'язано зі специфікою роботи: постійне заняття дрібнюсінькими й часто дуже складними речами з часом робило людей примхливими й надто вигадливими, породжувало характери, які весь час із мухи робили слона й скрізь підозрювали підступи. Це були митці, здатні підкувати блоху. Все це частково виходило за межі звичайної уяви. Світ автоматів Цаппароні, вже сам собою доволі дивовижний, був заселений привидами, що поставали у вигляді незвичайних маріонеток. У його приватному офісі часто виникала атмосфера, як у головного лікаря психлікарні. Єдине, що поки не винайшли таких роботів, які б самі виробляли роботів. Бо таке відкриття було б на рівні винаходу філософського каменя чи квадратури кола.

Цаппароні мав змиритися з фактами. Проблеми з персоналом були пов'язані з сутністю його підприємства. Проте тут він виявляв неабияку кмітливість. На своїй фабриці прототипів він ставив на перше місце роботу з людьми й розсипався навсібіч у люб'язностях, як спритний південець-імпресаріо. При цьому він доходив до межі можливостей. Усі технічно обдаровані юнаки мріяли про те, щоб їх експлуатували, як у Цаппароні. Його дуже рідко зраджували самовладання та доброзичливість. Та коли це ставалося, він влаштовував просто-таки страшні сцени.

Звісно, ще підписуючи угоду про працю, він намагався перестрахуватися і то в найприємніший спосіб. Угоди були пожиттєвими, передбачали постійне зростання платні, премії, страхування та штрафи за порушення умов контракту. Той, кому вдалося укласти з Цаппароні угоду й одержати звання майстра або автора, вважався людиною, що схопила бога за бороду. У нього був власний будинок, власне авто та оплачена відпустка на Тенеріфе чи в Норвегії.

Звичайно, були й обмеження. Але майже непомітні, які закінчувалися, якщо вже називати речі своїми іменами, просто включенням у продуману систему спостереження. Цю систему забезпечували різні підрозділи з невинними назвами, за якими сьогодні зазвичай маскують служби безпеки, один з них називався, якщо не помиляюсь, обрахунковим бюро. Картки, які заводилися там на кожного працівника заводів Цаппароні, нагадували поліцейські досьє, лише були значно детальнішими. Сьогодні людей треба досить добре промацувати, щоб знати, чого від них можна чекати, адже спокуси тут неабиякі.

І в цьому не було нічого недоречного. Адже профілактика підриву довіри належить до обов'язків того, хто керує великим підприємством. Ті, хто сприяли Цаппароні в збереженні секретів фірми, були на правильному боці.

Але що траплялося, коли один із фахівців подавав офіційну заяву на звільнення? Або коли хтось ішов та сплачував передбачений угодою штраф? Саме в цьому було слабке місце в системі Цаппароні. Він не міг людей просто прив'язати. Для нього тут полягала велика небезпека. В його інтересах було продемонструвати, що така форма звільнення була для працівника не вигідною. Існує багато способів присіпатися за якісь дрібниці, особливо коли гроші не відіграють жодної ролі.

Насамперед можна втягти такого у кілька судових процесів. Це було б цілком у дусі сучасності. Адже у законах, які вже роками відставали від технічного

поступу, було чимало прогалин. Приміром, що таке авторство? Це був радше блиск, який випромінювали найкращі з колективу, ніж особиста заслуга, його не можна було здерти й прихопити з собою. Так само було й з майстерністю, яка розвивалася протягом тридцяти-сорока років за допомогою та коштом фірми. Тут уже була не лише індивідуальна власність. Проте індивід залишався неподільним — хоча, може, й ні? Для всіх цих питань грубого поліцейського розуму було замало. Тож існували посади для довірених осіб, які потребували самостійності в прийнятті рішень. Власне, про суть слід було самому здогадатися — про таке не згадують ні усно, ні письмово. Тут треба було діяти інтуїтивно.

Приблизно таку картину я намалював собі з натяків Твіннінґса. Йшлося про певні варіанти, припущення. Може, він знав і більше, а може, й ні. Зазвичай у таких випадках воліють сказати менше, аніж бовкнути щось зайве. Я й так уже все збагнув: потрібна людина, яка порпатиметься у брудній білизні.

Ця робота була не для мене. Не хочу говорити про мораль, це було б смішно. Я брав участь у громадянській війні в Астурії. За таких подій неможливо залишитися з чистими руками, байдуже, чи ти внизу, чи нагорі, праворуч чи ліворуч. Бруд прилипне й до того, хто триматиметься середини, це вже точно. Там були типи з таким переліком гріхів, що наводили жах навіть на загартованих на сповідях священників. Та вони й не думали сповідуватися, навпаки, коли збиралися гуртом, то демонстрували чудовий настрій, навіть пишалися, як то мовиться в Біблії, своїми злодіяннями. Людей зі слабкими нервами там недолюбували.

Але вони мали свої правила. Ніхто з них не погодився б на посаду, яку пропонував Твіннінґс, хай би як сутужно їм велося. Погодившись, вони втратили б своїх товаришів, не змогли б більше сидіти з ними за одним столом, ночувати в одному наметі. Того, хто на таке погодився, обходили б десятою дорогою, при ньому тримали б язик за зубами і, втрапивши у халепу,

не зверталися б по допомогу. Навіть у в'язниці чи на галерах людина відчуває цю межу.

Тож коли я довідався про суть справи з Цаппароні та його сутяжниками, я міг би зразу підвестися зі стільця: якби не Тереза, що сиділа дома й чекала на моє повернення. Це був наш останній шанс, на цю зустріч вона покладала великі надії.

Мабуть, я не був створений для того, щоб мати справу з грішми та їхнім діставанням. Меркурій явно не був прихильний до мене. З роками це ставало дедалі очевидніше. Спершу ми жили за виплачену мені вихідну допомогу, а потім почали спродувати речі, але і з цим уже було покінчено. У кожному домі є куток, в якому раніше був божник, а зараз зберігається найцінніше в родині. У нас там стояло кілька призив за перегони та інші речі з вигравіруваними присвятами, деякі з них ще від батька. Нещодавно я відніс їх до ювеліра. Терезі здавалося, що втрата цих речей була для мене болісною. Але це було не так; я був радий їх позбутися. Добре, що я не мав сина і з цими речами було покінчено раз і назавжди.

Тереза вважала, що вона для мене — тягар, це в неї було нав'язливою ідеєю. Та насправді я вже давно мав би взятися за пошук роботи — вся наша халепа була від мого небажання щось змінювати. Це було через те, що робота як така викликала в мене відразу.

Особливо я не міг зносити ролі мученика. Часом я просто шаленів, коли мене сприймали за добру людину. Й саме ця звичка виробилася в Терези; вона упала коло мене, наче я був святим. Вона бачила мене в хибному світлі. Вона мала би шпетити, лютувати, бити вази, але це було не в її стилі.

Ще в школі я був не дуже охочим до роботи. Потрапивши у скрутне становище, я часто викручувався завдяки тому, що в мене різко піднімалася температура — я знав один спосіб. А коли я лежав у ліжку, мати ставила мені компреси й приносила соки. Мене не бентежив цей обман — навпаки, навіть тішив. Але те, що зі мною, бідолашним хворим, тоді дуже панькалися, мало

і свій негативний бік. Я ставав нестерпним, але що краще це мені вдавалося, то більше за мене переживали.

Так само й з Терезою: для мене було нестерпним уявляти, який у неї буде вираз обличчя, коли я, зневірений, прийду додому. Вона це одразу помітить, щойно відчинить двері.

Може, я дивився на справу з надто не вигідної перспективи. Я мав купу забобонів, від яких не було жодної користі. Ці забобони припадали пилом всередині мене, як оті срібні призи вдома, які віддзеркалювали мою неприкаяність.

Відтоді, як усе слід було вирішувати на основі угод, які не скріпляли ні клятвою, ні словом честі, вже не існувало ні довіри, ні віри. У цьому світі бракувало дисципліни. Її замінила катастрофа. Всі стали жити в постійному неспокої, коли ніхто нікому вже не довіряв, — і хіба я мав нести за це відповідальність? Я не хотів бути ані кращим, ані гіршим за інших.

Твіннінгс бачив, що я вагаюся, й, знаючи моє слабе місце, промовив:

— Тереза зрадіє, коли ти повернешся з певним результатом.

2

Це нагадало мені той давній час, коли ми проходили військовий вишкіл. Навпроти мене сидів Твіннінгс. Уже тоді в ньому вгадувалося щось від посередника, він з усіма добре ладнав. То були важкі часи, з нами особливо не панькалися. Нашим наставником був Монтерон, перед яким ми завжди почувалися напружено.

У понеділок було особливо кепсько. Це був день розплати, день суду. О шостій ранку ми виходили з важкою головою на кінний манеж. Пригадую, що я часто хотів навмисне впасти з коня, щоб потрапити в лазарет, але якщо кості залишалися цілі, про це не могло бути й мови. На відміну від дому, тут маленькі простуди не мали шансів. Монтерон вважав, що падіння сприяють здоров'ю. Падіння були корисні для підготовки і загартовували коліна.

Наступну годину проводили на манежі, але до цього доходило рідко. Зазвичай Монтерон, а він був майором, з'являвся як архангел у загрозливому чорному, мов гроза, плащі. Звісно, й сьогодні є люди, яких бояться, але вони вже не мають того авторитету. Зараз є просто страх, а тоді, до всього були ще й докори сумління.

Військова школа розташовувалася неподалік від столиці, і той, кому не скасували відгулу, і хто не сидів на мілині безгрошів'я, в суботу вирушав туди приміським потягом, конкою чи автом. Інші їхали верхи й залишали коней у родичів, адже тоді в місті ще було багато стень. Всі ми були у сяючих одностроях, ще й мали гроші в кишенях, оскільки на плацу нічого не потратиш. Тож не було кращої миті, ніж та, коли відчинялися ворота школи.

Вранці у понеділок все виглядало геть по-іншому. Коли Монтерон заходив у свій кабінет, там уже лежав

стосик неприємних листів. На столі були скарги й рапорти. До того ж було кілька повідомлень від табірної охорони про те, що двоє чи троє затрималися у відгулі, а четвертий взагалі ще не з'явився. Окрім того були ще всілякі дрібниці — один попався на тому, що курив у присутності вартових біля воріт, інший мляво віддав честь коменданту міста. Як правило, не обходилося без принаймні одного блискучого досягнення. В одному барі двоє влаштували скандал й погромили там усі меблі, інший вихопив шаблю, коли його зупинив патруль. Вони десь сиділи під замком, і по них ще треба було поїхати. А двоє братів, яким дали відпустку у зв'язку з похороном, програли всі гроші в Гамбурзі.

Щосуботи під час переключки Монтерон повторно перевіряв однострої. Пересвідчившись, що ніхто не з'явився у казкових уніформах, під якими він розумів незначні відхилення від уставу, він промовляв на прощання кілька слів і відпускав нас на вихідні. Командир застерігав нас про спокуси. І щораз ми розбігалися, сповнені найкращих намірів та переконані, що саме з нами нічого такого статися не може.

Та місто було як зачароване, то був справжнісінький лабіринт. Ставало аж лячно, з яким підступом скрізь було наставлено пасток. Таким чином вихідний день розпадався на дві частини, і межею тут слугувала вечеря, розпадався на світлу та темну половини. Він нагадував такі книжки з картинками, де на одній сторінці був зображений чемний, а на протилежній — лихий хлопчик, лише з тією різницею, що тут обидва хлопчики однією і тією ж особою. У пообідній час ми відвідували родичів, сиділи на сонечку по кав'ярнях або прогулювалися зоосадам. Деяких можна було побачити на концерті, ба навіть на лекції. Зовнішній вигляд у всіх відповідав вимогам Монтерона, всі були свіжі, чемні та вбрані як на весілля. Просто любо глянути.

Потім надходив вечір з його побаченнями. Одні зустрічалися наодинці з подружкою, інші збирались гуртом. Починалися випивання, настрої ставав розкутіший. Потім усі розходилися і знову збиралися близько

півночі, за кухлями та англійськими перекусками. На цьому все не кінчалось, ми водили козу по підозрілих і навіть по заборонених шинках. У віденській кав'ярні пурхали цілі зграї панянок, а з нахабними кельнерами можна було швидко налагодити контакт. У великих пивних барах можна було наштовхнутися на студентів, які шукали сварки. Врешті відчиненими залишалося лише зовсім небагато закладів, таких як «Вічна лампа» та зали чекання на вокзалі. Тут переважно були п'яні. Починалися суперечки, в яких годі було зажити слави. Комендатура знала ці місця, тож не випадково її патрулі з'являлися саме тоді, коли починалася колотнеча. Раптом серед тисняви ми бачили, як звідкись виринули піки шоломів, а це означало: «Рятуйся, хто може!» Часто було вже запізно. Доводилося йти з патрулем, а старший патрульний ще й радів, що знову застукав курсанта.

У понеділок Монтерон знаходив у себе на столі опис усіх деталей подій. Новини надходили з ранковим потягом або передавалися телефоном. Монтерон належав до тих начальників, які вранці мають особливо кепський настрій. Кров швидко приливала йому в голову. Тоді він розстібав комір свого однострою. Це було поганою прикметою. Було чути, як він бурчав: «Неймовірно, де тільки вони лаять».

Навіть нам самим це здавалося неймовірним. Годі знайти разючіших відмінностей, ніж між важкою, охопленою болем головою вранці та її розкутою протилежністю напередодні ввечері. І це була та сама голова. Те, що ми були там-то і там-то, те і се казали чи навіть робили, здавалося нам оповіддю про когось іншого. Цього просто не могло бути.

Однак, поки наш наставник з верхової їзди ганяв нас туди й сюди по манежу, ми мали неясне відчуття, ніби щось було негаразд. Коли із притиснутими до стегон руками, в яких тримаєш віжки, стрибаєш на коні через жердини, думки треба тримати при собі. Проте часом ми йшли чвалом ніби уві сні, поки наші голови були зайняті розгадуванням ребуса подій минулої ночі.

Цей ребус розплутував для нас Монтерон, перевершуючи наші найгірші очікування. Події, які зринали в нашій пам'яті в уривках і ніби в якомусь тумані, поставали перед нами в яскравому світлі як надзвичайно неприємне ціле. Твіннінгс, який уже тоді мав доволі цікаві ідеї, якось зауважив, що, власне, не годиться випускати тверезі патрулі на полювання за неодруженими відпускниками — ті й ті мають бути в однакових умовах.

Хай там як, та без скандалу не минало й тижня. У Монтерона відкривалися всі шлюзи його авторитету — сьогодні вже забуте це мистецтво. Він ще міг закликати до усвідомлення жахливості певної провини. Мовляв, ми не лише вчинили те і те. Ми розхитували підвалин самої держави, наражали монархію на небезпеку. Та в певному сенсі він був правий, адже майже всі робили те, що хотіли, оскільки тоді свобода була великою і всеохопною. Та коли курсант відхилився бодай на йоту від заданої лінії поведінки, то весь цей світ, уся громадськість гуртом накидалася на нього. То було провісником великих змін, які невдовзі почали проявлятися. Очевидно Монтерон відчував їхнє наближення. Тимчасом як ми були просто легковажними.

Повертаючись подумки назад, мені здається, що тоді суди приймали м'якші ухвали, ніж ми очікували. Нас лякав гнів нашого начальника. Коли після заняття з верхової їзди ми поспіхом перевдягалися, а старший у казармі підганяв нас зі словами: «Начувайтесь, в старого вже терпець урвався», то це було для нас гірше, ніж пізніше, коли нам наказували перед наступом: «Повна готовність».

Правду кажучи, старий мав золоте серце. І всі про це знали, й саме тому ми його побоювалися. Коли він казав: «Краще наглядати за мішком бліх, ніж за випуском курсантів» або: «Коли кайзер нарешті дасть мені пайку відставника, я знатиму, що таки її заслужив», то він мав рацію, бо то був для нього нелегкий хліб. Є начальники, які тішаться, коли підлегли встрияють у халепу — тоді вони мають нагоду показати свою владу. Монтеронові ж від цього боліло. Й оскільки ми це

знали, то траплялося, що коли хтось із нас серйозно влипав, то йшов до нього ввечері й сповідався. Коли Гронау програв багато грошей, старий ще вночі поїхав до міста, щоб залагодити справу, повернувся він ополудні, та було вже запізно.

Гаразд, він хотів нас загартувати. Але при цьому він намагався не ранили серцевини. Уранці в понеділок зазвичай градом сипалися покарання — дисциплінарний арешт, скасування відпустки, вахта в конюшні, запис в особову справу. Та опівдні гроза вже минала, а ми були особливо ретельними у виконанні служби.

У кожному потоці двічі-тричі бувало так, що все йшло по-іншому. Траплялися випадки, коли не можна було обмежитися тільки дисциплінарним арештом. А старому чого тільки не вдавалося залагодити арештом! У таких особливих випадках не було ні громів, ні блискавиць. Радше панував загальний пригнічений настрій, так ніби йшлося про такі речі, про які не можна говорити вголос, а тільки пошепки. Якись люди ходили туди й сюди, той, що завинив, сидів під замком, а потім він зникав. Його ім'я більше не згадувалося, а якщо хтось і згадував, то це було випадково, й усі вдавали, ніби вони його не почували.

У такі дні старий, такий завжди незмінно зібраний та зосереджений, ставав неуважним, губив думку. Під час заняття він міг урвати речення на півслові й втупитися поглядом у стіну. Було чути слова його розмов з самим собою, які мимовільно зривалися з його уст, це могло бути щось на кшталт: «Можу заприсягтися, що коли трапляється щось ганебне, за цим завжди криється якась дівка».

Ці спогади зринули в мене, поки Твіннінгс чекав на мою відповідь. Певна річ, прямого зв'язку тут не було, і коли Монтерон промовляв ці слова, він, звісно, не думав про таку жінку, як Тереза. Але очевидно й те, що чоловік здатний зробити для жінки такі речі, які ніколи не став би робити для себе.

Саме такою річчю було місце в Цаппароні. Не можу сказати, чому так сталося. Коли йдеться про щось під-

озріле, то часом з'являється певне передчуття, яке рідко підводить. Щоправда, є різниця: оберігати державні чи приватні таємниці; це актуально і в наш час, коли більшість держав зійшли на пси, принаймні ті, що були чогось варті. Посада, яку пропонував Цаппароні, рано чи пізно мала призвести до автокатастрофи. А коли досліджуватимуть уламки, то у днищі машини знайдуть двадцять-тридцять дірок від куль. Такі випадки були не для дорожньої поліції. І про похорон можна буде прочитати не серед оголошень про смерть, а в розділі «Кримінальна хроніка». Біля відкритої домовини Тереза зустрінеться не з найкращим товариством, і, певна річ, нікого не буде з давніх добрих часів. Навіть сам Цаппароні не прийде. Невідомий передасть їй у сутінках грубий конверт.

Коли ховали мого батька, все ще було по-іншому. Він прожив спокійне життя, та під кінець також почувався не дуже затишно. На лікарняному ліжку він сказав мені: «Хлопче, я помираю якраз вчасно». При цьому він стурбовано зиркнув на мене. Напевне він уявляв собі, як воно буде потім.

Ось таке і ще дещо спало мені на думку, поки Твін-нінгс терпляче чекав на мою відповідь. Неймовірно, яка лавина думок може пронестися в таку хвилину. Це варто було б зобразити на полотні.

Та я бачив перед собою нашу голу квартиру, наше згасле родинне вогнище, якщо доцільно вживати таку поетичну метафору, згадав той факт, що нам уже давненько відключили світло. Поштою надходили лише нагадування про сплату рахунків, а коли хтось дзвонив у двері, Тереза не наважувалася відчиняти, оскільки боялася нахабних кредиторів. Тож я не мав бути перебірливим.

Окрім того, в мене було якесь відчуття сміховинності свого становища, враження, що я був «старомодним клієнтом», одним із тих, хто досі носить із своїми ідеями, в той час як інші шукають зиск, де тільки можуть, ще й при цьому зверхньо позирають на мене. Двічі я разом зі стількома іншими мав дорого платити

за бездарність урядів. З того ми не мали ні грошей, ні слави — якраз навпаки.

Настав час розпрощатися з викопними уявленнями. Хтось недавно звернув мою увагу на те, що моя мова пересичена застарілими шаблонами, такими як «давні друзі» або «схопити когось за портупею», «наполегливо радити». У наші дні це виглядає кумедно, як гримаси старої діви, яка досі пишається своєю дещо застоюною цнотю. До біса, цьому треба покласти край.

У мене виникло неприємне відчуття у шлунку, напевно, просто голод, і жовч ішла в кров. Та водночас мені імпонувало зацікавлення з боку Цаппароні. Принаймні комусь я ще потрібен. Можливо, незважаючи на всю відмінність засобів, він був у подібній зі мною ситуації: він мав платити, ще й відчував моральну відповідальність. З нього все висмоктували, його обкрадали, але він був експлуататором. А уряд, що підлещувався до більшості, стягував з нього податки й дозволяв його грабувати.

Та й узагалі, якщо вираз «давні друзі» звучить кумедно, то з якого дива треба всерйоз ставитися до такого слова, як «уряд»? Хіба ці типи орендували право бути несмішними? Хіба вони були винятком у процесі знецінення слів? Чи ще залишався бодай хтось, хто міг навчити пристойності? Старий солдат також уже не був старим солдатом, хоча тут були й свої переваги. Настав час, коли можна було подумати й про себе.

Вочевидь, я почав виправдовуватися — саме з цього починають, коли пристають на непевну справу. Дивно, що людина не може так просто піти і заподіяти комусь зло. Спершу треба переконати себе, що той на це заслужив. Навіть розбійник, який хоче пограбувати невідомого, спершу зачне з ним сварку, аби розлютитися.

Мені це було геть не важко, адже я мав такий настрій, що мене влаштовував би будь-хто, навіть невинний, лише б знайти на кому зігнати злість. Дійшло вже до того, що від мого настрою потерпала навіть Тереза.

Хоча я майже прийняв рішення, я все-таки зробив ще одну спробу якось ухилитися й сказав Твіннінґсу:

— Мені важко уявити, що Цаппароні потрібен саме я. У нього ж, напевно, стільки кандидатів, що лише вибирай.

Твіннінгс кивнув:

— Авжеж, у нього великий вибір. Та тут ідеться про посаду, на яку важко знайти доброго претендента. Більшість тут можуть перестаратися. — Він усміхнувся й додав. — Усі з такими грішками.

При цьому він розвів руками, ніби розгорнув теку, й повторив рух, наче рибалка, що спіймав у тихій заводі щуку. І він знову поцілів у моє вразливе місце. Я відчував, як випаровуються рештки мого настрою.

— А у кого в наш час немає гріхів? Може, хіба що у тебе, оскільки ти завжди був чемним песиком. Та ще у тих, хто у війну і в мирний час ухилялися від відповідальності.

Твіннінгс засміявся.

— Не хвилюйся, Ріхарде, ми знаємо, що в тебе є кілька родимих плямок. Та різниця полягає в тому, що твої грішки правильні.

Він має це знати, адже сам засідав у суді честі, який розглядав мою справу, — не в першому, коли мені приписали підготовку до державної зради після того, як мене засудив військовий трибунал. Про те і те я дізнався лише в Астурії, що було й добре. Ні, я маю на увазі другий суд честі, який відновив моє звання. Але що то вже за суди честі, з отим словом «честь», яке стало надто вже підозрілим?

Отже, мене реабілітували такі люди, як Твіннінгс, який недаремно переховувався у своїх англійських родичів. Власне, він мав би понести за це відповідальність. Але, дивним чином, у моїх паперах вирок так і залишився. Уряди міняються, а папери залишаються незмінними. Парадокс полягав у тому, що в державних реєстрах той факт, що я ризикував ради нього головою, водночас був непорушно зафіксований як зрада. Коли спливало моє ім'я, то у відомствах бюрократи, які зайняли свої стільці лише завдяки мені й таким, як я, з відразою кривили обличчя.

Треба визнати, що окрім цієї великої справи у моїй справі було ще декілька дрібниць. Йдеться, зокрема, про один жарт, який ми втнули, коли нам було надто добре; а сталося те за часів монархії. А ще був «вклик на двобій». На додачу була справа про «наругу над пам'ятником» — такий собі вираз, який забиває цвях у давні порядки в час, коли пам'ятники перестали ними бути. Ми лише перекинули бетонний блок, на якому було викарбуване якесь ім'я, вже й не пам'ятаю яке. По-перше, ми тоді багато випили, а по-друге, сьогодні нічого не забувається так легко, як імена, які ще вчора не сходили з уст, та видатні діячі, на честь яких називають вулиці. Вперте бажання ставити їм пам'ятники є просто надзвичайним і часто триває не довше, ніж їхнє життя. Певна річ, усе це мені зашкодило і було геть зайвим. Я неохоче згадував про це. Та інші на такі речі мали бездоганну пам'ять.

Отже, Твіннінгс вважав, що це були «нормальні» судимості. Але мені самому не подобалося, що Цаппароні вважав їх «нормальними». І що це взагалі означає? Це означає, що він шукав когось, хто мав дві личини: не лише солідну, на яку можна спертися, але й іншу. Тобто він потребував когось, хто був солідним, але солідним не до кінця.

Таких людей називають фактотум, майстер на всі руки: людина, з якою можна й коней красти. Це прислів'я, очевидно, походить з часів, коли крадіжка коней вважалася небезпечною, але зовсім не ганебною справою. Якщо вдалося — то була гонорова справа, а як ні — то впійманого вішали на вербі або ж відтинали вуха.

Це прислів'я досить добре відповідало ситуації. Хоча тут була ще й невеличка різниця: Цаппароні шукав людину, з якою можна було красти коней, та сам він був надто великим паном, щоб долучатися до такої справи. Та що з того? Було ще одне прислів'я, яке пасувало до моєї ситуації, а саме: у скрутному становищі чорт жертиме й мух. Тож я сказав Твіннінгсу:

— Гаразд, варто спробувати, якщо ти так вважаєш. Може, він і справді мене візьме. Але скажу тобі

як товаришу: на сумнівні справи я погоджуватися не буду.

Твіннінгс заспокоїв мене. Зрештою, я хотів влаштуватися на роботу не до першого-ліпшого, а у компанію світового рівня. Він сьогодні ж таки зателефонує й сповістить мене. Мовляв, у мене непогані шанси. Потім він подзвонив і зайшов Фрідріх.

Фрідріх також постарів: він ішов згорбившись, а навколо його лисини віночком лежало поріділе сиве волосся. Я знав його з давніх-давен, ще коли він приводив до ладу строкатий мундир Твіннінгса. Коли ви приходили в гості до Твіннінгса, то в передпокої зустрічали Фрідріха. Найчастіше у нього в руках був інструмент, що вже давно набув музейного значення, він називався «гудзикові ножиці». З їхньою допомогою можна було, приміром, начищати гудзик, не зачіпаючи при цьому тканину навколо нього. До речі, хай там що думали про Твіннінгса як про людину, але те, що його прислужник протримався в нього декілька десятків років, безперечно, свідчить на його користь.

Коли Фрідріх увійшов, його обличчя прояснилося від усмішки. То була гарна мить, мить гармонії, яка поєднала нас трьох. Перед нами промайнув спогад про безтурботну юність. Боже мій, як відтоді змінився світ! Часом я думав, що таке відчуття просто означає наближення старості. Врешті, кожне покоління згадує давні добрі часи. Та в нас йшлося таки про дещо інше, геть інше. То була приблизно така різниця, як служити за Генріха IV¹, Людовіка XIII² або Людовіка XIV³. Та весь час служба була разом з конем. Але тепер ці шляхетні

¹ Генріх IV Великий (1553—1610) — король Франції у 1589—1610 роках та король Наварри (як Генріх III) у 1572—1610 роках. Засновник династії Бурбонів. З його ім'ям пов'язують кінець релігійних воєн 1562—1594 років та набуття права на свободу віросповідання завдяки підписанню ним Нантського едикту.

² Людовік XIII Справедливий (1601—1643) — король Франції та Наварри в 1610—1643 роках.

³ Людовік XIV, Король-Сонце (1638—1715) — французький король, який правив Францією з 1643 до 1715 року. Відомий висловом «Держава — це я».

істоти мусили вимерти. Вони зникли з полів та доріг, з міст і сіл, і ніхто вже не бачив, щоб кіньми йшли в атаку. Скрізь їх замінили автомати. І цьому відповідала зміна, що відбулася у самих людях. Вони стали механічнішими, прогнозованішими, й часто майже не відчувалося, що перебуваєш серед людей. Та часом я ще чув звуки старого: переливи сурми з першими променями сонця, іржання коней, від якого аж завмирало серце. Все це минулося.

Твіннінгс замовив сніданок: тост, шинку з яйцями, чай, портвейн та багато чого іншого. Він завжди ситно снідав, як то часто трапляється у життєрадісних натур. Він страждав набагато менше від жахів сьогодні, ніж я та подібні мені. Таким людям, як Твіннінгс, навіть не треба робити великих поступок, все одно вони потрібні всім, вони успішно переживають будь-які уряди. Такі люди ставляться до всього серйозно рівно настільки, наскільки це потрібно, і зміни їх майже не зачіпають. Твіннінгс був присутній під час того засідання трибуналу. То була моя доля: на суддівській лаві сиділи люди, через яких я опинився в суді.

Він налив мені червоного вина. Я погамував своє роздратування:

— Твоє здоров'я, наміснику Меркурія.

Він засміявся:

— У Цаппароні ти не житимеш, як прибудний пес. Може, подзвонимо зараз Терезі?

— Дуже люб'язно з твого боку, що ти це запропонував, але зараз вона на закупах.

Чому я не сказав йому, що мені, серед іншого, відкрили й телефон? Очевидно, для нього це не було б новиною. Він, звісно, знав, що в мене від голоду аж шлунок зводило. Але зі сніданком він — от же хитрий лис! — зачекав, поки я пристану на його позицію.

Після сказаного, напевне, нікому більше не спаде на думку, що він для мене старався задурно. Єдиний виняток, який він робив для давніх друзів, полягав у тому, що він не брав з них комісійних. Він одержував їх від

партнерів. Для таких людей, як Цаппароні, кілька додаткових фунтів не мали жодного значення.

Твіннінгс мав прибуткову справу. Найкраще в ній було те, що вона не виглядала такою. Його бізнес полягав у тому, що він знав купу людей та одержував з цього зиск. Я також знав багатьох, але не мав з цього ні шеляга. У мене були самі витрати. Та оскільки Твіннінгс знав і мене, і Цаппароні, в нього виходила з цього прибуткова справа. При цьому він не мав особливо напружуватися; я не знав нікого, хто мав би приємніший і стабільніший спосіб життя. Свої справи він вирішував за сніданком, за обідом та увечері, коли йшов до театру. Існують такі люди, до яких гроші течуть легко й непомітно: їм не знайомі труднощі, властиві більшості. Саме до таких талановитих людей належав Твіннінгс і завжди був таким. Його батьки також були заможними.

Проте я не хочу виставляти його в невідгідному світлі. Кожна людина має свої слабкі й сильні сторони. Так, приміром, Твіннінгс зовсім не мав потреби робити те, що йому якраз спало на думку — а саме піти до сусідньої кімнати й повернутися з п'ятдесятифунтовою банкнотою, яку він мені вручив. І йому не довелося мене довго вмовляти.

Безперечно, він не хотів, щоб я з'явився до Цаппароні геть зашмульганим. Але тут було й дещо інше: давнє почуття єдності. То була школа Монтерона, який не зрікався нікого з тих, хто став членом товариства. Як часто ми проклинали його, коли смертельно втомлені падали у свої ліжка після дня додаткових занять через чийсь провину, піших занять, занять на конях, у стайні, на безмежних піщаних просторах манежів. Монтерон знав про ці моменти відчаю і любив тоді завершити день своєю родзинкою — наприклад, піднімав усіх по тривозі на нічні навчання.

Маю визнати, що тілесна слабкість поступово зникала. М'язи ставали міцними, як сталь на ковадлі досвідченого коваля, очищена від усіх шлаків. Обличчя також мінялися. Ми вчили триматися в сідлі, фехтува-

ти, правильно падати та багато чого іншого. Вивчали це на все життя.

Характер теж зазнавав невиправних змін. Особливо неприємним Монтерон міг стати тоді, коли довідувався, що хтось підвів свого товариша, коли той був потрапив у скрутну ситуацію. Коли хтось напідпитку встрягав в якусь халепу, то Монтерон насамперед запитував, чи хтось з ним був. І, боронь боже, якщо хтось покинув свого товариша або не піклувався про нього, як про малу дитину. Одним з основних принципів Монтерона, який він утовкмачував нам і на манежі, і на навчаннях, і під час жахливих понеділків було те, що ніколи, за жодних обставин, — чи то в місті, чи то в бою — не можна залишати товариша перед лицем небезпеки.

І хоча ми були добрячими вітрогонами, в цьому питанні він таки досяг успіху, тут уже нічого заперечити.

Коли, перш ніж повертатися до своїх полків, ми сиділи ввечері всі разом, скупчившись навколо нього, — а він часом бував дуже веселим, — то це було більше, ніж звичайна прощальна вечеря. Тоді він сказав щось таке: «Великих світил цього разу серед вас не було, та й загалом довелося докласти чимало зусиль. Але серед вас немає жодного, на кого не міг би покластися король. А це, зрештою, головне».

Того вечора ніхто не хильнув зайвого. Всім було зрозуміло, що за старим стояло щось таке, що було значніше за короля і за його посаду. Це відчуття відбилося на всіх; таке запам'ятовується на все життя і, можливо, навіть надовше. Воно зберігається навіть тоді, коли вже ніхто не знає, хто зараз король. Навіть Монтерон уже давно був забутий, ми були останнім курсом, який він навчав. Потім він загинув одним з перших, здається, під Льежем уночі. Та й з його курсантів залишилося небагато.

Але й досі було видно, що він зробив з нас правильних хлопців. Не частіше ніж раз чи двічі на рік ми зустрічалися в задніх кімнатах невеликих кнайп посеред міст, що так дивно змінилися, а деякі з них були двічі зруйновані й знову відбудовані. В ході розмови завжди,

ніби крізь вогняну завісу, зринало ім'я Монтерона, і той святковий настрій останньої прощальної вечері виникав знову.

Його вплив проявлявся навіть у такого ділка, як Твіннінгс, про якого Монтерон якось сказав: «Твіннінгс, Ви навіть легший, ніж кавалерист». Гіркі слова! Я переконаний, що коли Твіннінгс дивився, як я сидів за столом, ніби бідний родич, і коли він вийшов у сусідню кімнату, щоб узяти для мене підйомні, він діяв усупереч своїй природі. Але він не міг інакше — після того, як змусив мене зціпити зуби й погодитися на його пропозицію, адже за ним стояв Монтерон. Твіннінгс розпізнав одну з основних ситуацій, які він наполегливо втовкмачував нам, а саме, що я, хоч і не найкращий, але, так би мовити, йду на фронт, а він залишається в тилу.

Отже, ми дійшли згоди, й Твіннінгс провів мене до дверей. На порозі мені спало на думку ще одне:

— А хто дотепер обіймав цю посаду?

— Також італієць, такий собі Каретті, але він пішов ще три місяці тому.

— Деся зав'язався?

— Щось таке. Пропав, безслідно зник, і ніхто не знає, куди він подівся.

3

Це було в суботу ввечері, а в понеділок вранці я сидів у таксі, що везло мене на завод. Твіннінгс повідомив ще того ж дня, що все гаразд. Звісно, у Цаппароні працювали навіть у неділю.

Тереза привела до ладу мій одяг. Новина її дуже втішила. Вона вже бачила мене на високій посаді однієї зі світових компаній. Якщо в цій справі й було щось приємне, то це її захоплення. Тереза належала до тих жінок, які переоцінюють власних чоловіків, вона вже щось собі там нафантазувала. Про мене вона була надто хорошої думки, можливо, їй це було потрібно. Вона була розчарована у всьому, що стосувалося її самої. Мала нав'язливу думку, що вона для мене тягар, що мені з нею лише клопіт, що вона заважає мені. Та насправді все було навпаки. Якщо в цьому дедалі похмуришому світі я ще мав десь прихисток, то саме в неї.

Коли нам було кепсько, що останнім часом постійно траплялося, то часто вночі я відчував поряд себе легке здригання — так жінка намагається приховати ридання. Я почав допитуватися й почув давню пісню про те, як би було добре, щоб вона взагалі не народилася, я б тоді її не зустрів. Вона занастила мою кар'єру, довела до руїни. Я міг стільки завгодно запевняти, що маю досить сили довести себе до руїни й без сторонньої допомоги, і що мені нічого не вдавалося краще за це, але вона ніяк не хотіла викинути з голови ці дурниці.

З іншого боку, коли нас переоцінюють, це дає нам певну підтримку. У нас виникає спонукка робити добрі справи. Я вже згадував, що до такого ставлення я звик від моєї матері, з образом якої непомітно злилася Тереза. Як часто мати ставала на мій бік, захищаючи від батька, коли у нас в домі знову здіймалася буча. За-

звичай вона говорила: «Та хлопець же непоганий», на що батько відповідав: «Він є і буде неробою». Тоді мати казала: «Але він таки непоганий», адже за жінками завжди має бути останнє слово.

Заводи Цаппароні були досить далеко за містом. У кожному місті в нього були більші чи менші філії — дочірні, афілійовані, ліцензійні фірми, склади та ремонтні майстерні. Тоді як тут було головне підприємство, велика кузня нових моделей, з якої рік у рік, ніби з рога достатку, текли у світ нові дивовижні й нечувані винаходи. Тут мешкав і сам Цаппароні, коли не був у роз'їздах.

Отже, в суботу надійшла телеграма від Твіннінгса про те, що я маю прибути на співбесіду. У неділю мені ще вдалося зв'язатися з домашнім лікарем мого попередника Каретті, оскільки мене непокоїло те, що Твіннінгс сказав мені у передпокої. Розмова з лікарем мене заспокоїла. Він вважав, що не розголосить жодних таємниць, коли розкаже, що трапилося з Каретті. Про це всім було відомо. Як і багато інших сумлінних працівників Цаппароні, Каретті з часом став дивним, а під кінець це вже виходило за рамки допустимого. За визначенням лікарів, це була так звана «манія ретельності» у поєднанні з манією переслідування, що жилася технічними візіями. У таких випадках пацієнти відчувають уявну загрозу від ретельно розроблених машин. Їхній світ поступово перетворюється на сценарій у стилі середньовічних художників. Каретті вважав, що його переслідують крихітні літачки, які хочуть заподіяти йому якесь зло.

Немає нічого дивного в тому, що такі хворі зникають безвісті. Лікар, невеличкий нервозний психіатр, згадав, зокрема, про одного пацієнта, останки якого через багато років знайшли на якомусь горищі — він туди сам заліз і вкоротив собі віку. Інший напорівся на вершину старезної смереки. Його тіло знайшли не відразу. Лікар був балакучим і описував симптоми з такою життєрадісною педантичністю, що, повертаючись додому, мені вже здавалося, ніби й мене самого переслідує якась механічна сарана. По суті, він мене заспокоїв.

Заводи було видно ще здалеку: приземисті білі вежі та величезна кількість майстерень з плоскими дахами, без щогл і димарів. Вони були доволі барвистими, оскільки на зовнішній стіні висіло безліч плакатів. Водночас із основним бізнесом Цаппароні з особливою любов'ю плекав власний кінематограф, в якому завдяки своїм роботам та автоматам він досяг просто казкової досконалості.

Існують прогнози, за якими одного чудового дня наша техніка перетвориться на цілковиті чари. Тобто наша участь зводитиметься лише до спонуки старту, а механіка буде настільки досконала, що вже не потребуватиме грубого ручного запуску. Достатньо буде променя, слова, можливо навіть думки. Ціла система імпульсів пронизуватиме увесь світ.

Фільми Цаппароні вже наближалися до таких прогнозів. Порівняно з ними всі фантазії старих утопістів здавалися надто неоковирними. Автомати набули такої свободи й танцювальної елегантності, що утворювали особливе царство. Здавалося, тут вдалося втілити те, що тривалий час вважалося мріями: навчити матерію мислити. Фільми Цаппароні мали потужну привабливу силу. Особливо діти захоплювалися ними. Цаппароні посунув з п'єдесталу старих казкових персонажів. Він розгортав свої історії подібно до оповідача, який в арабській кав'ярні вмоцнується на килимі й цілком змінює простір. Він створював романи, які можна було не лише читати, слухати й бачити, в них можна було входити, як у сад. Цаппароні вважав, що природа не є досконалою ні в красі, ні в логіці і що її слід перевершити. І справді, він започаткував новий стиль, до якого підлаштовувалися й живі актори, вважаючи його за взірець. У нього можна було зустріти просто чарівних ляльок, принадних, як мрія.

Завдяки фільмам Цаппароні став загальним улюбленцем. Його сприймали як доброго дідуся, що розповідає захопливі історії. А уявляли з великою білою бородою, ніби святого Миколая. Батьки навіть нарікали, що їхні діти приділяють йому надто багато уваги. Вони

погано засинали, були надто збуджені й неспокійно спали. Та, зрештою, життя скрізь було напруженим. Це було притаманним людському роду, і з цим слід було примиритися.

Тож афішами з такими фільмами була обвішана вся заводська стіна, що тяглася вздовж вулиці, ширина якої нагадувала радше злітне поле. Без різнобарвних плакатів ця стіна виглядала б надто суворо, наче фортечний мур, до того ж над нею через однакові проміжки здіймалися білі вежі. Над усім комплексом височіла жовта повітряна куля.

Яскраві написи на узбіччі попереджали, що ми в'їжджаємо до закритої зони. Водій показав мені на них. Ми мали їхати повільно, не повинні були мати ні зброї, ні дозиметрів, ані жодних оптичних приладів. Також були заборонені гумові плащі та затемнені окуляри. На вулиці й навколо комплексу був доволі інтенсивний автомобільний рух, тоді як бокові проїзди залишалися порожніми.

Поступово стало краще зидно плакати. Вони повідомляли про візит Гайнца-Отто до королеви термітів Тангейзер на горі Венери у переказі для дітей. На афіші роботи Цаппароні були зображені як заможні й могутні схожі на гномів створіння. Дива підземних палаців не виказували жодних слідів технічних пристроїв. Фільми були розділені на дванадцять частин і йшли увесь календарний рік, а діти знемагали, чекаючи на продовження. Ця колективна розвага диктувала їм моди й уподобання. Діти на своїх майданчиках гралися то в астронавтів, то в спелеологів, потім у матросів підводних човнів або в трапперів. Цими технічно забарвленими казками й пригодами Цаппароні збуджував не лише сильне, але й хронічне захоплення. Діти жили в його світі. Серед батьків та вчителів розділилися думки щодо цих розваг. Одні вважали, що таким чином діти вчать під час гри, а інші боялися, що це їх надто збуджує. І справді, траплялися дивовижні й страхітливі випадки. Та годі було спинити поступ часу. І тут було б доречно поцікавитися, а чи не став ще фантастичнішим

сам реальний світ? І в якому зі світів діти сильніше збуджуються?

Тим часом ми звернули на службову автостоянку. Таксі поряд з лімузинами, які там стояли, виглядало як ворона, що помилково заскочила в клітку до фазанів. Я розрахувався з водієм і рушив до приймальні.

Сонце вже стояло досить високо, але на прохідній панувала суцільна біганина. Те, що кожен працівник Цаппароні сам керував своїм графіком, найкраще демонструвала та обставина, що ніхто не мав фіксованого часу роботи. Люди заходили й виходили, як кому було потрібно, окрім тих, що працювали в команді. Та на фабриці моделей це були винятки. Зрештою, маю додати, що таке правило, тобто його відсутність, для Цаппароні було вигідним. Етика праці на його заводах була на висоті: там працювали й працюють у стилі вільних митців, захоплених власними витворами. Попри відсутність строгого графіка робочого часу, тут працювали майже постійно. Працівники навіть уві сні бачили свої творіння. Те, що вони були тут самі собі шефами, було видно й з того, що вони мали час. Звичайно, це не означало, що вони його розтринькували. Вони радше мали купу часу, як заможні люди мають торбу з грішми. Їхнє багатство було в торбі, а не у витратах. Це відчувалося в їхній поведінці.

Люди, що входили й виходили з фабрики, були вбрані у білі або кольорові плащі й вільно минали прохідну. Очевидно, їх знали, оскільки шлях до брами та до бюро реєстрації був під охороною. Я бачив, як там стояли невеликі гурти, подібні до тих, що проводжають пасажирів пароплава, який підіймається трапом і нагорі стикається з матросами, стюартами та іншим персоналом, який непомітно, але прискіпливо спостерігає за прибульцями. Брама була дуже широка. У стіні були проходи, над якими висіли таблички: «Прийом», «Двірник», «Охорона» та інші.

У відділі реєстрації мене, здається, вже чекали. Не встиг я назвати своє ім'я, як до мене негайно приставили супроводжуючого, який мене привітав.

На мій подив, супроводжуючий повів мене не в глиб фабрики, а вивів назад через браму на вулицю. Він провів мене до невеликого підземного потяга, вхід до якого розташовувався на парковці. Спустившись до колії, ми сіли у крихітний вагончик, що мав кнопки, як у ліфті. За дві хвилини ми прибули на місце. Ми зупинилися всередині старомодного будинку, розміщеного на внутрішній території фабрики, огороженій муром. Я опинився перед дверима приватного помешкання Цаппароні.

Я сподівався, що в ліпшому випадку мене відведуть до відділу персоналу і там, якщо співбесіда пройде успішно, відрекомендують начальникові відділу, адже мене рекомендував Твіннінгс. Тож, коли я раптом виринув з підземелля, мені аж сперло дух від того, що я опинився у святах святих компанії, у приватній зоні чоловіка, про якого подейкували, що його не існує взагалі, а він сам і є найдосконалішим винаходом заводів Цаппароні. Я вже бачив, як до мене спускається служник, який мав замінити мого провідника: «Пан Цаппароні чекає на Вас».

Не залишалось жодних сумнівів — я опинився в резиденції Цаппароні. Його головна фабрика була в іншому місті, та після численних перебудов та добудов йому це набридло, й Цаппароні вирішив спорудити за новим планом ідеальну фабрику, яка у всіх сенсах відповідала б його творчій натурі. В результаті огляду прилеглої місцевості з'ясувалося, що неподалік розташовується монастир цистерціанців¹. Монастир був давно націоналізований, проте майже не використовувався. Церква і головне приміщення зазнали розграбувань, але зовнішні мури та рефекторій² були цілі. Окрім великої їдальні для ченців до рефекторію належали численні приміщення, де раніше були кухня, комірчини з запасами продуктів та кімнати для гостей. Саме там Цаппароні

¹ Цистерціанці — католицький орден, 1098 року заснований ченцями-бенедиктинцями у Франції (*прим. ред.*).

² Столова зала у католицьких монастирях.

облаштував своє приватне житло. Помешкання було величезним. Я вже бачив його світлини в ілюстрованих часописах.

Велика брама в мурі, що оточував будинок, завжди була зачиненою. Для входу в будинок і виходу з нього його мешканці та гості мали скористатися невеличким підземним потягом. Я звернув увагу, що я сідав у потяг не на кінцевій зупинці. Очевидно, колія вела не лише до автостоянки, але й далі до самої фабрики.

Така система мала ту перевагу, що Цаппароні постійно перебував у себе і водночас контролював відвідувачів. Таким чином власник дому був захищений від настирності журналістів та фотографів. Усі приміщення тонули у напівтемряві, що відповідало звичкам господаря. Він усвідомлював, що сила пропаганди може також нівелювати і робити все банальним. Тож те, що про нього багато говорили, було добре, але ці розмови мали бути витримані у сповнених натяків напівтонах. Так само й щодо його виробів мало створюватися враження, що їхній зовнішній вигляд — то лише невелика частка цілого. Добір світлин та статей, які мали про нього з'являтися, здійснювали його фахівці.

Його речник розробив систему непрямого інформування, яке збуджувало цікавість, але ніколи не тамувало її до кінця. Людину, про яку повідомляють щось важливе, але обличчя якої не бачили, вважають гарною з виду, навіть, можливо, величною. Коли про людину багато говорять, але не знають, де саме вона конкретно перебуває, то припускають, що — скрізь; дивовижним чином така людина ніби перебуває в різних місцях одночасно. Людина, настільки могутня, що про неї не наважуються говорити, стає всюдисущою, адже вона панує над нашим внутрішнім світом. Нам здається, що вона чує наші розмови, а її очі пильнують за нами, коли ми сидимо у своїй кімнаті. Ім'я, яке можна промовляти лише пошепки, могутніше за те, яке викрикують на базарах. Цаппароні це було відомо. З іншого боку, він не міг нехтувати пропагандою. Тут крилися несподіванки на кшталт прихованих портретів, створених з елемен-

тів ландшафту. Це був цілковито новий підхід до цього питання.

Не буду заперечувати, що я аж здригнувся від переляку, коли служник промовив: «Пан Цаппароні чекає на Вас». Я відчував різючу невідповідність між людиною планетарної могутності та тим, хто мав у кишені лише гроші на зворотну дорогу. Враз мене охопило відчуття, що я не готовий до цієї зустрічі. То була ознака декласованості, почуття, раніше мені невідоме. Справжній представник легкої кавалерії не повинен мати такого відчуття за жодних обставин. Монтерон часто нам це повторював. Він також казав: «Тільки тоді, коли сам капітан залишає корабель, той вважається втраченим, стає нічийним майном». Він мав на увазі самоусвідомлення незаплямованої особи.

Це спало мені на думку, коли я відчув, як тремтять мої коліна. Я також згадав про зовсім далекі часи, коли ми не сприймали всерйоз усіх оцих крутеликів з їхніми підприємствами сталі й вугілля, про кінематограф та автомати тоді й мови не було — хіба що на ярмарках. Дрібний землевласник, що володів двомастами моргами¹ землі й не мав боргів, здавався кавалеристам респектабельнішим, аніж ті, хто тоді сидів за кермом перших автомобілів й розлякував коней. Коні чули, що на них насувається. Відтоді світ змінився.

Цаппароні знайшов час, щоб прийняти мене, отже, він вважав мене своїм партнером. Від цієї думки мене знову щось штрикнуло всередині. Чи справді я можу бути партнером в його поточних справах? Якщо, приміром, велика компанія наймає яку-небудь бідну дівчину на посаду стенографістки чи друкарки, то шеф, можливо, навіть ніколи не побачить її обличчя. Вона не є для нього партнером. Проте могло б статися, що одного дня її побачать разом з шефом, наприклад, у громадському басейні чи нічному клубі. Тоді її значення зростатиме,

¹ Середньовічна загальноєвропейська одиниця виміру площі земельної ділянки. Походить від німецького «морген» — «ранок». Становила приблизно 0,33—1,07 гектара.

та водночас повага до неї зменшуватиметься. Тоді вона стала б партнеркою й таким чином долучилась би до влади. З легітимного погляду її становище лишалося таким же незначним, проте з практичного погляду її позиція набувала неабиякого значення.

Якщо Цаппароні приймає у себе вдома мене, голодного відставного кавалериста, то тут виникає подібна ситуація. Я не можу для нього багато зробити. З мене не буде користі ні в його кабінетах, ні в цехах. І навіть якби я мав блискучі успіхи в технічній царині, навряд чи він став би особисто мною займатися. Отже, він шукає в мені щось інакше, таке, що не можна довірити чи вимагати від іншого.

Розмірковуючи про це вже на сходах, у мене виникло бажання розвернутися й піти геть. Але була Тереза, були мої борги і моє безнадійне становище. Можливо, шукали людину саме у такому становищі, як у мене. Якщо я зараз піду геть, то точно шкодуватиму.

І ще мені на думку спало таке: чому я маю вдавати із себе когось кращого, аніж я є насправді? Монтеронові було байдуже до філософії, за винятком Клаузевіца¹, якщо його можна назвати філософом. Проте у нього був улюблений вислів, запозичений у великого філософа, який він охоче цитував, а саме: «Є речі, яких я в жодному разі не хочу знати». Уподобання цього вислову видає прямолінійний, «одноколіїний» дух, який не любить ніяких відхилень та манівців. Тут не було місця для позиції: «Все зрозуміти — все пробачити». В обмеженні проявляється не лише майстер, але й людина етична.

І хоча я багато навчився і перейняв у Монтерона, проте в цьому я не слідував його прикладу. Навпаки, існує не надто багато справ, в які я не пхав свого носа. Адже годі змінити власну природу. Ще мій батько мене за це сварив. Якщо ми їли не вдома і він подавав мені меню, то зазвичай казав: «Дивно, але наш хлопець га-

¹ Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц (1780—1831) — пруський генерал, військовий реформатор та військовий теоретик. Автор праці «Про війну».

рантовано замовить найекзотичнішу страву. Хоча меню просто чудове».

Звісно, у Кастена було добре меню. Там їли курсанти-кавалеристи. Але це меню було нудним. Мені було цікаво замовити бамбукові паростки та індійські пташині гнізда. Старий здавався й казав матері: «Він це точно успадкував не від мене».

Це була правда, проте й моя мати мала простий смак. Постає питання, чи можна взагалі успадкувати такі дивні риси. У мене було враження, що їх радше можна витягти, як виграшний лотерейний білет.

Повертаючись до меню, маю сказати, що всі ті страви, які я вибирав за назвою, більшою чи меншою мірою мене розчаровували. Пізніше, під час подорожей, так само траплялося з різними вишуканими екзотичними речами, які я рідко оминав своєю увагою. Мене однаково вабили сумнозвісні будинки і шинки, квартали з лихою славою та непристойні антикварні вироби. На Монмартрі мені важко було встояти перед типом, який на мигах манив мене до себе у передпокій; то був миршавий араб, який хотів повести мене до своєї сестри. У цьому не було б нічого особливого, якби водночас я не відчував сильного внутрішнього спротиву, який утримував мене на місці. Та допитливість була сильнішою. Хоча я не мав з того жодної втіхи. Як і страви з чудернацькими назвами, які я поглинав без жодного апетиту, так і сцени приниження людської гідності не приносили мені задоволення. Гріх залишав у мені похмурі спогади, які довго не забувалися. Це пояснює, чому я не міг довго бути в гріху, але залишалася загадка, чому я знову й знов цього прагнув. Лише коли з'явилася Тереза, я зрозумів, що пригорща води може бути смачнішою за будь-які есенції.

До речі, коли я служив у легкій кавалерії, моя допитливість ставала мені у пригоді, адже головне завдання цього роду військ — розвідка. Патрулюючи небезпечну місцевість, я часто проводив розвідку навіть далі, ніж того вимагала тактична необхідність. Це приводило до непередбачуваних відкриттів і справляло добре вра-

ження на командирів авангарду. Кожна помилка також має свої переваги, і навпаки.

Словом, на сходах у Цаппароні я відчув, що встряг у двозначну пригоду, хоча й не мав особливого вибору. Однак давнє почуття допитливості, що прокинулося в мені, спонукало йти вперед. Мене діймало бажання довідатися, що намислив цей впливовий літній чоловік і чому він зглянувся на мене й вирішив зустрітися. Цікавість підштовхувала мене чи не сильніше, ніж сподівання на успіх. За своє життя я не раз вислизав із зашморгу, і хоча куштував приманку, та не попадався на гачок.

Тож я йшов слідом за служником до старого будинку, схожого на літню резиденцію. За входними дверима перед нами відкрився передпокій, в якому висіли не лише капелюхи й плащі, але також рушніці та рибальське спорядження. Потім ми потрапили до зали, заввишки у два поверхи. Тут були виставлені трофеї та гравюри Рідінгера¹ із серії «Верхова школа». Ми проминули ще два чи три приміщення, які розміром перевищували звичайну кімнату, але були менші за залу.

Потім пройшли через південний флігель, і я потрапив у бібліотеку, де крізь матові шибки на килими світило сонце. З першого погляду книжки видавали заможну людину, але не більше. Загалом я був дещо розчарований у своїх сподіваннях. Під впливом газет я гадав, що опинюся в якомусь чарівному кабінеті, де відвідувачі кам'яніють від подиву серед автоматичних дивовиж. Я зразу побачив, що в цьому сенсі помилився. Хоча я мав би розуміти, що чарівникові та володареві автоматів навряд чи вони до душі у приватному помешканні. Адже всі ми намагаємося обрати собі відпочинок, якомога віддаленіший від наших справ. Навряд чи генерал гратиметься на дозвіллі олов'яними солдатиками, та й поштар неділями не йде в піші походи. Так само гово-

¹ Йоганн Еліас Рідінгер (1698—1767) — німецький живописець, гравер на міді. Працював у техніці різцевої гравюри та офорту. Один із найвідоміших художників-аніمالістів XVIII ст.

рять і про клоунів, що коли ті дома, то зазвичай серйозні і навіть меланхолійні.

У таких оселях не натрапити на типові для багатіїв розкоші. Тут не було нічого від марнославного несмаку. Цаппароні не лише мав чудового фахівця з інтер'єру, але й сам мав неабиякий смак. Це було видно з оздоблення кімнат, яке демонструвало гармонію, яку годі десь замовити в готовому вигляді, ця гармонія походила з внутрішньої потреби краси й статечності власника помешкання. Тут не було жодного холодного блиску або показної мішури: відчувалося, що тут мешкає інтелігентна і культурна людина, яка любить затишок.

Оці південці, байдуже, походять вони з сицилійського села чи неаполітанського бассо¹, часто наділені витонченим смаком, яким володіють від народження. Вони мають бездоганний музичний слух, а в образотворчому мистецтві завжди помітять руку майстра. Я часто звертав на це увагу. Єдиною небезпекою тут може бути їхня чванькуватість. Уся обстановка була добротною й солідною, не надто розкішною, такою, що випромінювала життя. Насамперед це стосувалося витворів мистецтва. Я вже набачився у приватних помешканнях людей, що надто швидко збагатіли чи здобули владу, полотна й скульптури, які можна було побачити лише в художніх календарях чи музеях. Та їхній вигляд розчаровував, оскільки вони позбулися своєї виразності та художньої мови, як пташка, що втрачає в клітці всю свою принаду та здатність співати. Витвір мистецтва нидіє, блідне у приміщеннях, де він має демонструвати свою ціну, а не цінність. Він може сяяти лише там, де його оточує любов. Мистецтво скніє у світі, де багаті не мають часу, а бідні — грошей. А позичена велич ніколи не виглядає переконливо. Мимохідь я зауважив, що Цаппароні знаходить для себе час. Складалося враження, що п'ять чи шість полотен, які висіли

¹ Бассо (іт. *Basso*) — тип невеликого будинка з однією чи двома кімнатами на першому поверсі без коридора чи передпокою, що був характерний для Неаполя.

на стінах, щоденно приносили розраду очам господаря. Жодне з них не було намальоване після 1750 року. Там був навіть один Пуссен¹. Спільним для цих картин було те, що вони дихали спокоєм і не були розраховані на ефект. Я маю на увазі не сьогоднішні ефекти, які вичерпуються ніколи не баченим, а такі, які здатен створити лише справжній майстер. Картини, якими оточив себе Цаппароні, навіть для сучасників ніколи не здавалися несподіваними. Очевидно, від самого початку вони сприймалися, як щось знайоме.

Таке саме враження виникало й щодо самого будинку. Воно поєднувалося з іншим враженням, що стосувалося відчуття влади, й навіть посилювало його. Я вже казав, що ми жили в часи, коли слова змінили свої значення й набули подвійного сенсу. Це слушно й для слова «дім», що раніше було поняттям, яке втілювало в собі почуття солідності й сталості. Та віднедавна воно перетворилося на щось таке, як намет, хоча його мешканці не набули свободи кочівників минулих часів. Будівлі так само поспіхом зводяться, як робляться тисячі інших справ, що, зрештою, стають марними. Та це не найгірше. Якби ж то, бодай на короткий час, людина могла б почуватися вільно у власному, недоторканному житлі. Та все якраз навпаки. Якщо сьогодні хтось має сміливість спорудити свій будинок, то він таким чином створює місце зустрічі для людей, які намагаються дістатися до нього пішки, автомобілем чи по телефону. Постійно надокучають то працівники служби газу, електромережі чи водогону, то агенти страхування, пожежного контролю, будівельного нагляду, а ще збирачі податку за радіо й телебачення, іпотечні кредитори та податківці, які визначають орендну плату за проживання у власному домі. А коли політична ситуація дещо загострюється, то з'являються вже зовсім інші типи, які точно знають, де ти мешкаєш. До того ж доводиться жити з клеймом власника нерухомості. У минулі часи

¹ Нікола Пуссен (1594—1665) — французький живописець та теоретик мистецтва. Один з найвідоміших представників класицизму.

все було простіше. Люди мали менше комфорту, зате чисте сумління, коли сідали до свого столу.

Саме це почуття виникло в мене у Цаппароні: почуття, що в домі є господар. Я був готовий побитися об заклад, що тут не було ні лічильників, ні електричних дротів, принаймні таких, що виходили б за межі обійстя. Очевидно, коли Цаппароні розробляв план свого обійстя, то мав за зразок закрите торгове місто давніх часів, а його автомати справді зробили це можливим. Завдяки автоматам абстрактна сила стає конкретною, повертається назад у річ. Щоправда, тут я не бачив нічого схожого, ішлося радше про створення настрою. На столі стояли свічки, а на каміні — пісковий годинник.

Тут, безперечно, мешкала людина, що не жила на ренту, швидше навпаки, вона сама роздавала ренти. Поліція не мала сюди доступу, байдуже, з якою метою та з якого приводу хотіла навідатися. Цаппароні не лише мав власну поліцію, що виконувала виключно його вказівки. Його виробнича територія та під'їзди до неї патрулювалися окрім того державними поліцейськими та інженерами, які мусили узгоджувати з ним свої дії, а фактично діяли лише за його волею.

Тож природно постає питання: чому людина з такими можливостями потребує саме моєї допомоги, допомоги людини, яка сама потрапила в скруту. Тут крилася таємниця, про яку я вже згадував. Усе це було досить дивно й мусило мати вагоміші причини, щоб людина, яка мала стільки законних можливостей, йшла в обхід, аби реалізувати свої плани. Правовий простір, великий чи малий, завжди межує зі сферою незаконного. Межа розширюється разом з повноваженнями. Тож у наділених великими можливостями людей інколи менше можливостей для маневру, ніж у маленької людини. Там, де повноваження стають абсолютними, виникає стан, в якому межі стираються, а право й неправу складно відрізнити. Тоді виникає потреба в людях, здатних красти коней.

Служник завів мене до бібліотеки, і я залишився на самоті. Він був надзвичайно ввічливим. Я згадую про це враження, оскільки воно доповнює той стан недовіри, в якому я перебував. Я насторожено ставився до всіх, з ким зустрічався, й почувався значно вразливішим, ніж раніше. Принаймні поведінка слуги не давала підстав зробити висновок про те, що господар дозволив собі стосовно мене яке-небудь зневажливе зауваження. Та я все ще сумнівався, що справді говоритиму з ним вічна-віч, — я чекав, що зараз з'явиться один з його секретарів.

У бібліотеці було тихо й затишно. Книжки випромінювали спокійне почуття гідності. Вони вишикувалися на полицях у палітурках зі світлого пергаменту, коричневої ягнячої шкіри та темного сап'яну. Пергаментні томи були підписані від руки; на шкіряних корінцях були ярлички з написами червоним або зеленим чорнилом, інші томи мали тиснені золотом літери. Незважаючи на давність, ця книгозбірня не справляла враження непорушних книжкових шпалер, нею таки користувалися. Я прочитав кілька назв, які мені мало що казали: давні техніки, кабала, розенкрейцери, алхімія. Можливо, ці давно забуті глухі кути поступу давали відпочинок для духу.

Товсті стіни робили б приміщення похмурим, якби не вікна, що сягали майже підлоги, крізь які струменіло світло. Засклені двері були відчинені і вели на широку зовнішню терасу.

Крізь вікно було видно парк, що нагадував старовинну картину. Деревя виблискували свіжими кронами, здавалося, можна було відчутти, як їхнє коріння вбирає вологу. Вони росли обабіч струмка з повільною

Товариші замовкли, вони дивилися на Лоренца, який у стані крайнього збудження звівся на повен зріст. Напевне, вони хотіли і далі брати його на кпини, сприйняли за жарт те, що, власне, вимагало втручання досвідченого лікаря. Надто пізно кожен із нас помітив незвичність ситуації.

Лоренц, який, до речі, того вечора не пив, — він взагалі не вживав спиртного, — впав ніби у якийсь транс, він більше не обстоював свою ідею. Він скаржився, що бракує людей, які бажали б добра — тоді б усе можна було здійснити. Батьки показали нам приклад. До того ж це так легко — принести жертву, якої вимагає час. Тоді закритється тріщина, що розриває Землю.

Ми дивилися на нього й не знали, до чого він веде; у нас було таке відчуття, ніби ми слухаємо безглузду тираду, та з другого боку, все це здавалося якоюсь змовою, крізь яку проступало щось моторошне.

Нараз він заспокоївся, так ніби вирішив вдатися до особливо переконливого аргументу. Він усміхнувся й повторив: «Це ж так просто. Я хочу вам показати». Потім він крикнув: «Хай живе...» й викинувся з вікна.

Не буду переповідати, яке гасло він вигукнув. Нам здавалося, що все це відбувається уві сні, та водночас нас ніби підключили до високовольтної лінії, волосся стало дибки, й ми сиділи, як примари, в раптово спорожнілій кімнаті.

Лоренц, хоч і наймолодший серед нас, у гімнастиці був найкращим, я часто бачив, як він вправлявся на брусах та на коні. Саме таким спритним рухом він зник у вікні мансарди: легко сперся рукою на підвіконня й хутко перекинув через нього своє тіло, а обличчям ще раз обернувся до нас.

Лунка тиша тривала п'ять чи сім секунд — точно не знаю. В кожному разі, навіть згадуючи про це, хотілось якось зупинити той неблаганний час, увігнати в нього клин, щоб він утратив свою логіку, свою незворотність. А потім з глибини двору пролунав жахливий удар, глухий та водночас сильний. Не було жодного сумніву, що падіння було смертельним.

Ми кинулися сходами вниз, у вузький темний двір. Не хочу описувати ту постать, що скорчилася там на землі. З такої висоти тіло зазвичай падає сторч головою, проте Лоренц зумів приземлитися на ноги, а це вказує на те, що він був добрим гімнастом. Стрибок з третього, чи навіть з четвертого поверху ще міг би скінчитися відносно щасливо. Та є межа можливого. Я бачив, як з тіла стирчали два світлі уламки кісток, з яких звисала плоть, — від удару кості прохромали таз і повилазили назовні.

Хтось став гукати лікаря, хтось кинувся за пістолетом, інший за морфієм. Я відчув, що мене охоплює безум, й побіг геть у темряву. Цей безглуздий вчинок мене глибоко вразив і залишив по собі невігойний слід — щось у мені зламалося. Тож цей випадок я не можу трактувати просто як один з епізодів, не можу просто відбутися зауваженням про те, що на світі бувають ще абсурдніші речі.

Бідолашний хлопчина справді подав нам приклад, хоча й інший, ніж він гадав. В одну мить йому вдалося наочно показати те, для чого більшість з нашого кола потребує всього життя. Він показав нам нашу безвихідь.

Тоді я нарешті збагнув сенс жорстокого слова «даремно». Воно діймало мене ще після поразки, коли я бачив надлюдські зусилля, безконечні страждання, з яких серед нічної заграви ніби виростала ціла скеля, а над нею кружляли шуліки. Так зазнають ран, що вже ніколи не гояться.

Здається, мої товариші сприйняли це менш серйозно. Серед учасників тієї вечірки була ціла когорта людей із сильним характером, про яких згодом багато говорили, так наче їх об'єднав якийсь демон. Наступного дня вони ще раз зібралися всі разом і вирішили викреслити ім'я Лоренца зі свого списку. Для них самогубство було неприпустимим компліментом духові часу.

На одному із замських цвинтарів пройшов жалюгідний похорон. Коли всі почали розходитися, звучали відчужені слова: «У гарячці викинувся з вікна» й таке інше.

Що ж до інших, то невдовзі вони розгорнули бурхливу діяльність. Чутки про них долинали з балтійських провінцій, потім з Астурії та багатьох навіть дуже віддалених місць; без їхньої участі не обійшлося жодне заворушення. Незважаючи на титанічні зусилля, важко було сказати, що час їх винагороджує, або, принаймні, це траплялося лише тоді, коли вони плвли проти течії.

Якраз тоді я почав цікавитися історією. Я хотів знати, чи вже було щось подібне. Серед персонажів минулого до душі мені припав Катон Молодший¹, якому подобалося брати сторону не переможців, а переможених. На великому полотні світу мені також здавалися проникливішими й глибшими тіні, а високе я вбачав у жалобі — Гектор та Ганнібал², індіанці та бури, Монте-сума³ та мексиканський імператор Максиміліан⁴. Безперечно, це була одна з причин мого особистого краху — нещастя передається.

Що більше мої товариші ставали статечними й впливовими, то більше намагалися залучити до справи й мене. Вони мали чітке уявлення про те, хто на що здатний. Щодо мене, то, на їхню думку, я був добрим інструктором. І це правда: моя перевага полягала в тому, що я був фахівцем. Але, тут я маю зробити одне засте-

¹ Марк Порцій Катон, відомий також як Молодший або Утицький (95 до н. е. — 46 до н. е.) — впливовий давноримський консервативний політик кінця Римської республіки.

² Ганнібал Барка (247—183 до н. е.) — карфагенський полководець, один з найвеличніших полководців античності.

³ Монтесума II Шокойоцин (1466—1520) — правитель ацтеків з 1502 року.

⁴ Максиміліан I (1832—1867) — австрійський ерцгерцог з династії Габсбургів, віце-король Ломбардо-Венеціанського королівства у 1857—1859, імператор Мексики в 1864—1867 роках.

реження стосовно того, наскільки я заслуговував чи не заслуговував на такий статус.

Звісно, я мав природний хист проводити інструктаж, тобто вводити молодих людей в курс тієї справи, яку вони мають вивчити і яка пізніше стане їхнім фахом. Уміння тримати коня на своїй доріжці, стрибки через перешкоди, верхова їзда на відкритій місцевості, основні механізми танка та їхня взаємодія, керування танком під вогнем, поведінка в радіоактивних та інших небезпечних зонах — методичний виклад таких тем у теорії та на практиці не становив для мене жодних проблем. Я вже згадував, що з технічного погляду ми були досконало підготовлені. Коли мене відправляли прослухати курс лекцій про якесь нове технічне вдосконалення, всі були певні, що, повернувшись, я знатиму все, як отченаш. Я також був членом інспекції танкових військ. Ми їздили по танкових заводах і дискутували з інженерами про їхні винаходи.

До речі, варто зауважити, що всі ці винаходи з часом ставали щораз невідальшими. У цьому плані мене неможливо було відучити від простої тверезої оцінки старого кавалериста. Мушу визнати, що в минулі часи кавалеристи мали значну перевагу над пішими. Адже піші були потрібні для зовсім інших цілей. Ця різниця стала менш принциповою після винайдення стрілецького пороху, на який справедливо нарікав Аріосто¹. То був кінець величних армій, на кшталт тих, які очолював Карл Сміливий². Принаймні для кавалерії ще залишалося трохи часу, і я не вважав несправедливим, що піхотинці могли цілитися двічі й тричі, перш ніж одержували відповідь. Але потім настала смерть кавалерії.

Старих кентаврів здолав новий титан. Я бачив свого переможця зовсім близько біля себе, коли, скривавлений лежав у траві. Він вибив мене із сідла. То був

¹ Лудовіко Аріосто (1474—1533) — італійський поет епохи Відродження, автор поеми «Несамовитий Роланд».

² Карл Сміливий (1433—1477) — герцог Бургундії з 1467 до 1477 року. Відомий численними військовими походами.

маленький, хирлявий, прищавий хлопчина з передмістя, якийсь коваль з Шеффілда або ткач із Манчестера. Він щось собі жував, сидючи за купою гною, примружив одне око, а іншим цілив із дула, яким уже наробив лиха. Він плів червоно-сірий візерунок свого пекельного полотна. Це був новий Поліфем чи, радше, його найнижчий прислужник, що тримав залізний протез перед однооким обличчям. Ось так тепер виглядали армії. З красою було покінчено.

Мені пригадується Віттгреве, один із моїх перших учителів. У нього я навчався азів верхової їзди ще до того, як потрапив до Монтерона. Віттгреве займався виїздом молодих коней для війська, без нього не проходив жодний кавалерійський турнір. Він мав залізні литки, а його рука, якою він тримав вуздечку, була ніжна, як оксамит. Навіть найбаскіший кінь, необ'їжджений скакун за одну годину визнавав його своїм господарем. Свої перші маневри я робив під його наглядом. Увечері я любив ходити до стайні, де він розташувався разом з кінями, там мені було добре, навіть якщо перед цим ми цілий божий день провели у сідлі, від раннього ранку аж до команди «на сьогодні вільно!»

У стайні було затишно: коні стояли серед соломи, окремі соломинки лоскотали їм черево. У Віттгреве завжди можна було застати двох чи трьох інших легких кавалеристів, бувалих курсантів третього року навчання. Там я дізнався, як доглядати за своїм конем після довгого переходу, як підстеляти йому солому, як зігріти його розтиранням, як припинати, як напувати, — у воду треба додати трохи січки, щоб кінь пив не надто поквално, — як треба його оберігати й плекати, аж поки він схилить тобі голову на плече й торкнеться тебе ніздрями. Мене також утаємничили в особливості стояння на варті в сільській стайні, я навчився пити самогон, курити люльку з половинним мундштуком та розмальованою чашею, грати в карти та ще багато чого, що належить опанувати майбутньому гусарові. Щойно з'являвся Віттгреве і в розстебнутому кителі проходив через двір своєю неквапною, розкутою ходою, як не-

вдовзі з'являлися й дівчата — білявки, русявки й чорнявки, дівчата у високих чоботях з гострими носачами, дівчата в хустках та без хусток, дівчата з Померанії та Силезії, з Польщі й Литви. Він сприймав це як належне й так, ніби все відбувалося саме собою; дівчата з'являлися як кішки, що вчули запах валер'янки. Вони заходили й до стайні, коли господарі подвір'я вже йшли спати. Тоді починався загальний бенкет, усі готували ковбаски, роздавали жартівливі загадки, билися об заклад; одне слово, Віттгреве встигав усюди. До того ж він мав чудовий співочий голос.

До речі, мої перші маневри були й водночас його останніми; ще восени він покинув військову службу й знайшов собі іншу роботу. Через якийсь час я знову з ним зустрівся. Я їхав трамваем до Трептова, заком-постував свій квиток і не повірив власним очам, коли побачив його в однострої кондуктора, проте не було жодного сумніву — то був таки Віттгреве. Тепер на ньому був зелений жорсткий кашкет, що виглядав як збільшений капсуль, та шкіряна сумка через плече. Він продавав квитки за десять пфеннігів, що три хвилини калатав у дзвінок, смикаючи за шнур, та оголошував зупинки. Його вигляд мене приголомшив, я відчував пригнічення, дивлячись на нього, так ніби тварину спіймали на волі й засадили в клітку, навчивши двох-трьох жалюгідних фокусів. Ось таким став красень Віттгреве.

Він також мене впізнав. Але був не надто привітний, здавалося, він неохоча згадував про наше спільне минуле. Ще більше я був вражений, коли про кавалерійські дні він згадував як про щось низьке, неповноцінне, а свою роботу в цьому трамвайному вагоні вважав за поступ, сприймав як підвищення.

Хоча він не дуже й наполягав, але я вирішив навідати його вдома. Молодь неохоче розлучається зі своїми авторитетами. А Віттгреве був бездоганим легким кавалеристом — як з підручника. Швидко долання перешкод, використання раптових переваг передбачає гарячу кров, сангвінічний темперамент. Тут треба бути поблажливим до певної легковажності, навіть Монтерон

це розумів, проте перед нами ніколи не давав цього знаки.

Помешкання Віттгреве нагнало на мене ще більше смутку. Квартира була в берлінському районі Штралау, де від сумного до смішного — один крок. Він завів мене в кімнату, де стояв сервант з кавказького горіха, на якому короною височів кришталевий таріль. Він одружився. Тоді я вперше звернув увагу на те, що ті, хто довго парубкував, зрештою отримують найнепоказніших дружин.

Особливо мене здивувало, що у всій квартирі не було жодного зображення коня — ні на гравюрах, ні на фото, а також жодних призів, які він здобув на турнірах. Від давнього гасла «вино, жінки й пісні» лишилося тільки те, що він став членом товариства Штралауських співів. На цьому його спілкування поза домом вичерпувалось.

Якими ж були його прагнення? Він хотів з кондукторів перейти у контролери, можливо, навіть стати інспектором. Його дружина розраховувала на невеликий спадок. А ще він мав надію, що його колись оберуть до ради свого товариства. Його сухорява дружина мовчазно складала нам компанію, поки ми пили пшеничне пиво; я пішов із почуттям, що моя поява була невчасною. Може, в пору цвітіння дерев мені слід було запросити його на вино до Вердера чи на перегони до Гоппегартена, адже десь у глибині душі мають жевріти спогади; не можуть же вони зовсім зникнути. Я уявляв собі, що вночі уві сні Віттгреве знову вискакує сідає на коня і, співаючи, мчить світ за очі широкими полями, аж поки надвечір удалині замаячить колодязь із журавлем та нагода розкішної ночівлі.

Коли я згадав про Поліфема із Шеффілда чи Манчестера, мені на думку спав Віттгреве. Тепер він поклонявся новим богам, і якби про це дізнався Тарас Бульба, то, певно, перевернувся б у домовині. Незабаром я довідався, що то не поодинокий випадок. Те саме було й з багатьма іншими. До нас, у східну провінцію, прибувала молодь із села — селянські сини й наймити,

що з дитинства звикли доглядати за кіньми. Роки в кавалерії були для них святом. З часом дедалі більше цих хлопців засмоктували великі міста й вони кінчали, як Віттгреве. Вони займалися роботою, негідною чоловіка, з таким самим успіхом її могла виконувати жінка або дитина, навіть разом з іншими обов'язками.

Те, що їх захоплювало в юності і що протягом тисячоліть було роботою, задоволенням та радістю чоловіка — скакати верхи, йти з плутом за волами вранці паруючим полем, жати стигле збіжжя на пекучому сонці, коли засмаглими грудьми градом котиться піт, а селянки ледве встигають в'язати снопи, потім обід у затінку зелених крон, — усе те, що з давніх-давен славалося в поезії, нараз зникло. Радість було втрачено.

Як пояснити цей потяг до бляклого й монотонного життя? Безперечно, робота стала легшою, хоча й нездоровою, вона давала більше грошей, більше часу й, можливо, більше розваг. День у полі довгий і виснажливий. Проте все це вартувало менше, ніж колись один цілий талер, один вільний вечір, одне сільське свято. Те, що люди звернули зі шляху до щастя, було добре видно з того неприємного виразу обличчя, яке спотворювало їхні риси. Невдовзі невдоволення домінувало над будь-якими іншими почуттями, воно стало своєрідною релігією. Там, де вили сирени, було справді жахливо.

Кожен мав з цим змиритися. Якщо ж застрягти у чомусь старомодному, як ми в своєму кавалерійському житті, то нам на заміну придуть люди з Манчестера. Таки справді зі старим було покінчено назавжди. Тепер або пан, або пропав. Віттгреве помітив це раніше за мене. Мені не випадає критикувати його та інших, адже я також був змушений вдатися до подібного кроку.

Усе це виглядало приблизно таким чином: хлопець з Манчестера загнав нас в глухий кут. Нам довелося позбутись коней. Отже, аби його викурити, ми з'явилися з танками, на що він відповів новим сюрпризом. По суті, ми всі впряглися в той самий віз.

Маю визнати, що в цьому чергуванні щораз новіших моделей, які щораз швидше старіють, у цій рафі-

нованій грі розпашілих голів у запитання й відповіді був особливий стимул, який тривалий час мене приваблював, і найбільше — коли я працював у танковій інспекції. Боротьба за владу перейшла в нову стадію, її почали вести формулами науки. Зброя зникала у прірві, як швидкоплинне явище, як картини, які кидають у вогонь. Подібно до перевтілень античного Протея¹, кожен раз з'являлося щось нове.

Гра захоплювала, в цьому я погоджуюся з Віттгреве. Коли масам під час урочистих парадів — чи то на Красній площі в Москві, чи то деінде — демонструють нові моделі, залягає побожна мовчанка, яка раптом вибухає бурхливим захопленням. Що означає той шерех, коли повз натовп на землі проповзають сяючі черепахи та мідні змії, тоді як у небі трикутники, стріли й рибоподібні ракети зі швидкістю думки вишиковуються у щораз нові формації? Хоча це й були покази найновіших моделей техніки, та в цьому мовчанні й вигуках захоплення було якесь прадавнє зло людини, істоти, яка завжди намагається перехитрувати іншого й налаштувати на нього пастку. Невидимі, як міражі, пропливали біблійні Тувалкаїн та Ламех².

¹ Протей — морське божество, син Океана і Фетіди. За легендами, мав здатність перетворюватися в різних тварин і навіть у різноманітні речі.

² За Старим Заповітом, Тувалкаїн, син Ламеха й внук Каїна, був ковалем і першим з людей почав обробку металів.

Отже, я був інспектором без конкретного рангу і працював у відділі прийому танків, був спеціалістом, які сьогодні потрібні в усіх галузях. Моя посада належала до тих, які хоч і важливі, проте не надто престижні. До того ж моя повага до роботодавців також була невисокою. Кожен має того господаря, на якого заслуговує. Всім відомі недоліки вузької спеціалізації. Проте тут є й переваги, зокрема те, що тоді немає необхідності підігрівати інтерес до справи. Можна просто спиратися на голі факти.

Вільний час я переважно проводив у своїх історичних студіях. Через такий спосіб життя я не мав можливості перевозити із собою книжки, за винятком невеликого «золотого запасу», проте я часто бував у бібліотеках та відвідував лекції. Я навіть розробив власну теорію. Вона полягала в тому, що ми перебуваємо в часі Акціуму¹, над яким тяжіє прокляття світової громадянської війни, й після цього періоду настане інший, в якому святкуватимуть акціади, низку величних та мирних століть. Проте нам судилося до самої смерті зазнавати самих злигоднів.

Що ж стосується фаху інструктора, то для мене, як і для більшості моїх товаришів, технічний аспект не становив труднощів. У мене навіть розвинулася певна пристрасть до техніки. Проте кожен, хто викладав теорію чи проводив практичні заняття, знає, що це не основне. Щоб проникнути в суть предмета, має поча-

¹ Акціум — мис в Іонічному морі. Відомий за битвою, що відбулася тут 2 вересня 31 року до н. е. між колишніми учасниками другого тріумвірату Марком Антонієм та Октавіаном. Перемогою Октавіана в цій битві закінчується період громадянських воєн у Римі.

ти діяти ерос навчання й вивчення, взаємодія того, хто дає, і того, хто приймає, зразка й наслідування, тут має запанувати та любов, з якою дикун показує своїм си- нам, як стріляти з лука, або з якою звір вчить своїх малят. Я переконаний, що педагогічний принцип один із засадничих принципів космосу.

У мене була потреба спілкуватися з молодими. При цьому я мав покладатися на власні вміння, мені бракувало знеосібленого авторитету ментора. Спершу я зав'язував з ними приятельські стосунки, згодом це почуття поглиблювалося батьківською турботою. Мені не судилося мати синів, хоча я завжди цього хотів. Як ці молоді даватимуть собі раду у житті — мене чомусь завжди це хвилювало. Вони народилися в пору непевності, ніколи не знали цілковито у чомусь впевнених людей, на кшталт Монтерона. Багато з них не знали батька. Тож я вважав за ліпше не думати про ступінь загрози для них, про їхню самотність серед невідомих морів, про жахливу близькість безодні.

Я маю на увазі не фізичну загрозу, хоча вона також мене пригнічувала, особливо коли наставав прощальний вечір. Переді мною сиділи молоді, вони збивалися до купи, як у гнізді. Тож хоча й звучали звичні промови: «Скоро ми покажемо, чого навчилися» і таке інше, та відчувалася і темна тінь страху, якого годі було позбутися. Тож коли я бачив, як вони разом сидять, то думав собі: «Скоро ви вийдете назовні — туди, де з вами не буде жодного вчителя. І що ж на вас там чекатиме?!»

Мені було нестерпно усвідомлювати їхню самотність. Кілька разів я добивався дозволу їх супроводжувати, та це не віталось й не дуже допомагало, адже все одно наставала та мить, коли ми маємо залишити ближнього на самоті, коли вже не зможемо йому надати ніякої допомоги, так ніби ми були розділені цілим морем. Я охоче пожертвував би для них власним благополуччям — від цього світу я нічого хорошого не чекав.

Щоразу мене вражала їхня мужність, їхня витривалість. Коли політики втрачали глузд, — а це траплялося часто, — тоді вони мали виручати, мали випла-

чувати борги своїх батьків та прадідів. Тож не було й мови про часи кавалерії. Хай в яке жахливе пекло їх кидали, а проте вони йшли без жодних нарікань. З цієї перспективи я бачив трохи більше, ніж Монтерон. Для нього залишалася недоступною сфера глибокого, безславного страждання, що починається в системі підпорядкування.

Я особливо не думав про політику. У мене було почуття, що ми всі, як Лоренц, повипадали з вікон. Рано чи пізно ми впадемо й розіб'ємося. Ми висіли, як то кажуть, у повітрі. Я вже згадував про те, що мої друзі як у політичній, так і у військовій сфері досягли високих посад. Я скромно тримався у їхньому кільватері. Але ж треба було до когось пристати, і не було особливої різниці до кого саме.

Безперечно, існують погляди, які нам не дуже стають у пригоді, і навіть шкодять. Той, хто занадто пильно роззирається на кухні, може зіпсувати собі апетит. Мені не варто було ні знати, ані розповідати про те, що і в нас не все йшло гладенько, а в супротивника не все було так погано, як нам розписували. Моя відвертість скрізь викликала до мене підозри й позбавляла переваг відданого партійного функціонера.

Я був педантом, і в тому, що мене не сприймали, як надійного прихильника своєї партії, це якраз і було моїм слабким місцем, адже таке помічають досить швидко. З цим також було тісно пов'язана моя схильність ставати на бік переможених, що часто призводило до несподіваних поворотів. Я ще згадаю про це, коли оповідатиму про Шпіхерські висоти¹.

Таку рису характеру, чи радше, ваду годі приховати — саме через це, незважаючи на мої успіхи, я не досяг кар'єрного зростання. У характеристиках мені постійно закидали схильність до софістики, надмірний педантизм, нерішучість. У кожному відомстві, в кож-

¹ Шпіхерські висоти — тут у серпні 1870 року під час прусько-французької війни пруське військо несподівано здобуло перемогу над переважаючими силами французів.

ній комісії не бракує розумних людей, з якими краще бути обережним. Під час астурійського походу один штабний начальник вступив ще й не таке — в моєму кондуїті¹ він написав: «індивідуаліст з капітулянськими схильностями».

Саме відтоді мене почали сприймати насамперед не як відданого партії, а як фахівця, що відповідало моїм нахилам, проте шкодило кар'єрі. Була ще одна річ, яка стояла мені на заваді і яку я зауважив лише з часом. Вона полягала в тому, що я міг впливати на сто чи двісті людей, але не на тисячу чи більше. З першого погляду, це може здатися дивним, адже здається, що коли хтось володіє даром впливу на інших, то кількість не повинна відігравати жодної ролі. Та це зовсім не так, хоча минуло багато років, перш ніж я це усвідомив.

Річ була в тому, що з двомастами курсантами я міг обходитися своїми фаховими знаннями та особистою прихильністю, але я не міг охопити більшу кількість людей. Для цього слід дійти власних остаточних висновків стосовно часу, в якому живеш. Йдеться не про те, що ці висновки мають бути правильними, йдеться про сформовану думку. Монтерон мав чітку думку про свій час, тож як керівник кавалерійської школи він був на своєму місці. Та я цього не мав, у мене були перспективи людини, що викинулася з вікна. Я був занадто розумний, щоб як примітивний правовірний функціонер партії в усьому впевнено покладатися на неї, проте я не дійшов власних остаточних висновків. За цією впевненістю криється таємниця, для пояснення якої слід добирати високих слів, вона як кольчуга, що стає міцнішою від кожного випадку людського розуму. Якщо я й маю право на виправдання, то, принаймні, в тому, що я не імітував упевненість.

Що ж до начальника штабу в Астурії, то в нього швидко був готовий висновок, який він дописав у мою справу: «Непридатний до керівних посад». Звали його Лесснер, він належав до молодого покоління й

¹ Журнал із характеристикою поведінки учнів у навчальному закладі.

володів дивовижною, повсякчас на поготові здатністю судження, якою вже давно захоплювалися, ба навіть обожнювали.

Так вийшло, що я був не надто успішним у просуванні по службі. За ці роки я опинявся у вирі різних подій, але мої схильності залишилися тими самими. Ми найменше зважали на те, що у нас немає жодного просування по службі. Про це ми дізнавалися вже по факту. Колишні курсанти раптом з'являлися в ролі начальників. Ми помічали, що повага до нас не зростає, а скоріше убуває мірою того, як ми старіли: невідповідність між нашим віком та посадою, що ми займали, ставала дедалі помітнішою, спершу для інших, а потім і для нас самих. Наближався час, коли слід було відкланятися.

Допомога часто з'являється з неочікуваного боку, приходять від слабших. Так сталося й зі мною, коли я зустрівся з Терезою і вирішив поєднатися з нею. Моя зневіра просто розквітла, вона поширилася на все, спонукала відійти від ігор за владу. Сама влада почала здаватися мені беззмисловою суетністю, даремно змарнованими зусиллями, втраченим часом. Я хотів викинути все це зі своєї пам'яті. Для мене стало очевидним, що одна єдина людина, яку розумієш до глибини душі й живеш нею, приносить нам більше скарбів, ніж будь-коли могли завоювати Цезар або Олександр. Саме там наше справжнє королівство, найбільша монархія, найкраща республіка. Там квітне наш сад і наше щастя.

Я відчував, як до мене повертається смак до простих, природних речей, до тих насолод, які завжди поруч. І треба ж було, що якраз тоді на мене накотилося минуле, ніби хвиля, що хапає й затягує плавця, який вже доплив був до острова! І треба ж було, щоб це сталося у такій потворній та агресивній формі! Чи було це розплатою за розтрачений у вирі часу розум? А може, погане почуття пояснювалося тим, що мій зір став гострішим?

Я сидів, дивився на дно струмка, попри який селянин вів борозну, і все це мене добряче пригнічувало. Поступово площа зраного ґрунту ставала все ширшою. Його результат був кращим за мій. Спогади не заволодівають нами в той спосіб, про який я оповідав. Ми встановлюємо між ними взаємозв'язки, рефлексуємо над ними. Впорядковуємо їх один за одним або один поряд з одним, чого немає, коли вони виринають з нашої свідомості. Тоді вони спалахують, як падучі зірки на внутрішньому обрії, — іноді місцевості, іноді імена, а іноді щось безформне. Мертві затісуються поміж живих, сні поєднуються з пережитим. Що то за знаки, й куди ми мандруємо вночі? Я бачив перед собою шляхетне обличчя Лоренца, який викинувся з вікна. Чи то часом не була наша спільна доля, наша спільна реальність? Одного чудового дня ми долетимо й розіб'ємося. Були часи, коли життя майже повністю присвячувалося підготовці до цієї миті, можливо, то були не такі безглузді часи, як тепер. Однак ми не обираємо час.

Раптом я здригнувся від ледь чутного звуку. Мабуть, хтось увійшов. Я підхопився й побачив перед собою літнього чоловіка, який роздивлявся мене. Напевне, він зайшов з кабінету, двері якого залишалися прочиненими. Я помітив кут великого столу, який, незважаючи на полудень, був освітлений настільною лампою. Весь стіл був завалений списаними й друкованими аркушами та розгорнутими книжками.

Незнайомець був старий і невисокий, але коли я подумки це зауважив, відразу збагнув, що цей опис ні про що не каже. Він справді був незнайомим? І чи справді він був старим та невисоким? Уже в літах, це точно, адже з-під зеленого козирка, який він носив для

захисту очей, виднілося сиве волосся. Та й певні риси його обличчя вочевидь були сформовані довгим життям. Подібне можна запримітити у видатних акторів, які є втіленням духу своєї епохи. Проте якщо в останньому випадку доля працює над формуванням та привласненням, так би мовити, оболонки, то тут змін зазнала серцевина. Переді мною був не актор.

Визначення віку було другорядним, адже дух не знає такого поняття. Цей старий був більше готовий до ризику, байдуже — фізичного, морального чи духовного, аніж численні молодики, він був здатний краще з ним упоратися, оскільки в ньому поєднувалися влада й розсудливість, набута кмітливість і природжена гідність. Якою була його гербова тварина? Лис, лев, один з великих хижих птахів? Я подумав про одну з химер, що гніздяться на наших соборах й посмішкою всевидця позирають згори на місто.

Подібно до того, як він здавався старим і не старим, він був низьким на зріст і водночас не таким уже й низьким; його особистість затіняла ці враження. За своє життя мені довелося зустрічатися з деякими видатними людьми — я маю на увазі таких, які мають справу з найприхованішими коліщатами нашого суспільного механізму, розташованими зовсім близько до невидимої осі. Це можуть бути люди, імена яких згадуються в кожній газеті, але також цілком невідомі, вони можуть бути добрими або лихими, дієвими або бездіяльними. Проте вони мають щось спільне й привабливе, щось таке, що вловлюють частіше натури прості, ніж складні. Ми відчуваємо: «Ось він!» або «Цей все зробить», або ж вловлюємо подих чогось моторошного.

У мене виникли такі відчуття, коли я побачив Цаппароні, мені здавалося, що це людина, «яка знає магічну формулу», що це «обранець», «один з найвищих». Вислів, що став однією з наших звичних фраз, а саме «знання — сила», набув тут нового, безпосереднього й небезпечного сенсу.

Особливо велику силу випромінювали очі. То був королівський погляд, при якому широкий розріз очей

дозволяв бачити білкову оболонку над ірисом і під ним. Але разом з тим це створювало враження якоїсь штучності, ніби після пластичного втручання. До того ж погляд мав типову південну незворушність. То було око великого блакитного папути, якому вже виповнилося сто років. То була не блакить неба, не синява моря й не лазурова барва каменю — то був синтетичний голубий колір, вигаданий у якихось дуже віддалених місцях майстром, що мав на меті перевершити природу.

Око цього блакитного папути було бурштинового кольору; коли на нього падало світло, воно набувало жовтавого відтінку, а в тіні — брунатно-червоного бурштину з доісторичними вкрапленнями. Око спостерігало за великими єднаннями в краях, де сила запліднення ще не стала окремешньою, де земля і море зливаються між собою, а скелі фалічно височать серед дельти. Око залишалося холодним і твердим, як незачеплений любов'ю жовтий сердолік. Лише там, де лягала тінь, воно темніло оксамитом. На ньому здригалася мигальна перетинка. Дзьоб залишився твердим і гострим, хоча протягом ста років луцив тверді, як діаманти, горіхи. Не було жодної проблеми, якої не можна було вирішити. Око й проблеми, як замок і ключ, були підігнані одне до одного. Погляд різав як лезо з пружної сталі. Він швидко оглянув мій внутрішній світ. Після чого предмети знову зайняли свої місця.

На мою думку, монополія Цаппароні спиралася на спритну експлуатацію винахідників, та одного погляду було досить, аби побачити, що тут було щось більше, ніж просто комерційна жилка Меркурія, що збирав данину з теренів Плутона. Юпітер, Уран та Нептун перебували тут у потужній взаємодії. Скидалося на те, що цей старий чоловік умів також винаходити самих винахідників і винаходив їх тоді, коли цього потребувала його мозаїчна система.

Лише коли я це усвідомив, мені відразу стало зрозуміло, хто стоїть переді мною. Це було дивно ще й тому, що великий Цаппароні, про якого знала кожна дитина, не мав нічого спільного з тим, кого я бачив у бібліотеці.

Постать, яку насамперед сформував кінематограф, нагадувала доброго дідуса, такого собі Діда Мороза, який по різних лісах мав свої фабрики, де працювали його гноми, а він сам без упину думав над тим, чим би ще порадувати великих і малих дітей. «Як і щороку...» — під цим гаслом з'являвся каталог фірми Цаппароні, на який всі чекали з великим нетерпінням у жовтні, адже з ним годі було порівняти якусь книжку казок чи фантастичний роман.

Тож Цаппароні мусив мати вповноважених, які брали на себе цю частину його репрезентації, можливо, ще один актор, який грав роль чемного дідуса, а може, то був навіть робот. Не виключалося й те, що він використовував багато таких схем, таких проєкцій власного Я. Адже це давня мрія людини, що виразилася в особливому фразеологізмі: «Я не можу розірватися на кілька частин». Цаппароні, очевидно, не лише здалося, що таке можливо, йому це видалося виграшним розширенням й вивищенням особистості. Відколи ми можемо вдаватися до поділу нашої особи, як, наприклад, до відділення за допомогою апаратури голосу чи зовнішнього вигляду, ми користуємося певними перевагами античного рабства, але без його недоліків. Якщо хто й зрозумів це по-справжньому, то це був саме Цаппароні, знавець і розробник автоматів, скерованих на гру, насолоду або розкіш. Один з його двійників, що видавався просто зразковим, з переконливим голосом та м'якшими рисами обличчя, ніж йому подарувала природа, красувався у випусках новин на екранах телевізорів, інший виголошував промову в Сіднеї, тоді як сам майстер був зайнятий роздумами в затишку свого кабінету.

Ця інакшість викликала в мене вагання. Вона діяла як оптична ілюзія, породжувала сумніви щодо ідентичності того, хто стояв переді мною. Хто стане стверджувати, що зараз я стою перед справжнім ним? Але це мусив таки бути він, а добрий дідусь був його заступником. До речі, він мав дуже приємний голос.

— Ротмістре Ріхард, — промовив він, — пан Твіннінгс порадив мені звернутись до вас, а я дослухаюся до його думки. Він казав, що ви бажаєте присвятити себе кращим та спокійнішим справам, до чого уже давно вас закликав. Але то ніколи не пізно.

Із цими словами він вийшов на терасу й запросив мене там сісти. Я рушив за ним, причмелений, як на прийомі в зубного лікаря, який з першого разу дістався до запаленого хворого нерва. Початок видався мені невдалим.

Звичайно, в його очах я виглядав підозрілим типом, та й у власних очах я був таким самим. Тож те, що він у люб'язній формі висловив мені свою зневагу, не мало мене ображати, вже не кажучи про те, що зараз було зовсім не до речі вдавати із себе надто чутливого.

Своїм зневажливим натяком на мою професію він роз'ятрив стару невігойну рану. Я знав, що те, чим я займався, для людей на кшталт винахідників та конструкторів здавалося конокрадством, і я мав би від цього дистанціюватись, але тут я був значно менший мастак, аніж Твіннінгс.

Такий чоловік, як Цаппароні, міг говорити все, що хотів, і це звучало доброзичливо.

І все було гаразд не лише тому, що він міг оплачувати пресу, яка вихваляла його у статті на передовиці, у фейлетонному розділі та в рекламі, але й тому, що він був втіленням духу часу. Та ці похвали були приємними не лише тому, що їх було оплачено, а ще й тому, що саме таким було глибоке сприйняття цієї особистості, тож і розум, і мораль публіцистів радо погоджувалися з такими оцінками.

Цаппароні міг вважатися найкращим втіленням технічного оптимізму, що панував серед наших провідних

інтелектуалів. Він обрав найоптимальніший напрямок розвитку для своєї техніки — здавалося, що в життя починає втілюватися давня мрія чарівників змінювати світ самою лише силою думки. Також треба згадати потужний вплив самого його образу, якому міг би позаздрити будь-який президент, адже Цаппароні завжди поставав в оточенні цілого гурту дітей.

Усе те, що невпинно розроблялося, створювалося й запускалося в серійне виробництво, надзвичайно полегшувало життя багатьом людям. Замовчувати небезпеки, які також могли критися в цих винаходах, вважалося добрим тоном. Та тут було доволі складно критикувати. Проте в кризові часи ставало очевидно, що всі ці мініатюрні роботи та розкішні автомати могли сприяти не лише покращенню, але також — за допомогою невеликих змін у конструкції — вкороченню життя. То була їхня темна сторона.

Загалом заводи Цаппароні нагадували храм Януса з барвистою та чорною брамами, і коли небо хмарилося, з темної брами йшов потік вигадливих інструментів убивства, що вирізнялися огидним спотворенням. Темна брама була водночас табу, власне, вона не мала існувати. Та знову й знову з конструкторського бюро ширилися чутки, які викликали занепокоєння, і, напевне, не випадково цех прототипів розташовувався під охороною у межах внутрішнього периметру.

Я не маю особливого наміру розвивати одну з наших найулюбленіших тем «чому те, що не мало статися, таки стається». Адже воно все одно стається. Мене цікавило тільки одне питання, яке часто виникає у мене в цьому контексті і яке під впливом принизливого привітання знову зринуло у моїй свідомості. Я хотів би знати, чому ці люди, які так радикально змінюють наше життя, що наслідки цих змін видаються непрогнозованими й лякають, чому вони не задовольняються тим, що їм вдалося вивільнити й приборкати колосальні сили, що вони здобули славу, владу й багатство, яке текло до них рікою? Чому вони за будь-яку ціну хочуть бути ще й святими?

Коли Цаппароні вивищувався над ротмістром і робив моралізаторські зауваги, то це було не менш абсурдно,

ніж якби акула вирішила провести суд над своїми зубами — найкращим, що вона має. Вершники існували тисячоліттями, і світ устояв, незважаючи на Чингізхана та інших правителів, вони приходили і йшли, як припливи й відпливи. Та відтоді, як з'явилися святі на кшталт Цаппароні, Земля перебуває під загрозою. Тиша лісів, глибини моря, шар атмосфери — все це опинилося у небезпеці.

Якщо знання — це влада, то спершу треба визначити, що таке знання. Погляд Цаппароні свідчив про те, що він над цим уже думав, він був посвяченим, тим, хто знає. Розмірковуючи про розвиток, він виходив за суто технічні рамки. Я бачив це по його очах. Як химера, він дивився поза сірі дахи, блакитне оперення його погляду оживляло праліси. Частка нематеріальної барви потрапила до нашого часу. Його план, його честолюбство радше мали спрямовуватися до вищої мети, аніж тамувати постійно зростаючий голод мас до влади й розкошів.

Його око мало доісторичні вкраплення. Чи вловлювало воно ту позачасовість, що гніздилася в кожній новій хвилині світу, чи могло воно прозирати крізь ілюзію майя з її безкінечними бобразами, що як краплі води у фонтані щораз падають назад у басейн? Чи відчувало воно потяг до безкінечних пралісів Конго, де зростають нові раси? Можливо, майстер після відважного польоту до захмарних світів повернувся б саме туди. А чорношкірі історики вибудовували б про нього свої теорії, як ми — про палац Монтесуми.

Я охоче побалакав би з ним на такі теми. Адже всім нам пече невідступна думка про те, чи ми все-таки можемо на щось сподіватися. Великий фізик завжди одночасно є й метафізиком. У нього є вище розуміння своїх знань і своїх завдань. Я охоче поглянув би на план розташування фабрик. Для мене це було б навіть важливіше, ніж власна справа, з якою я прийшов.

Та цей великий муж навіть не збирався запрошувати мене до свого кабінету, він приймав мене як головний брахман, який зупинився перед храмом богині Калі, щоб подати милостиню. Він привітав мене загальними фразами, які можна почути на будь-якому перехресті.

На мить я забув, що перебуваю тут як претендент на місце роботи, але тільки на мить. Коли щось і могло мене виручити з халепи, то це було б слово про наш світ та його сенс з вуст одного з Посвячених — коротка вказівка шефа.

То велика справа — дізнатися з вуст одного з обізнаних, у які справи ми встрягли і який сенс мають жертви, яких вимагають від нас перед прихованими завісою картинами. Навіть почувши щось лихе, залишалася щаслива нагода вийти із зачарованого кола, яким ми ходили, й побачити, в чому суть завдання.

А тим часом мені не варто задавати тут запитання, — якраз навпаки. Оті вітальні слова подіяли на мене як холодний душ. Нараз я хотів сказати щось на свій захист. Але це було б неправильно, тож я задовольнився тим, що промовив:

— Дуже люб'язно з вашого боку, високоповажний пане, що ви приймаєте мене особисто.

Таке звертання, як і деякі інші, відповідало його статусу. Про це я поцікавився у Твіннінгса.

— Називайте мене просто на ім'я, як то роблять усі працівники наших фабрик.

Він не сказав «моїх фабрик» чи «мої працівники». Ми сіли на два садові стільці, з яких можна було споглядати лужок. Цаппароні закинув ногу на ногу й усміхнено подивився на мене. На ньому були домашні капці із сап'яну, й загалом він створював враження людини, яка має намір затишно провести дообідній час у своїх чотирьох стінах. Тепер він виглядав радше як митець, як успішний письменник або видатний композитор, який уже давно позбувся матеріальних клопотів та впевнений у своїй роботі та її значимості.

Віддалік чулося гудіння фабрик. Я подумав, що саме зараз він візьметься мене розпитувати. Я був готовий до цього, хоча із собою не брав жодних документів, як то я робив у минулому на випадок подібних зустрічей. Це було зайвим вже з тої причини, що я навіть не знав, чого від мене вимагатимуть. Окрім того техніка опитування останнім часом досягла надзвичайних успіхів. І хоча навряд чи коли вдасться навчитися визначати, що за людина перед тобою, але принаймні можна з великою точністю зрозуміти, чим людина не є, хоча та й намагається себе виграшно відрекомендувати. Тож найкраще, що можна зробити, — мерщій узятися до запитань і відповідей.

— Ви якраз вчасно нагодилися, — заговорив він, — щоб прояснити мені деякі деталі, на які я щойно звернув увагу за своїм читанням.

І він жестом показав на кабінет.

— Я взявся за мемуари Філлмора, якого ви, напевне, знаєте — ви, здається, того самого року народження.

Це зауваження потрапило в ціль краще, ніж Цаппароні міг сподіватися, якщо він не навмисне його заготував. Філлмор був одним з наших фельдмаршалів. Я добре його знав, ми разом проходили підготовку в Монтерона. Він прийшов від пархимських драгунів¹, як і Твіннінгс, він полюбляв англосаксонські манери, обоє були родом з Мекленбурга. У цій землі знать дотримувалася англійських взірців, тож багато вихідців звідти мали своєрідний лондонський флер.

За характером Філлмор був дуже подібний до Лесснера, проте значно перевершував його, був типовим першим номером, і вже тоді всім було зрозуміло, що його чекає блискуча кар'єра. Монтерон був до нього не надто прихильний, але годі було заперечувати, що Філлмор мав золоту голову, був справжнім асом. Філлмор не мав друзів, своєю появою він створював прохолодну атмосферу, в якій сам почувався цілком комфортно. У цьому він відрізнявся від таких те-

¹ Від міста Пархим у землі Мекленбург-Передня Померанія.

плих характерів, як Лоренц, чи від таких бонвіванів, як Твіннінгс, з яким кожен хотів затоваришувати. Тож відповідно Лоренца вабила військова частина, Твіннінгса — ад'ютантство, а Філлмора — командні посади.

Ми починали разом, він — як людина успіху, тоді як я був радше людиною невдач. Тож самі собою напрошувалися порівняння, я також часто про це міркував. Чим пояснити це розмірене, впевнене кар'єрне зростання, для якого навіть катастрофи були своєрідними щаблями вгору? Насамперед надзвичайною пам'яттю. Він був учнем, якому не треба було вчитися, оскільки хапав все на льоту. Воно назавжди закарбовувалося в глибині його пам'яті. Достатньо було один раз повільно прочитати йому вірша, й він одразу міг повторити його, не припустившись жодної помилки. Ніхто не був здатний так заввиграшки вивчати мови. Запам'ятавши близько тисячі чужомовних слів, він брався за читання іноземних книжок і газет й таким чином одночасно розширював свої знання з історії й політики. Він уживався в дух мови, замість того щоб напрацьовувати знання з неї. Такий підхід у нього був і до математики, він міг подумки здійснювати математичні обрахунки з багатозначними числами. Це призводило до інцидентів з вчителями, коли він без підготовки перекладав просто з аркуша або здавав контрольні роботи, де стояли самі лише відповіді без обчислень. Вчителі підозрювали, що він списував, аж поки збагнули, з ким мають справу. Великий уривок складного автора, насилу підготовлений вчителем для розбору, з яким клас марудився б цілий урок, Філлмор, якщо його не стримували, перекладав за хвилину. Такі натури — справжнє жахіття для вчителів. Оскільки до них неможливо було прискіпуватися за діло, вчителі шукали *argumentum ad hominem*¹. Але це було також непросто, оскільки Філлмор і в поведженні демонстрував помірковану вищість.

¹ *Argumentum ad hominem* (лат.), дослівно: «Аргумент спрямований на людину» («перехід на особистості») — одна з логічних хиб.

І пізніше, під час жахливих понеділків у Монтерона, на нього ніколи й тінь не впала. Якщо ж із ним поводитися несправедливо, то він удавався до помсти: вичікував від винуватця кричущої помилки, а тоді чемно піднімав руку й виправляв помилку. Невдовзі стало ясно, що тямовитому школяреві йшлося не так про знання, як про всезнайство. Але його каверзи були добре підлаштовані. Тож із часом його стали побоюватись. Однокласники мусили або визнати його вищість, або просто ігнорувати його. Врешті найкращий учень класу, як правило, уважно слухав і весь час мовчав, оскільки його ніколи не питали. Всі тричі перехрестилися, коли нарешті його позбулися. Й ніхто не дивувався його оцінці *summa cum laude*¹.

Дивовижні здібності допомагали йому і в професійній діяльності. Вони ставали йому в пригоді навіть у галузях, значення яких часто недооцінювали, зокрема в таких, де треба було мати добру пам'ять на імена. З кількістю людей, імена яких нам відомі, пов'язаний безпосередній вплив людини, її особиста влада. Це дуже важливо, коли йдеться про широке коло людей. Адже кожен надає своєму імені особливої ваги. Що ж до мене, то я надто прислухаюся до своїх почуттів. Я пам'ятав імена людей, з якими мав справу і які були мені симпатичні, або тих, які викликали в мене антипатію, а решту забував або переплутував, що було ще прикріше. Натомість Філлмор дивував навіть тих людей, яких він ніколи не бачив, приміром телефоністок, коли називав їх на ім'я й створював у них враження, ніби вони перебувають з ним в одній життєвій системі координат.

Щодо часу, простору й фактів ніхто не був обізнаний краще за нього. Його мозок здавався пультом управління. Він пам'ятав величезну кількість позицій, як шахіст, що грає водночас п'ятдесят партій і по чер-

¹ *Summa cum laude* (лат.) — відмінно, з найвищою відзнакою. Найвища оцінка в німецькій системі освіти. Використовується сьогодні лише при оцінюванні докторських дисертацій.

зі викликає з пам'яті розташування фігур на тій чи тій дошці. Таким чином він постійно мав інформацію про можливості й резерви. Він знав про всі можливості, й завжди обирав найкоротший шлях. Він володів тим даром, який сьогодні називають геніальністю і який гарантовано знаходить підтримку в суспільній свідомості. До того ж він майже не мав особистих пристрастей, окрім свого честолюбства, яке не тяжіло до особистої розкоші. Він прагнув надати рух певним силам, хотів здобути право самому ухвалювати рішення.

Оскільки Філлмор завжди знав, що було в межах можливого, й не мав жодних особистих прихильностей, то без особливої напруги переживав зміни політичного клімату та породжені ними уряди. Хвилі, що змивали інших, підносили його вгору. Такі люди, як він, були потрібні за будь-яких обставин — у монархія, республіках, диктатурах якого завгодно гатунку. Поки я знайшов собі місце серед кола вузьких спеціалістів, де мене принаймні терпіли, він був незамінним фахівцем для можновладців. Типи, які лише недавно потрапили у владу, часто були подібні на розбійників, що захопили локомотив, численні важелі управління якого збивали їх з пантелику. Поки вони стоять і розводять руками, з'являються такі фахівці, як Філлмор, й показують, як керувати важелями. Лунає свист, і всі колеса, що були застигли в нерухомості, раптом починали котитися. На таких людях якраз і тримається ланцюжок зміни влади, продовження функціонування, без них будь-яка революція загрузла б у болоті, залишилась би лише сама бездіяльність разом з балаканиною.

Певна річ, давні товариші Філлмора вважали його перебіжчиком, тоді як він мав їх за блазнів. Напевне, не обійшлося й без оптичної ілюзії, адже Філлмор тримався свого місця, він залишався вірним собі, як прототип духу часу, який зачіпав усіх, і через якого проходили всі зміни. Він також мусив бути особливо затятим. При цій нагоді я думаю про таких, як Талей-

ран¹, як Бернадот². Проте він був позбавлений їхнього шарму та життєвої радості. Він навіть не дбав про добру кухню — я можу про це судити, оскільки він хотів «дотримуватися традиції» й часом запрошував до себе на обід давніх товаришів по службі. Там збиралися всі, хто втрапив у якусь халепу, й заливалися дешевим вином та напихались огидною американською їжею. І так було щоразу, тож якщо комусь справді була потрібна допомога, краще було йти до Твіннінгса.

З усього цього можна зробити висновок, що Філлмор був людиною, цілковито позбавленою фантазії, адже той, хто завжди знає, що є можливим, ніколи не займається абсурдними та неможливими речами. Це завжди було моєю помилкою — ніколи не задовольнятися запропонованим меню, весь час прагнути неможливого. Всі теорії, які пояснювали, чому світ є таким, яким він є, й чому він не може бути інакшим, здавна викликали в мене такий паскудний настрій, що більше пасував би в'язневі, який у тьмяній камері вивчає тюремний статут. Навіть у того, хто народився в такій камері й ніколи не бачив ні зірок, ні моря, ні лісів, у глибині душі має бути уявлення про позачасову свободу у безмежному просторі.

А тим часом моя нещаслива зірка присудила мені народитися в часи, коли панувала мода на все чітко обмежене й точно прораховане. І не лише в політиці панував стиль авторитарної та переважно брутальної певності. Серед цих масивів обмеженості Філлмор зайняв одну з найвищих вершин з чудовою панорамою. Маю зізнатися, що я тривалий час належав до тих, хто захоплювався таким видом інтелігентності та вважав, — особливо в той час, коли я займався інспекцією танків, — що з нею можна багато чого досягти. І нехай мої висновки — то висновки людини, якій нелегко посісти

¹ Шарль Моріс де Талейран-Перігор (1754—1838) — найвизначніший французький політик і дипломат під час Французької революції, Наполеонівських воєн та Віденського конгресу.

² Жан-Батист Жюль Бернадот (1763—1844) — французький маршал Імперії, шведський головнокомандувач, король Швеції та король Норвегії.

двозначну посаду, а проте яка своїх товаришів завжди описує у захопливих тонах. Але, зрештою, хай судять інші. Філлмор постійно пожинав славу і опублікував свої мемуари. Оскільки все в нього було прораховано, то ця публікація, безперечно, мала стати початком нового відтинку його кар'єри. У наш час удатний генерал, маршал, що тріумфує, обравши правильний бік, може розраховувати на найвищі посади у промисловості та політиці. Це належало до парадоксальних проявів нашого часу, в якому військовим не було місця.

Якщо Цаппароні увесь дообідній час провів за читанням мемуарів цього чоловіка, то вочевидь не йшлося про просте гаяння часу. Але який висновок мені слід зробити щодо його читання? А йшлося ось про що.

На самому початку Цаппароні натрапив на одне місце, яке стосувалося становлення епохи світових воєн. Філлмор згадував про великі втрати перших днів війни, які він частково пояснював недосвідченістю війська. Ці втрати зокрема виникли через те, що супротивник викидав білий прапор, та зразу відкривав вогонь, щойно легковажні вояки виходили з-під прикриття й починали наближатися. Цаппароні хотів знати, чи я був свідком подібного та чи йдеться тут про типову військову хитрість.

Це запитання не було для мене несподіваним, оскільки я вже розмірковував про це. Очевидно, після дещо невдалого привітання Цаппароні хотів перевести розмову в таку царину, де він був певен щодо мого досвіду. Я сприйняв це як добрий знак.

Що стосується білих прапорів, то їх слід зараховувати до розряду чуток, які з'явилися одразу після початку бойових дій. Почасти їх вигадали журналісти, завдання яких полягало у тому, щоб змалювати супротивника в якомога темніших барвах, а частково було там і трохи правди. Серед війська, яке атакують, воля до опору не є суцільною, як то здається нападникові. Коли становище стає загрозливим, утворюються своєрідні гнізда — деякі з них утримують за будь-яку ціну, тоді як щодо інших вважають, що втримати їх неможливо. Таким чином можуть виникнути ситуації, коли атакуючі підрозділи бачать жести ворога, який здається, й почуваються таким чином у безпеці, а потім опиняються під вогнем. Нападники потерпають від наслідків і не помічають різної поведінки супротивника, а сприймають ці дії як такі, що слідують одна за одною, тоді як насправді вони відбуваються паралельно. Вони неминуче доходять ви-

сновку, що їх заманили в пастку. Тут ми маємо справу з оптичною ілюзією, яку годі розпізнати. Фактично підрозділ, що атакує, потрапляє в небезпечну ситуацію, не виявляючи при цьому достатньої обережності, якої та вимагає. Те саме трапляється, коли ми ранимося під час кидання двосічного ножа в стіну. Людина, що вдається до певної дії, сама несе відповідальність за підступи об'єкта, а не навпаки. Нападники припускаються помилки. Командир, який дозволяє своїм підлеглим необачне наближення, не знає свого ремесла. У нього в голові лише картини з маневрів.

Цаппароні вислухав моє роз'яснення, ввічливо кивнувши.

— Непогано, хоча цілком по-людськи — добре, що ви зразу знаєте рецепт. Боронь Боже від таких ситуацій. Маршал не вдавався в такі детальні тлумачення.

Він приязно всміхнувся, щоб ще раз повернутися до цієї теми.

— Якщо я вас правильно зрозумів, то все виглядає таким чином: я перебуваю з конкурентом, наприклад з якимось концерном, у переговорному процесі. Я заганяю їх у кут — вони роблять мені вигідну пропозицію. Я починаю підготовку, готую необхідні кошти, забезпечую резерви. У час підписання угоди мені повідомляють, що я вів перемовини лише з підрозділом фірми й що сама фірма не має переді мною жодних зобов'язань. Тим часом вони одержали простір для маневру й детальніше проаналізували мою пропозицію. А всі переговори треба починати спочатку.

Він зробив паузу, а потім провадив далі:

— До такого маневру вдаються доволі часто. Може трапитися й так, що я маю справу зі співвласниками, потреби яких перетинаються, або ті хочуть відкласти підписання угоди чи спровокувати мене на конкретну пропозицію. Можливо, тоді, коли я зробив пропозицію, всі були згодні, оскільки перебували у скрутному становищі. А тим часом кон'юнктура поліпшилася, й вони почали шукати вихід із ситуації.

Він стурбовано глянув на мене й похитав головою.

— Чи мушу я розмірковувати про те, що відбулося за лаштунками? Я вважав, що людина, з якою я вів перемови, мала відповідні повноваження. Я зазнав збитків, згаяв час, мав витрати. Тож мене цікавить: «Хто відповідає за шкоду?»

Я не знав, до чого він веде, а Цаппароні, в голосі якого зазвучали зловісні нотки, не дав мені часу над цим поміркувати, оскільки задавав мені запитання за запитанням.

— Кого ви зробите відповідальним у цьому випадку?

— Насамперед концерн.

— А якщо ви з цим нічого не доможетеся?

— Тоді того з партнерів, який поставив свій підпис.

— Бачите, це здається очевидним. Коли заходить мова про гроші, думки відразу стають яснішими. Це добра риса грошей.

Він зручно відкинувся на кріслі й поглянув на мене, кліпнувши очима:

— То скільки ми вимагатимемо з них, коли візьмемо їх за барки?

Чорт, мені здавалося, що за барки він узяв мене. Раптом пригадалися різні пекельні ситуації з минулого, такі речі, про які найкраще забути назавжди.

Цаппароні не став чекати на відповідь.

— Гадаю, що вислизнути тут не вдасться. І по праву. Тут один відповідає за іншого, відповідає головою.

У мене було таке враження, що наша розмова дедалі більше скидалася на допит:

— Припустімо, ви хочете триматися одного з партнерів — тож ви дасте відкоша саме *тим*, що викинули білого прапора?

— Це перше, що спадає на думку.

— Ви так вважаєте? А хіба не логічніше позбутися насамперед тих, які ще тримають у руках зброю?

— Маю визнати, що це так.

— На практиці це виглядало б таким чином: спершу розлютившись, ви не робитимете між ними жодної різниці й не станете заглиблюватися в деталі.

— Тут ви, на жаль, маєте рацію.

У розмові зависла пауза. На терасі припікало сонце й було чути, як над квітниками дзижчать бджоли. Я відчував, що ця гра в запитання й відповіді є частиною плану, значення якого я не міг зрозуміти. Він мав безліч пасток такого ґтибу, що я навіть не збагнув: витримав я випробовування чи ні. Може, мої відчуття мене обманювали. Нарешті Цаппароні повернувся до теми розмови.

— Я запропонував вам три рішення. Ви не вибрали жодного й відповідали невизначено.

— Я гадав, що ви хочете обговорити зі мною правове становище.

— Ви гадаєте, що будь-яке становище є правовим?

— Ні, але кожне становище є *також* і правовим.

— Гаразд. Але ця властивість може бути мінімальною. Вам це стане ясно, коли ви матимете справу з кверулянтами¹. Окрім того, будь-яке становище є соціальним становищем, але також у певному сенсі воєнним становищем, а ще взаємопов'язаним становищем і таке інше. Та менше з тим. Так можна далеко зайти. До речі, ваша теоретична оцінка згаданого випадку також незадовільна.

Цаппароні промовив це без притиску, радше привітно. Потім він перейшов до міркувань, які я висловив на початку. Вони були абсурдними, якщо розглядати все у загальному контексті, й були на користь супротивника. Адже я допускаю, що описана Філлмором підступність ворога насправді є оптичним обманом. Мовляв, військо в наступі мало перед собою певну кількість груп військових, які діяли за різними принципами, але без підступу, без злого наміру. Він, Цаппароні, покаже мені, що існувала принаймні можливість злого наміру.

Що, коли наш наступ у відкритому полі зазнає невдачі? Чи буде кожна група, яка викинула білий прапор, наполягати на капітуляції? Навпаки, вони якомога

¹ Кверулянт — особа із нездоланною тягою до сутяжництва. Кверулянтові постійно здається, що його утискають у правах, що виливається у поданнях скарг у різні інстанції і заяв у суди.

швидше візьмуться знову до зброї, й по всій лінії зіткнення прокотиться почуття близького тріумфу. Саме тут проявиться єдність супротивника, в чому я абсолютно переконаний. Сила, що відступає, роз'єднується, тоді як переможна сила почувається й діє заодно. Ніхто не хоче бути серед переможених, усі прагнуть стати переможцями.

Що ж до тактичної поведінки за зразком двосічного ножа, то Цаппароні визнав, що я маю слушність. Від ворога слід чекати будь-чого. Само собою зрозуміло, що наближатися до нього можна лише дуже обережно. Якщо Філлмор закидає супротивнику підступ, то тут ідеться про педагогічне спрощення для створення більшого ефекту. Військові й громадськість це одразу зрозуміють, тоді як мої міркування були надто академічними.

— Ви стежили за дебатами щодо проекту оборонного закону? В нас мають відібрати неймовірні суми заради спорудження середньовічних укріплень та організації морально застарілої охоронної служби. У бюджеті передбачені витрати на коней, собак і голубів. Маршал знає, чому варто пошукати нової посади.

Так він знову перейшов до тону початку розмови. Я не стежив за парламентськими слуханнями. Навіть у свої кращі роки я цього не робив. Коли мені ставало нудно, то я радше брав у руки томик Геродота або історії німецького двору Фезе¹. У газетах я зазвичай читав заголовки, повідомлення про нещасні випадки та фейлетонний розділ, а все інше лишав поза увагою. Відколи я опинився в скрутному становищі, на газети мені бракувало грошей та охоти. Хіба що переглядав оголошення про роботу в газетах, виставлених у вітринах. Адаже немає нічого старішого за вчорашню газету. Зрештою, я був надзвичайно зайнятий — постійно розмірковував про те, як спекатися моїх кредиторів. Цим я переймався більше, ніж політикою.

¹ Карл Фезе (1802—1870) — німецький історик і архівар. Його головний твір — «Історія німецького двору з часів Реформації» в 48 томах.

Я також не особливо прагнув дізнатися, як Цаппароні уявляє собі армію. Напевне, як один з підрозділів його мережі фабрик і комбінатів, в яких працюють професори й інженери у комбінезонах, ніяк не кавалеристи, а сироїди зі штучною щелепою, які люблять натискати на кнопки. Один кретин-математик за секунду може накоїти більше лиха, ніж Старий Фрідріх¹ за три силезькі походи. В ті часи такі люди, як Філлмор, не були маршалами. Радше призначили напівбожевільних, як Блюхер², головне, щоб були порядними. Розум був лише виконавцем. Одначе зараз на терасі я не надто вдавався в історичні екскурси, мені вистачало власних клопотів.

Мої міркування його не влаштовували, тут годі було сумніватися. Цаппароні виманив з мене судження, а потім проаналізував його з усіх боків, як садівник оглядає дерево, щоб виявити прогалини в кроні. Він розглядав мене, як перестарілого капітана під час представлення командуванню, коли всі, крім нього самого, вже знають, що той ніколи не стане майором. Мимоволі хотілося запитати, для чого взагалі влаштовувати всю цю виставу. Найкумеднішим було те, що власне Цаппароні мав би дотримуватися моїх поглядів, а не я — його. Натомість він зробив з мене ліберального базікала.

Цаппароні підвівся, очевидно, хотів зі мною попрощатися. Але на мій подив, він вирішив поки почекати з відмовою. Показуючи на дах під соломою, чий фронтон визирав із зелені внизу біля струмка, він промовив:

— У мене є ще одна справа, пане Ріхард, може, почекаєте там на мене? Ви не знудитеся. То дуже приємне місце.

При цьому він дружньо мені кивнув, так ніби ми щойно завершили захоплюючу бесіду, на продовження

¹ Фрідріх II, або Фрідріх Великий, відомий також як Старий Фрітц (1712—1786) — пруський король з династії Гогенцолернів. Один з найзначніших правителів Німеччини.

² Гебхард Леберехт фон Блюхер князь Вальштадський (1742—1819) — пруський генерал-фельдмаршал. Брав участь у Наполеонівських війнах. Був командувачем пруськими військами в бойових діях проти Наполеона.

якої він дуже чекає. Здивований і збентежений тим, скільки часу він вирішив мені присвятити, я спустився сходами. Може, то була просто якась його примха. Співбесіда надто мене напружила, я почувався виснаженим. Добре, що вона вже скінчилася. Я ступив на садову стежку з тим почуттям, коли під час опитування на уроці лунає дзвоник на перерву.

На першому повороті я озирнувся. Цаппароні все ще стояв на терасі й дивився мені вслід. Він помахав мені рукою й гукнув:

— Будьте обережні з бджолами!

У будинку й на терасі час збігав неквапно, як за прадавніх часів. Щось подібне відчуваєш, коли йдеш старими лісосіками. Коли немає жодних ознак сучасності, здається, що ти перенісся в першу половину ХІХ чи навіть у ХVІІІ століття. Муровані стіни, кахлі, тканини, картини й книжки — все було якісної ручної роботи. Вгадувалися давні міри: фут, лікоть, дюйм, лінія. Відчувалося, що світло й вогонь, ліжка і стіл доглядали й шанували ще по-старому, в усьому проглядала розкіш людської турботи.

Тут, надворі, все інакше, хоча було приємно ступати м'яким золотистим піском. За два-три кроки сліди розгладжувалися. Я бачив лише невеличкі завихрення, так ніби в землі ворухився якийсь зачасний звір. А потім доріжка ставала такою ж рівною, як і раніше. Але й без цього враження я помітив, що тут час збігав швидше й вимагав більшої настороженості. У давні добрі часи слід було пильнувати, щойно ми потрапляли на місце, де «пахло порохом». Тепер загроза стала анонімною, але щось таке в повітрі все-одно можна відчути, коли входиш у відповідну зону.

Стежка була дуже звабливою, спонукала до мріяння. В одному місці до стежки майже впритул підходив струмок. На його берегах цвіли жовті півники, а на піщаних косах — водяний лопух, понад яким пурхали рибалочки, черкаючи воду грудьми.

Ставки, в яких ченці розводили коропів, заросли зеленим килимом, дещо світлішим по краю. Там жовтіла ряска, визирали бліді черепашки беззубок та спірул. Пахло гнилизною, м'ятою та корою вільхи, вологим і теплим болотом. Мені пригадалися паркі літні дні, коли ми малими хлопчиками саморобними сітями рибалили

в таких ставках. Ми насилу витягали ноги з в'язкого намулу, яким пахли наші сліди.

А ось і зовнішній мур. Струмок тік попід ним крізь заграбований отвір. Ліворуч виринув солом'яний дах. Його підтримували червоні стовпи, що не мали перестінків, то була радше альтанка, ніж садовий будиночок. Для тих, хто опинилися в цій частині парку, альтанка мала служити захистом від дощу або яскравого сонця, але не від вітру й холоду. Частина даху спускалася до низу як завіса. В альтанці стояли плетені з лози стільці та зелений садовий столик. Отже, тут я маю чекати на те, як вирішиться моя доля.

Дуже заможні люди мають схильність до простоти. Очевидно, господар почувався тут у затишку, це було видно з усього. Знаряддя, що висіло або було притулене до стовпів, свідчило про приємне дозвілля. Там стояли вудочки, сіті, верші на рибу й на раків, банки для наживки, ліхтарі з дверцятами для затемнення, одне слово — інвентар рибалки для нічного й денного лову в прісних водоймах. На одному зі стовпів висів дробовик поряд з лицевою сіткою пасічника, на іншому — сумка з ключками для гольфу. На столі лежав великий бінокль. Я не міг утриматися, щоб не помилуватися цим антуражем, хоча в мене залишалося враження, що я перебуваю посеред натюрморту. Навколо альтанки росли тигрові лілії.

Поле, яке орав селянин, було тепер зовсім близько. На ньому нікого не було, роботу було зроблено. На-стала обідня година, адже селянин орав лише зранку, як то й було заведено. З поораним полем межував луг з такою ніжною травою, ніби його перенесли з Девонширу. До луку через місток вела вузьенька стежка. Напевне, то було поле для гольфу. Я взяв бінокля, щоб його роздивитися, газон був так коротко пострижений, що виглядав як оксамит. Окрім лунок, луг усущіль вкривав трав'яний килим без жодного сліду бур'яну.

До речі, бінокль був першокласний, дивовижним чином очі ставали просто неймовірно зіркими. Я міг про це судити, адже за роки роботи в інспекції танків до

моїх обов'язків належала також перевірка оптики. Цей бінокль був налаштований на обмежене поле огляду, подібно до театрального. На близьких та середніх відстанях він не лише наближав предмет, але й водночас його збільшував.

За струмком луг простягався далі, але тут трава залишалася некошена. Я розважався тим, що наводив бінокль на квіти й розглядав їх. Кульбаби вже мали білі голівки, я бачив кожную пушинку мініатюрних парашутиків. Грунт був болотистий, то там, то там, і навіть зовсім поблизу стояла вода. Мочарі заросли рогозом, на якому були ще торішні качани. Я спробував перевірити потужність бінокля на тих місцях, де качани почали розпушуватися. Можна було роздивитися найменші волоконця. Торф'янистий край водного плеса заріс росичкою. Ім'я рослини говорило саме за себе; на полуденному сонці виблискували краплинки роси. Один з її листочків зловив комара й оповив його червоними волосками. Так, бінокль був бездоганний.

Позаду поле зору закривав мур. Він заріс плющем, який вже перекидався на той бік, але Цаппароні цим, напевне, не переймався. Йому не були потрібні ні замки, ні ґрати, ні сторожові пси, адже всередині зони ніхто не сходив з доріжок, і цілком слушно.

Попід муром, у його затінку, стояли плетені вулики. Я подумав про застереження Цаппароні, хоча й не мав наміру відходити від місця, де сидів на сонечку. Я не знаю, чи бджоли дотримуються обідньої перерви, але принаймні видно було лише поодиноких.

Те, що Цаппароні застеріг мене щодо комах, свідчило на його користь, це був дружній жест. Бджоли — мирні створіння; їх не варто боятися, якщо зумисне не дратувати.

Проте бувають винятки. Коли ми стояли в Східній Пруссії, краю, в якому так добре вершникам і коням і де багато хто займається бджолярством, у період роїння ми мусили добре пильнувати. Тоді бджоли стають дуже дратівливі й чутливі до різних запахів, таких, як запах змилених коней або чоловіків напідпитку.

Якось ми снідали у фруктовому садку. То було з нагоди якогось свята, можливо чийогось дня народження, бо на столі стояло вино та медовий лікер беренфанг. Хміль зранку має щось особливе. Ми повернулися із заїзду на конях й невдовзі розійшлися не на жарт. Вітгреве також був з нами. Повітря було напоєне ароматами безлічі квітів. Туди й сюди снували заклопотані бджоли. Невдовзі ми помітили, що ті були не такі привітні, як зазвичай, і то один, то другий із нашого товариства відчував укуси.

У тому віці будь-що стає приводом до жартів. Ми вирішили зачекати, хто стане бджолиним королем: хто одержить найбільше укусів, той заплатить за всіх. На столі було повно всього, і ми собі розслаблено сиділи й повільно підносили до рота чарки. Та бджоли не вгавали. Незабаром в одного з нас бджола заплуталася у волоссі й ужалила його в чоло, інший махнув рукою по коміру, а в ще іншого розпухло й почервоніло вухо. Ми вирішили тікати після того, як товстий рудий коняр, що добряче спітнів, одержав дванадцять укусів, тож його ледве можна було впізнати. Його голова виглядала як гарбуз, аж страшно було дивитися.

— Вам не можна тримати бджіл, — сказав до нього господар. Оскільки всі інші мали один-два укуси, а деякі взагалі жодного, скидалося на те, що бджоли справді були доволі перебірливі. Мене вони не зачепили.

Спогад поліпшив мені настрої, як анекдот про минулі часи. Ми жили так безтурботно! Ми стояли зовсім близько біля кордону, за ним розташувався козацький полк. Відвідини, запрошення на перегони чи на полювання були постійними з того й того боку. Там збиралися такі кавалеристи, що зараз годі знайти.

Важко уявити, що так швидко пролетів час — надто швидко для одного життя, для одного покоління! Мені часто здається, ніби оце щойно ми сиділи разом у залі, сміялися й розмовляли, нараз я підводжуся, проходжу через три-чотири кімнати, й все стає суцільним жахом. Хіба ми могли тоді уявити, коли пиячили з козаками,

що в кожного з нас просто за спиною чигала смерть? Потім, здавалося, ми воювали по різні боки, та насправді нас нищила та сама машинерія. Де вони тепер, всі оті хлопці, що ще тренувалися фехтувати, орудувати списом і шаблею на арабському чи тракенському скакуні, або на степовому коні, такому граційному, але й такому ж невтомному з вершником на спині? Може, все це мені лише наснилося...

Цаппароні змушував на себе чекати. Я знову думав про розмову на терасі, мій настрій дещо погіршився. Як завиграшки — всього двома-трьома питаннями він розкрив для себе частину мого характеру, що була для нього важливою! Він хотів знати, як я ставлюся до несправедливості. Для цього він завів мене на мій власний терен, де я вважав себе у сильній позиції. За якісь чверть години він виявив мою схильність до дефетизму¹, моє слабке місце, через яке я не зробив великої кар'єри, як Філлмор, а став відставним ротмістром без жодних перспектив. Щодо Філлмора, то той ніколи й сльози не зронив за кіньми. Він хоч і був добрим вершником, я це пам'ятаю, але завжди залишався одним з тих чванькуватих панів, ніби з картини Кобеля. Того великого, божественного єднання з твариною він ніколи не спізнав.

Минає багато часу, перш ніж людина визнає власні помилки, а дехто так ніколи їх і не усвідомлює. Тут я був неподібний до загалу. У своєму способі робити висновки й діяти я відрізнявся від інших, це проявилось ще в родині, а з віком лише поглибилося. Вже тоді я не любив сприймати все, як воно є.

Вважається, що добре мати власну думку. Але це правильно лише в обмеженому діапазоні, тут більше важить сама манера висловлюватися. Коли з'являється такий поважний пан, як Філлмор, то, по суті, він говорить лише загальні речі. Але він говорить їх з великою впевненістю, авторитетно. Кожен відчуває: «Я також

¹ Дефетизм походить від французького *défaitisme* — схильність до поразки.

міг би таке сказати». В цьому й полягає влада. Я ніколи не мав такого схвалення.

Якщо ми мали власні думки про якусь легенду чи білі прапори, то було розумно тримати їх при собі, особливо коли сюди були вплутані пристрасті. Можливо, я викликав у Цаппароні побоювання, що коли він мене візьме на роботу, то одержить на одного кверулянта більше. А тим часом вдома на мене чекала Тереза.

Птахи притихли. Я знову чув жебоніння струмка в парку. Мене непомітно оповив сон. З раннього ранку я був на ногах, охоплений неспокоєм людини, яка має постійно дбати про хліб насущний. У такому стані сон захоплює зненацька, як злодій.

Напевне, я закуняв лише на якусь мить, бо сонце було майже на тому самому місці. Дрімота ясної сонячної днини спантеличила мене. Я заледве міг орієнтуватися, місце здалося мені непривітним.

Та й бджоли ніби пробудилися з обіднього сну, повітря повнилося їхнім гудінням. На луку вони займалися збором нектару: хмарками черкали білу піну суцвіть або ж пірнали в строкату квіткову глибину. Вони гронами зависали над білими квітами жасмину, що ріс обабіч стежки, з квітучого клена поряд з альтанкою їхні рої бриніли ніби зсередини великого дзвона, який ще довго віддунює після того, як пробив полудень. Квітів було вдосталь, то був один з тих років, коли пасічники кажуть, що навіть із штахетин сочиться мед.

І все-таки в цій мирній метушні відчувалося щось чужорідне. Якщо не брати до уваги коней та дичину, я мало знайомий з тваринами, бо мені ніколи не траплявся вчитель, який би міг мене ними захопити. З рослинами було інакше, адже наш ботанік надзвичайно пристрасно любив свій предмет і постійно водив нас на екскурсії. Як багато в житті залежить від таких зустрічей! Якби мені треба було зробити перелік усіх тварин, яких я знаю, мені вистачило б одного аркушика паперу. Особливо це стосується комах, яких у природі — незлічити.

Проте я таки знаю, як приблизно виглядає бджола, оса чи шершень. Отак я сидів собі й дивився на роїн-

ня біля квітів, та декілька разів попри мене пролітали створіння, які вирізнялися якоюсь незвичністю. Я можу покластися на власні очі, я випробував їх не лише під час полювання на перепілок. Для мене не становить жодних труднощів простежити за комахою, поки вона сяде на квітку. Потім я взявся за бінокль і побачив, що не помилився.

Отже, хоч я й не дуже обізнаний щодо комах, тут мені одразу впало в око, що переді мною щось небачене, надзвичайно дивне, так ніби то була комаха позаземного походження. Здавалося, над цією істотою попрацював деміург, який лише чув про бджіл.

Істота дала мені вдосталь часу її роздивитися, окрім того раптом звідусіль почали з'являтися її побратими, ніби робітники із фабричної брами в час, коли пролунав гудок. Насамперед бджоли привертали увагу своїми розмірами. Звісно, вони не були такими великими, як ті, що їх зустрів Гуллівер у Бробдингнегу¹ й захищався від них шпагою, проте значно більші, ніж звичайна бджола чи навіть шершень. Вони були десь завбільшки з волоський горіх, коли той ще вбраний в зелену шкаралуцу. Крильця були не рухливі, як у птахів чи комах, а мали вигляд застиглих облямівок довкола тіла, тобто вони радше відігравали роль стабілізуючої та несучої поверхні

Розмір привертав увагу менше, ніж могло б здатися, оскільки істоти були цілком прозорі. Про те, як вони виглядають, я міг здогадуватися лиш з відблисків, які створювалися під час їхніх рухів у сонячному промінні. Але коли така істота опинялася, як оце тепер, перед квіткою польової берізки, застромивши в неї свій хоботок, що мав форму скляного зонда, вона здавалася невидимою.

Вигляд цих істот так захопив мене, що я на мить забув про час і місце, де я перебував. Таке подивування охоплює нас під час демонстрації машини, форма чи

¹ Бробдинггег — уявна країна велетнів з роману Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера».

рух якої є реалізацією нової ідеї. Якби перенести магічним чином людину доби бідермаєра¹ на одне з наших перехресть, то дорожній рух безперечно спантеличив би її. Та після здивування, яке тривало б певний час, людина почала б поступово усвідомлювати й систематизувати своє оточення. Вона почала б відрізняти мотоцикли від легкових та вантажних автомобілів.

Так було й зі мною, коли я збагнув, що в мене перед очима не новий вид комах, а механізми. Цей клятий Цаппароні взявся й тут імітувати природу чи радше спробував удосконалити її, довершити, скорочуючи й прискорюючи виробничі процеси. Я старанно крутив біноклем, щоб устежити за істотами, що шугали довкола, ніби випущені з катапульти діаманти. Прислухавшись, я почув їхнє легке посвистування, яке на мить ставало гучнішим, коли вони різко гальмували перед квіткою. А внизу, біля вуликів, які тепер стояли на сонці, посвистування перетворювалося на суцільне безперервне гудіння. Все було дуже точно продумано, щоб запобігти зіткненням там, де збиралися цілі зграї автоматів, перш ніж вони залітали всередину вуликів.

Маю визнати, що я спостерігав за цими маневрами із захопленням, яке викликають кмітливі технічні рішення. Це захоплення є водночас усвідомленням: бути серед посвячених, перед нашим духом тріумфував інший дух. Захоплення стало ще більшим, коли я зауважив, що Цаппароні працював з різними системами. Я помітив різні моделі, різні рої автоматів, що снували полем та над кущами. Особливо потужні комахи мали цілу батарею хоботків, які занурювали в суцвіття зонтичних та цвіт винограду. Інші були оснащені механічними мацачками, які ніжно охоплювали квітку, щоб витиснути з неї нектар. Деякі апарати залишалися для мене загадкою. Очевидно, цей закуток служив Цаппароні дослідним полем для його блискучих ідей.

¹ Міщанський романтизм — напрям у німецькому та австрійському мистецтві 1830—1840 рр.

Поки я насолоджувався цим видовищем, час збігав. Поступово я починав розуміти будову, сутність самої системи. Вулики були виставлені довгою вервечкою вздовж муру. Зовні вони переважно мали звичайний вигляд, деякі були прозорі й, здавалося, були зроблені з того ж матеріалу, що й штучні бджоли. У старих вуликах були звичайні бджоли. Можливо, їхні рої були своєрідним мірилом величини тріумфу над природою. Цаппароні, безперечно, порахував, скільки нектару збирає один рій за день, за годину, за секунду. І помістив справжніх бджіл на експериментальне поле поряд з автоматами.

У мене склалося враження, що справжні бджоли з їхньою допотопною ефективністю були цілком спантеличені, бо я часто бачив, як вони наближалися до квітки, яку перед цим обробляла скляна конкурентка, й відразу летіли геть. Натомість коли спершу на суцвітті сідала природна бджола, то там ще залишався десерт для іншої. З цього я зробив висновок, що створіння Цаппароні діяли раціональніше, тобто ґрунтовніше висмоктували нектар. Або ж, після того як у квітку проникав скляний зонд й висмоктував її життєдайні соки, квітку було запечатано?

Хай там як, та було очевидно, що тут Цаппароні реалізував ще один зі своїх дивовижних винаходів. Я почав спостерігати за рухом у скляних вуликах, який свідчив про високий ступінь методичності. Спроби розгадати секрети організації бджіл тривали століттями й не принесли очевидного результату аж до наших днів. Сидячи в альтанці, я добру годину розглядав бджіл Цаппароні й, здається, склав собі певне уявлення про це його відкриття.

На перший погляд, скляні вулики відрізнялися від старих значно більшою кількістю вічок. Вони скидалися не так на вулик, як на автоматичну телефонну станцію. Власне, це не були звичайні вічка для бджіл, оскільки ці істоти не проникали всередину. Я не бачив, щоб вони десь відпочивали, зупинялися чи приземлялися, оскільки були безперервно в роботі. Але до вуликів вони не потикалися.

Отвори у вуликах виконували радше функцію прорізів у автоматі або роз'ємів для електричних з'єднувачів. Бджоли наближалися до них завдяки магнітам, встромляли в них свої хоботки й спорожнювали від нектару повні скляні черевця. Потім їх відкидала сила, яка нагадувала постріл. Особливо вражало, що при всьому цьому рухові туди й сюди на високих швидкостях обходилося без будь-яких зіткнень. Незважаючи на величезну кількість механізмів, усе відбувалося з бездоганною точністю — напевне, мав існувати центр керування або якийсь центральний принцип, який керував усім цим рухом.

Очевидною була також наявність низки спрощень рухів, скорочень шляху та стандартизації природних операцій. Так, було повністю виключено все, що стосувалося виробництва воску. Стільників не було зовсім, не було ні малих, ні великих, ні будь-яких інших пристроїв, які б мали зв'язок з процесом розмноження, вся організація відзначалася досконалим, але абсолютно позбавленим еротики блиском. Не було ні яєць, ні личинок, ні трутнів, ні бджолої матки. Якщо дотримуватися аналогії з природними бджолами, то можна сказати, що Цаппароні вирішив створити тільки безстатевих робочих особин і блискуче впорався із цим завданням. Також і в цьому аспекті він спростив природу, яка дотримувалася певного економічного принципу, знищуючи трутнів. Із самого початку він запланував не створювати ні самців, ні самиць, ні маток, ні робочих бджіл.

Якщо я не помиляюся, нектар, який бджоли висмоктують з квітів, обробляється в їхньому шлунку, зазнаючи різноманітних змін. Цаппароні позбавив свої створіння і цього клопоту й замінив його централізованим хімічним процесом. Я бачив, як нектар, що впорскувався крізь отвори, збирався в системі скляних трубочок, у яких він поступово змінював колір, а після того, як змішувався з якоюсь жовтою речовиною, він ставав солом'яного кольору й досягав дна, набувши розкішної медової жовтизни.

Близько половини вулика використовувалося, очевидно, як резервуар або накопичувач, який на очах за-

повнювався сяючим медом. Збільшення його кількості я міг спостерігати за позначками, нанесеними на склі. Поки я наводив бінокль туди й сюди, оглядаючи кущі і сам лут, а за якийсь час перевів його знову на вулики, то помітив, що рівень меду в резервуарі піднявся на декілька поділок.

Очевидно, за збільшенням кількості меду й самим процесом його заготівлі спостерігав не лише я один. Я звернув увагу на ще один різновид автоматів, які облітали вулики й часом завмирили на місці, як то роблять у майстерні чи на будівництві виконробі або інженери. Апарати відрізнялися від решти рою своїм димчasto-сірим забарвленням.

Захоплений спостереженням за цією механізацією, я цілком забув, що чекав на Цаппароні. Та, здавалося, що він, ніби невидимий начальник, був присутній скрізь. Я відчував ту владу, завдяки якій було вибудовано все це видовище. У глибинних сферах техніки, там, де вона стає чарами, приваблює не так економічний бік, і навіть не владний аспект, а її ігровий характер. Стає ясно, що ми опинилися посеред гри, посеред танцю людського духу, який не спроможний охопити жодні найдосконаліші розрахунки. Ця остання складова нашої науки є передчуттям, доленосним покликом, чистою уявою.

Ігровий аспект стає виразнішим у мініатюрах, аніж у велетенських створіннях нашого світу. Грубим очам імпонує лише великий об'єм, особливо якщо він у русі. Проте одна комашка має не менше органів, ніж левіафан.

Саме це так захоплювало мене в експериментах Цаппароні, що я сам був як та дитина, що забула про школу, час і місце. Я навіть не подумав, що ці створіння можуть бути небезпечними, хоча вони частенько шугали попри мене, як кулі. Спостерігати за тим, як вони, ніби промені, жмутами розліталися від вуликів, щоб сяючою пеленою зависнути над квітчастим лугом, а потім як вони вистрелювали назад, пригальмовували й зависали густим роєм, з якого нечутні команди, невидимі знаки в швидкому темпі, одна за одною, припрошували медозбірниць до вулика, щоб ті здали там зібраний урожай, — то було справжнє видовище, яке захоплювало, гіпнотизувало і заколисувало. Важко було сказати, що полонило мене більше — філігранність окремих створінь чи їхня взаємодія. Очевидно, в основі цього видовища лежала певна танцювальна привабливість, яка так

мене захоплювала, певна сконцентрована на вищому рівні безвідносність влади.

Зачаровано спостерігаючи за цією злагодженістю рухів, я, хоч і не розгадав технічних аспектів винаходу, але збагнув принципи дії системи. Щойно я це усвідомив, як у мене одразу з'явилися критичні зауваги та ідеї вдосконалення. Цей неспокій, ця невдоволеність є досить дивними, проте невід'ємними рисами характеру людини. Припустімо, в Австралії ми натрапимо на новий вид тварин, якого ще ніколи не бачили, ми, звичайно, здивуємося, але точно не станемо одразу ж мізкувати над тим, як цих тварин удосконалити.

Технічним критиком сьогодні може бути кожен хлопчик, якому подарували велосипед. Що ж до мене, то мій критичний погляд сформувався в ті роки, коли я займався інспекцією танків. Там завжди знаходилося щось таке, про що слід було посперечатися, і на заводах я вже мав реноме людини, яка постійно вимагає неможливого. Основний розрахунок таких конструкцій є доволі простий — вони мають на меті якомога досконаліше розподілити їхній потенціал на вогонь, рух та безпеку. Кожен із цих факторів можна посилити лише за рахунок інших. Безпека стоїть на останньому місці, кошти не відіграють ролі, так само, як і комфорт. Тоді як в автомобілях усе геть інакше: тут кошти, безпека й комфорт стоять на першому місці. Вимоги висуваються лише щодо швидкості, яку можна вважати одним із принципів нашого часу. Тож на її вівтар приносять жертви не лише у військовий, але і в мирний час.

А щодо апаратів Цаппароні, то після першого подиву зразу виникло питання коштів. Склані бджоли створювали враження автоматів класу люкс — я припускав, що кожна з них коштувала не менше, ніж легковий автомобіль, а то й цілий літак. Безперечно, після випробувань Цаппароні запустить їх у серійне виробництво, як то було з усіма його винаходами. Очевидно, лише з одним таким роєм чи, можливо, навіть з однією скляною бджолою погожого весняного дня він міг зібрати більше меду, ніж рій звичайних бджіл за рік. Напевне,

вони могли працювати в дощ і вночі. Але який сенс у цих прибутках порівняно з велетенськими затратами?

Гаразд, мед — смачний продукт, та якщо підвищувати тут ефективність, то це справа не автоматів, а насамперед хімії. Я згадав про лабораторії, які бачив у Провансі, зокрема в Грассі, де з мільйонів квіток добувають ароматичну речовину. Там були цілі ліси диких помаранчів, поля фіалок і тубероз та пагорби маквісу, порослі лавандою. За подібною технологією можна було б отримувати й мед. Луги можна було б експлуатувати за зразком вугільних пластів, з яких добувають не лише паливо, а ще й безліч хімікалій: есенцій, фарб, різноманітних медичних препаратів, навіть волокна павутини. Мене дивує, чому досі ніхто не зреалізував цієї ідеї.

Звісно, питання коштів Цаппароні давно вже зважив, бо інакше то був би перший мільярдер, який не вдавався б до найжорсткішого обрахунку. Деякі вже зрозуміли на власному гіркому досвіді, як добре заможні люди дбають про кожну копійку. Вони не стали б заможними, якби не мали такого хисту до економії.

Тож слід було припустити, що система скляних апаратів мала свій сенс, який виходив за рамки звичайного економічного розрахунку. Це могла бути іграшка набоба¹, якою він милувався, коли повертався з гольфу чи з рибалки. В технічну добу технічними були й іграшки. Навіть мільйонери доводили себе до банкрутства подібними цяцьками. Під час гри людина забуває про гаманець.

Проте це припущення було маловірогідним, адже якби Цаппароні хотів витратити час і гроші на різні дрібні задоволення, то міг би звернутися, приміром, до кінематографа. Кіностудія «Цаппароні-фільм» була одним з його улюблених дітищ. Там він зважувався на експерименти, які будь-кого іншого вже б пустили по світу. Безперечно, сама ідея замінити акторів автоматами була не нова й уже не раз випробовувалася в кіно. При цьому ні в кого не викликало сумніву, що перед

¹ Титул правителів деяких провінцій Східної Індії в імперії Великих Моголів.

ним автомати, тож експерименти обмежилися сферами казкового та гротескного, основними ефектами лялькового театру та давнього *laterna magica*¹. Натомість Цаппароні хотів втілити у життя автомати, як їх собі уявляли Альберт Великий² та Регіомонтан³. Він хотів створити штучних людей в натуральну величину, які б мали подобу справжньої людини. Над цими ідеями всі сміялися й висловлювали обурення ними, оголосивши недолугими вигадками ексцентрика.

Проте всі таки помилилися, оскільки вже перший екземпляр викликав справжній фурор. То був ляльковий театр класу люкс, без ляльководів і без дротів, то була прем'єра не лише нової п'єси, але й нового мистецтва. І хоча фігури трохи відрізнялися від справжніх людей, проте радше в позитивний бік. Обличчя були просвітленішими, бездоганнішими, очі мали більший розріз й нагадували коштовні камені, рухи були плавніші, шляхетніші, а в моменти збудження різкіші й швидші, ніж в реальності. І навіть огидне, аномальне набуло нового, збудного й жахнішого та водночас захопливішого виду. Каліббан, Шейлок, горбань із Нотр-Дама, яких продемонстрував Цаппароні, не могли бути зачаті в жодному ліжку, їх не могла б народити жодна справжня жінка, хай би які відхилення вона мала. Поряд з цими фігурами можна було уявити лише цілком фантастичних істот, таких як Голіаф⁴, Карлик Ніс⁵, архіваріус Ліндгорст⁶, янгол-провісник, крізь чиє прозоре тіло й крила проглядають предмети.

¹ *Laterna magica* (лат. досл. чарівний ліхтар) — апарат для проєкції зображень, поширений у XVII—XX ст. *Laterna magica* є значущим етапом в історії розвитку кінематографа.

² Святий Альберт Великий, при народженні Альберт фон Больштедт (бл. 1193—1280) — німецький католицький теолог і природознавець, наставник Томи Аквінського, представник ортодоксальної схоластики.

³ Регіомонтан (1436—1476) — видатний німецький математик, астроном, астролог, конструктор астрономічних інструментів, видавець, перекладач і католицький єпископ.

⁴ Голіаф — філістимлянський воїн-велетень у Старому Заповіті.

⁵ Карлик Ніс — персонаж однойменної казки Вільгельма Гауфа.

⁶ Архіваріус Ліндгорст — загадковий персонаж повісті Ернста Теодора Амадея Гофмана «Золотий горнець».

З почуттям спантеличення й подиву всі бачили, що ці фігури не просто імітують людей, але певним чином переважають їх за своїм діапазоном можливостей. Голоси брали такі високі й такі низькі ноти, що кожен соловей і кожен бас почувалися б присоромленими, рухи й вираз обличчя вказували на те, що природу було досконало вивчено й перевершено.

Вони виглядали просто незрівнянно. І публіка в екстазі захоплювалася тим, з чого ще вчора кпинила. Не хочу повторювати того, що говорили у хвалебних промовах. У цьому театрі маріонеток вбачали новий вид мистецтва, який представляв ідеальні типажі. Врешті, тут була і певна наївність духу часу, подібна до почуттів дитини перед химерними винаходами, до яких та кидається, ніби до нової ляльки. Газети оплакували долю одного молодика, який кинувся в Темзу. Він сприйняв героїню Цаппароні за живу жінку й, довідавшись правду, не зміг здолати свого розчарування. Керівництво фабрики висловило своє співчуття й натякнуло, що гарна роботеса цілком могла б прислухатись до бажань того хлопця. Він просто надто поквапився, не усвідомивши нових можливостей техніки. В усякому разі, успіх був приголомшливим, і всі витрати виправдались. У Цаппароні були насправді золоті руки.

Ні, той, хто міг бавитися зі штучними людьми, мав достатньо розваг у годину дозвілля. Для цього не були потрібні скляні бджоли. Я перебував не на ігровому майданчику. Проте є й інші сфери, в яких гроші не відіграють ролі.

Безперечно, те, що тут скляні бджоли збирали мед, було лише грою. То було абсурдне завдання для таких складних виробів. Адже зі створіннями, які мали такі можливості, можна було робити все, що завгодно. Для таких автоматів було б легше збирати золоті піщинки й діаманти, ніж нектар, який вони висмоктували з квітів. Але навіть для цього вони були все ще занадто дорогі. До економічно невиправданого вдаються тоді, коли йдеться про владу.

Та й справді, володар таких роїв мусив бути могутньою людиною. Напевне він був би могутнішим за того, хто володів би такою самою кількістю літаків. Давид був сильніший і розумніший за Голіафа.

Тут економіка не мала жодного значення, або ж треба було говорити про економіку іншого порядку, економіку титанічного. Тут слід вести інакший підрахунок. Про Вартість такої бджоли можна було собі лише уявляти, та навіть якщо ціна становила б тисячу фунтів, то з погляду пасічника вона все одно була б божевільною. Але існують й інші погляди. Стратосферний крейсер може коштувати мільйон фунтів. З погляду бджоляра чи навіть з погляду легкого кавалериста — то не менше божевілья. Якщо уявити собі той неймовірний вантаж, який доправляє такий літак до місця призначення, то вартість його перевезення сягає фантастичного рівня. З іншого боку, вона стає мінімальною, якщо врахувати ту шкоду, яку він може заподіяти. Адже тоді мільярди перетворюються в порошок, і це не рахуючи втрачених людських життів. Та якби на його крила можна було б націлити таку бджілку й призвести його таким чином до аварії, тоді тисяча фунтів були б дрібницею, просто пшиком. Але бувають і винятки. Трапляються щедрі люди, марнотратніші навіть за Августа Сильного¹ чи за міністра Брюля². Та все одно мало що з того мають.

Так, безперечно, я був на одному з випробувальних полігонів для фабрик Цаппароні, на льотному полі для мікророботів. Моє припущення про те, що тут випробовують зброю, очевидно, було правильним. Тож поки що на цьому зупинимось. Навіть якщо Цаппароні обмежив своїх бджіл рівнем робочих комах, то жала він у них не відбивав, якраз навпаки.

¹ Август Сильний, також Фрідріх Август I Саксонський та Август II Польський (1670 – 1733) — курфюрст Саксонії, король польський та великий князь литовський.

² Граф Генріх фон Брюль (1700—1763) — перший міністр короля польсько-го та курфюрста саксонського Августа III, генерал коронної артилерії (1752).

Спостереження за бджолами спершу потішало мене як гра, а потім зачаровувало як складна комбінація. Та коли нарешті я збагнув їхній могутній потенціал, то став почуватися приголомшеним, як золотошукач, що ступив у країну Офір¹. Чому старий хотів випустити мене до цього саду?

«Будьте обережні з бджолами!» Так, усе, що він казав, мало ще й інший сенс, ніж спершу здавалося. Це могло означати, що мені треба залишатися холодно-кровним, і я справді відчував, що це видовище дещо розхитує нерви. Напевне, все це було задумано, щоб випробувати мене. Таке собі практичне завдання. Цап-пароні хотів знати, чи я збагну широту його задуму, чи я ментально готовий до такої роботи. Може, саме в цьому парку в мого попередника Каретті запаморочилося в голові?

«Будьте обережні з бджолами» — це могло бути й застереження від надмірної цікавості. Може він хотів подивитися, як я реагуватиму, зіткнувшись з очевидною таємницею. Але ж я навіть не підвівся зі свого стільця.

До того ж я був надто зайнятий своїми думками, аби ще перейматися власною поведінкою — я був цілковито зосереджений на поведінці автоматів. Коли в минулому робили якийсь винахід, то це був успіх, значення якого винахідник часто не зовсім усвідомлював. Усі ті виставлені в музеях недолугі конструкції та переплетіння труб викликають лише посмішку. Тоді як тут нова ідея була не лише осягнена в плані її наслідків, а й роз-

¹ Офір – біблійна країна, яка славилася золотом та іншими коштовностями й приваблювала до себе мореплавців з усього світу.

роблена в широкому діапазоні та в найменших деталях. Створена модель перевершувала практичні вимоги до неї. Це свідчило про велику кількість співробітників та розробників, тож мені стало зрозуміло, чому Цаппароні так дбає про дотримання таємниці.

Після полудня кількість летючих об'єктів значно зростала. За якісь дві-три години відбулася метаморфоза, яку я вже спостерігав протягом свого життя, — я маю на увазі перетворення надзвичайного явища в типове. Я був свідком подібного щодо автомобілів та літаків. Спершу дивуєшся з появи чогось нового, натрапляючи на нього лише спорадично, і врешті воно, як блискавка, мчить попри тебе цілими легіонами. Й навіть коні вже не обертаються. Другий етап викликає ще більший подив, але тут уже з'являється серійна закономірність, звичка.

Розроблення цих автоматів у Цаппароні вже просунулася досить далеко, їхнє виробництво було поставлено на конвеєр, відповідно до виробничих можливостей. Однак не скидалося на те, що тут він готував новий товар для ринку — один з тих сюрпризів, які щороку з'являлися в його каталогах. Це, очевидно, має залишитися в тіні. Напевне, тут ідеться про закрите підприємство — це спало мені на думку тієї миті, коли активність бджіл несподівано зросла, що нагадувало час активності рою чи годину пікового транспортного навантаження. Зміни сталися й у інших частинах саду.

З погляду організації такий сплеск активності можна було тлумачити по-різному. Маловірогідним було припущення про єдиний енергетичний центр. Це не відповідало стилю Цаппароні. Для нього ранг автомата визначав ступінь його автономності. Його світовий успіх ґрунтувався на тому, що в домі, в садку, на обмеженому просторі він створював замкнене економічне коло, він оголосив війну різним дротам, кабелям, трубам, рейкам та електричним контактам. Це був великий крок уперед порівняно з виробничим стилем XIX століття та його потворними проявами.

Я вже розмірковував про розподільні системи, лабораторії, акумулятори та заправні станції. Можна уявити

собі постачання й прийом речовин, як тут, біля вуликів, які не лише приймали нектар, але, очевидно, ще й постачали енергію, адже я бачив, як скляні бджоли буквально відстрілювали після того, як був відсмоктаний нектар.

У повітрі лунав високий, монотонний свист, який хоч і не навівав сну, проте досить сильно гіпнотизував. Я мав докладати зусиль, щоб розрізнити сновидні фантазії та реальність й не потрапити під вплив візій, породжених темою Цаппароні.

Як я вже казав, серед скляних бджіл можна було спостерегти різні моделі. З деякого часу серед вихору цих створінь я став розрізнити ще й інші апарати. Вони були найрізноманітніших розмірів, відрізнялися розмірами й кольором і, очевидно, не мали нічого спільного з бджолами й бджільництвом. Ці нові створіння я мусив прийняти такими, якими вони були, — годі було збагнути їхнє призначення. Це було трохи схоже на відчуття, коли на рифі ми спостерігаємо за морськими істотами: бачимо риб, крабів, пізнаємо медуз, а потім з глибини піднімаються істоти, які стають для нас нерозв'язними, трохи лячними загадками. Я був ніби людиною класичної епохи, яку поставили на перехресті. Після неабиякого здивування вона легко здогадається, що автомобілі — то новий тип карет. Та всі інші конструкції навколо неї тиснутимуть на неї своїм жахом в стилі Калло¹.

¹ Жак Калло (1592—1635) — визначний французький графік та офортист, близький до маньєризму. Відомий серією офортів «Лихоліття війни» (1633).

Щойно я опинився у царстві Цаппароні, як узявся міркувати про вдосконалення. Таким був дух часу. Та коли з'явилися незрозумілі створіння, я став неспокійний і почав дратуватися — це також було в дусі часу, табель про ранги якого визначався пануванням техніки.

Що ж мають означати ті апарати, які вклинилися в рої бджіл? Щоразу було те саме: щойно людина розібралася з новою технікою, як одразу від неї відгалужується її антитеза. В склянні потоки влилися барвисті індивіди, як порцелянові намистини в намисто зі скла. Вони були меткіші, як автомобілі швидкої допомоги, пожежників чи поліції порівняно зі звичайними машинами. Інші ширяли вгорі над потоками руху. Вони, очевидно, мали більші розміри, та мені бракувало масштабу, аби визначити їх точніше. Мою увагу особливо привабили сірі апарати, які злітали перед вулицями й облітали терен зовсім близько біля мене. Серед них був один механізм, ніби вирізьблений з матового рогу чи димчастого кварцу. Він дещо незграбно кружляв на малій висоті навколо альтанки, майже черкаючи тигрові лілії, й раз по раз непорушно завмирав у повітрі. Коли на місцевості розосереджуються танки, то подібним чином їх облітають спостерігачі. Можливо, тут був спостережний або командний пункт. Я намагався не втратити з поля зору того димчато-сірого й намагався побачити, чи не спричиняють його переміщення змін у русі механічних роїв чи ж він лише слідує за ними.

Визначити розміри було нелегко, оскільки переді мною були об'єкти, величину яких я не міг оцінити з власного досвіду, й у моїй свідомості щодо них не було закладено жодних норм. Без досвіду немає масштабу. Якщо я бачу вершника, слона чи автомобіль «Фолькс-

ваген» — байдуже на якій відстані, їхні розміри мені відомі. Але тут я не міг керуватися своїми почуттями.

У таких випадках ми, зазвичай, спираємося на досвід, обираючи собі на підмогу об'єкти для орієнтуру. Тож коли димчасто-сіра голова рухалася попри мене, я водночас краєм ока шукав якийсь знайомий мені предмет для масштабу. То було нескладно, оскільки сірий апарат уже кілька хвилин кружляв поміж мною та найближчим болітцем. Ці хвилини, протягом яких я не відривав погляду від кварцового апарата й повільно водив головою, діяли на мене особливо присипляюче. Я не міг точно сказати, чи ті зміни, які я нібито спостерігав на поверхні апаратів, відбувалися насправді чи ні. Я бачив зміну кольорів, як при світлових сигналах, згасання, а потім раптовий спалах криваво-червоного світла. Згодом стали помітні чорні нарости, які висунулися, як слимакові ріжки.

При всьому цьому я не забув визначити розміри сірого апарата, коли той розвернувся й завис на секунду над болотом. Рої автоматів було відкликано назад чи я просто спустив їх з очей, зосередившись на одному? У всякому разі, в саду запанувала цілковита тиша і зникли тіні, як то буває у сні.

«Шліфований кварц завбільшки з качине яйце» — дійшов я висновку, порівнявши димчасто-сірий апарат з качалкою рогози, до якої той майже торкнувся. Такі качалки я добре знав зі свого дитинства, ми називали їх щітками для циліндрів і, намагаючись їх зірвати, забруднювали свої костюмчики. Слід було чекати того часу, коли вода замерзне, але й тоді наближення до них було небезпечним, адже лід навколо стебел рогози був ламкий та потрощений качками.

Ідеальним об'єктом для порівняння був комар, який прикрашав собою листочок росички, ніби рубін у центрі різьбленої мініатюри. Росичка була мені також добре відома. Ми викопували її під час наших походів болотами й висаджували в тераріумі. Ботаніки називають її «м'ясоїдною рослиною» — це варварське перебільшення значно підвищило в наших очах престиж

такої ніжної квіточки. Коли димчаста голова опустилася нижче, так, що ледь не черкала край болітця і майже сховалася за росичкою, я побачив, що порівняно з бджолою цей апарат і справді був чималим.

У напруженому, одноманітному спостереженні криється небезпека візій — це знає кожен, хто в снігах чи в пустелі переслідував одну ціль або їхав безкінечними, рівними як стріла дорогами. Ми починаємо бачити видіння, картини здобувають владу над нами.

«Росичка таки справді м'ясоїдна рослина, канібальська парость».

Чого я про це подумав? Мені здалося, ніби я побачив у величезному збільшенні червоні листочки, вкриті липкими волосками. Сторож кидав їм їжу.

Я протер очі. Уявна картина в цьому саду ввела мене в оману, крихітне здалося великим. Та водночас у середині свого єства я відчув сигнал — як дзвінок будильника, як сирену швидкої, що наближається з шаленою швидкістю. Здається, я побачив щось заборонене, щось ганебне, щось лячне.

Щось лихе було у цьому місці. Геть спантеличений, я схопився на ноги, вперше відтоді, як тут уместився, й уп'явся поглядом у болото. Димчасто-сірий апарат знову наблизився, він припинив літати туди-сюди й кружляв навколо мене з випущеними чутливими ріжками. Я не звертав на нього уваги. Мене вабила картина, яка притягувала до себе мій погляд, як гончака притягує орябок.

Росичка знову була малесенькою, як і раніше. Один комар був для неї вже добрим харчем. Та поряд з нею у воді лежав червоний непристойний предмет, я навів на нього бінокль. Я цілком оговтався, це не могло бути оптичним обманом.

Навколо болітця ріс очерет, крізь який я бачив брунатну болотисту воду. Листки водяних рослин утворювали на ній своєрідну мозаїку. На одному з цих листків лежав непристойний предмет, він чітко вирізнявся на його тлі. Я ще раз перевірів, але тут не могло бути жодних сумнівів — це було людське вухо.

Помилка виключалася: відтяте вухо. Так само годі було заперечувати, що я був при здоровому глузді та з незатьмареною свідомістю. Я не пив вина й не вживав наркотичних речовин, навіть жодної сигарети не викурив. Через порожні кишені я вже давно вів надзвичайно тверезий спосіб життя. Я також не належав до людей, які, подібно до Каретті, раптом починають бачити якісь дивні речі.

Я взявся методично оглядати все те болітце і з дедалі більшою відразою виявив, що воно все було всіяне вухами! Я розрізняв малі й великі, ніжні й грубі вуха, й усі їх відтяли чимось гострим. Деякі лежали на листках водяних рослин, як перше з тих, що я помітив, коли спостерігав за димчасто-сірою головою. Інші були наполовину прикриті листям, а ще інші неясно проглядали крізь брунатну болотисту воду.

Ця картина викликала в мене напад нудоти, як у жертви кораблетрощі, що випадково опинилася перед вогнищем канібалів. Я зрозумів, що це провокація, безсоромний виклик, який крився в цьому видовищі. Воно підвело мене до глибинного рівня реальності. Здавалося, що весь цей рух автоматів, який так міцно прикував мою увагу, раптом зник, я більше його не помічав. Я навіть припускав, що все це було тільки якимось відзеркаленням.

Водночас я відчув крижаний подих близької небезпеки. У мене підломилися ноги, і я знову впав у крісло. Може, в ньому сидів мій попередник, перш ніж зникнути? Може, саме йому належало одне з цих вух? В мене аж запекла шкіра біля волосся. Тепер уже йшлося не про місце роботи. Тепер йшлося про життя або смерть, і я можу вважати, що мені поталанило, якщо виберуся з цього саду живим.

Треба було обдумати своє становище.

Власне, захоплення, що заволоділо мною під час спостереження за апаратами в саду Цаппароні, мало мене насторожити — воно не провіщало нічого доброго. Я був надто легковажний, хоча мав би прислухатися до власного досвіду. Але хто має той досвід?

Мене приголомшила брутальна наявність відрізаних частин тіла. Але то був мотив, що вписувався в загальну ситуацію. Хіба це не було безпосередньо пов'язане з технічною досконалістю та тим сп'янінням, яким вона закінчується? Хіба було в якийсь період історії стільки розчленованих тіл, стільки відтятих органів, як у нашу добу? З прадавніх часів люди ведуть війни, та з усієї Іліади я не пригадаю жодного прикладу, де йшлося б про втрачену руку чи ногу. Розчленування згадується в міфах про нелюдів, лиходіїв на кшталт Тантала чи Прокруста.

Зараз достатньо опинитися на вокзальній площі, аби побачити, що в нас панують інші правила. З часів Ларрея¹ відбувся певний поступ, і не лише в хірургії. Одним з видів оптичної ілюзії є той факт, що ми списуємо такі поранення на нещасний випадок. Насправді нещасні випадки є наслідками пошкоджень, які вже було завдано серцевині нашого світу, й зростання кількості ампутації належить до свідчень того, що сьогодні тріумфує «розтинальний» спосіб мислення. Втрата відбулася ще до того, як з'явилася в розрахунку. Постріл уже давно прозвучав — там, де він виступає в науці у вигляді поступу, навіть на Місяці, залишається діра.

¹ Домінік Жан Ларрей (1766—1842) — французький військовий хірург, новатор військово-польової хірургії.

Людську досконалість та технічну бездоганність неможливо узгодити між собою. Якщо ми хочемо одного, мусимо пожертвувати іншим, саме це рішення призводить нас на роздоріжжя. Той, хто це збагнув, працюватиме чистіше в будь-якому напрямі. Бездоганність прагне до передбачуваного, досконалість — до непередбачуваного. Тож досконалі механізми завжди огорнені трохи лячним, проте водночас приголомшливим блиском. Вони викликають острах, але також величезну гордість, яка скоряється не перед розумінням, а лише перед катастрофою.

Страх, але також і захоплення, що викликає в нас вигляд досконалих механізмів, є цілком протилежним тому задоволенню, яке ми отримуємо, споглядаючи досконалий витвір мистецтва. Ми відчуваємо замах на нашу цілісність, на нашу співмірність. Загроза втратити руку чи ногу — то ще не найстрашніше.

Усе це я веду до того, що послідовність картин, а також настроїв у саду Цаппароні була не настільки безглузда, як мені здалося в перший момент переляку. Після сп'яніння, яке я спізнав, розглядаючи досягнення технічного генія, прийшов головний біль, похмілля та свідчення жорстокого каліцтва. Одне кидало виклик іншому.

Звичайно, це не міг бути задум Цаппароні — створити таке враження. У нього були інші плани. Безперечно, він хотів напустити страху. Це йому добре вдалося, і, мабуть, десь у своєму кабінеті він цієї миті був сповнений почуттям тріумфу через те, що я втрапив у його капкан. Напевне, він сидів у затишку своїх книжок і час від часу стежив на екрані за тим, що йому посилала димчасто-сіра голова. Він бачив, як я поводився. На щастя, я не говорив сам до себе. В цьому плані я мав досвід. Але було нерозумно схоплюватися на ноги.

Раніше у таких випадках першою та правильною думкою було заявити про те, що ти знайшов. Кожен, хто під час прогулянки лісом натрапив на якусь жакливу знахідку, повівся б саме таким чином: зателефонував би до найближчого відділка поліції.

Я одразу відкинув цю ідею. Давно проминув час, коли в мене на думці були якісь відчайдушні вчинки. Заявити на Цаппароні в поліцію — те саме, що заявити Понтію на Пілата. Було цілком очевидно, що ще сьогодні ввечері я сам опинюся за ґратами, як той, що повідтинав вуха. То буде чудовий матеріал для вечірнього випуску новин. Ні, такі поради може давати лише людина, яка прогавила тридцять років громадянської війни. Слова змінили свій сенс, поліція також уже більше не була поліцією.

До речі, повернімося до перехожого — він сьогодні ж заявив би поліції про те, що знайшов вухо. А що, коли він ішов би ліском, де його погляд натрапив би на подібних до мухоморів безліч відрізаних вух? Можна побитися об заклад, що він навшпиньки забрався б звідти геть. Можливо, навіть його найщиріший друг, ба навіть його дружина ніколи не довідались би про його знахідку. В таких випадках у нас завжди спрацьовує інтуїція.

«Не чіпай знахідку!» — такою була основна засада, якою тут слід було керуватися. Проте це створювало для мене іншу небезпеку. Вийде, що я ігнорую акт жорстокості, нехтую свій обов'язок перед ближнім у ситуації, яка виникла просто у мене на очах. Від такого лише один крок до антигуманності. Може, саме це й малося на увазі? Мене хотіли вплутати в якусь ганебну таємницю — спершу в ролі свідка, а згодом як співучасника.

У будь-якому разі, становище було сумнівне — байдуже, відповім я на нього якоюсь дією чи бездіяльністю. Найкраще діяти за порадою, яку я колись почув у одній віденській кав'ярні: «Жодним чином не ігнорувати» — таким був принцип.

Та й у цьому разі перспектива була не з приємних. Цаппароні міг зазнати провалу, збанкрутувати. Він був би не першою надлюдиною, яка зникла подібним чином. Те, що я побачив у його саду, радше нагадувало пробну мобілізацію, ніж демонстрацію досягнень компанії зі світовим ім'ям. Усе це може кепсько скінчитися, й у цьому випадку здійметься буря гніву, під час якої ті, що сидять зараз у безпечному закутку, змагатимуться з тими, які кадять перед усесильним Цаппароні фіміамом. Одні хотітимуть одержати відшкодування, інші — вибачитися. Проте всі ці пігмеї будуть одностайні в оцінці жалюгідного ротмістра, вплутаного у скандал з відтягнутими вухами. «Нічого не бачили й не чули — класичний випадок», — скаже головуючий, і йому закивають безгрішні людиці в білих костюмах.

Я опинився у ситуації, в якій можна лише наробити помилок. Тепер ішлося тільки про те, як знайти найкра-

щий вихід зі становища та якось урятувати свою голову від зашморгу. Дома на мене чекає Тереза: я не можу залишити її одну. Добре, що я досі не зрушив з місця. Те, що я схопився зі стільця, не означає нічого особливого, адже це могло бути й через димчасту голову. Я відвів погляд від болота й підпер її рукою, ніби від втоми.

Тепер ішлося про те, як вибратися з парку цілим і неушкодженим, що, очевидно, не вдалося Каретті. Можете відрізати тут скільки завгодно вух, мене не гризтимуть жодні докори сумління. Зовсім не це спантеличило мої думки, а щось геть інше, щось таке, що збиралося під діафрагмою — фізична нудота.

Я намагався придушити це відоме мені з дитинства відчуття. Воно було поза сферою моралі й не було виявом жодної заслуги, так само як відразу до певних страв не може бути предметом гордості. Бувають люди, для яких є нестерпним смак і навіть лише сам вигляд полуниць або крабів, як і загалом вигляд будь-яких страв червоного кольору. Тоді як інші, такі як я, не можуть дивитися на відрізані вуха.

При цьому в мої найкращі роки я не мав нічого проти насильства. Та я був охочий до такого лише з більш-менш рівними собі — слід було дотримуватися паритету. Коли, наприклад, під час шабельних боїв хтось утратив би своє вухо, то я також сприйняв би це як щось неприємне, але, в усякому разі, не як огидне. Це нюанси, які не так часто розрізняють, але, як то нерідко буває, все вирішують саме нюанси.

Коли ж не було рівності, переважало почуття огиди. Брак рівноваги спричиняв напад морської хвороби. Супротивник мусив бути озброєний, бо інакше він уже не був супротивником. Я любив полювання й тримався подалі від скотобоєнь. Рибальство було моєю пристрастю, та мені стало зовсім не по собі, коли я довідався, що зі струмків та ставків за допомогою струму можна виловити геть усю рибу, до останньої. Сам цей факт, лише те, що я почув таку розмову, було достатнім, щоб назавжди відбити у мене охоту до рибалки, тож більше я і в руки не брав вудочки. Темна тінь упала на в'юнкий

струмок із фореллю й на тихі води, в яких дрімали в намулі соми й коропи, і чари розвіялися.

То була не чеснота, а суто нудотне почуття, що збурювало моє нутро, коли я бачив, як гуртом накидаються на одного, великий — на малого чи навіть дог на цвергшпіца. То був ранній прояв мого дефетизму, а згодом уже давня реакція, яка у нашому світі лише шкодила мені. Я часто докоряв собі через це і переконував себе, що коли вже я пересів з коня на танк, то маю змінити і спосіб мислення. Проте тут ішлося про речі, які надто важко приборкати.

Як то кажуть, з вовками жити — по-вовчому вити, а то буде непереливки. Вперше цього мене навчив Атьє Ганебут, ще й дуже нав'язливо. Вже цей перший раз продемонстрував усі підступи моєї нещасливої зірки, тож він належить до теми оповіді, й про нього слід згадати, як і про інші випадки. Якщо ми згадуватимемо своїх вчителів, то в пам'яті постануть і ті, які вели нас з дитинства в той відтинок життя, що зветься перехідним віком. Для мене й сусідських хлопчаків таким авторитетом був Атьє Ганебут. Йому тоді було років шістнадцять чи сімнадцять, й у ватазі дванадцятирічних він користувався необмеженою владою. Він прищепив нам нове уявлення про авторитет та захоплення своїм лідером, за якого всі були ладні йти у вогонь і воду. Він не лише оволодів усіма нашими щоденними почуттями й бажаннями, а навіть снівся нам уночі. Влада, що проникає до світу снів, є певним знаком. Людина опиняється — в позитивному чи негативному сенсі — у полоні того, про кого починає бачити сні. Від хорошого автора також слід вимагати, щоб він снівся іншим. Там починається його влада.

Ми жили на околиці міста, на вулиці Вайнштрассе, кожен будинок стояв посеред великого саду. Вулиця виходила на широкий луг, який щороку затоплювали, щоб узимку була ковзанка. Ранньої зими деякі ділянки так і залишалися нескошеними. Під шаром криги я бачив квіти замерзлого літа. Матір нарікала на ці затоплення, оскільки через них восени в хату набігало безліч мишей.

Луг простягався до ставків лісника на Уленгорстських болотах. Уздовж луку до нього прилягала колонія садових будиночків, яку ми називали «козаками».

Нашим сусідом був надвірний радник Медінг, відомий лікар старої школи, який провадив життя заможної людини. Окрім хатньої прислуги він ще тримав кухаря й кучера. В його приймальні стояв секретер, на якому завжди лежали рецепти, притиснуті зверху золотими монетами. Бідних пацієнтів він лікував за божу ласку.

Нам дозволялося гратися у великому, як парк, зарослому садку надвірного радника. Звичайно, найбільше нас там приваблювали коні. Ми знали кожен закуток стайні, возівні та сінника, а в помешканні кучера почувались, як у себе вдома. На щастя, син кучера, Вільгельм Біндзайль, був нашим другом.

У родині Біндзайля коні здавна відігравали важливу роль. Старий Біндзайль був тильзітським драгуном, у кімнаті висіло ескадронне фото, де можна було знайти і його з хвацькими вусами. Нижче було мотто: «Литовські драгуни не щадять і не бажають пощади». Дивлячись на старого Біндзайля, годі було це уявити. Він говорив плутано і якщо вже когось не щадив, то насамперед родину Комбубдлів.

Його брат, рідний дядько Вільгельма, працював консьєржем у школі верхової їзди. Він носив залізний хрест першого ступеня і брав участь у битві біля Марс-ла-Тур. Вільгельм часом брав нас із собою, й ми оддалік захоплювалися видатною людиною. Мій батько був не проти таких зацікавлень, він дарував нам книжки, які скеровували нас у цьому напрямі. Ми читали «Життя німецького рейтера», «Спогади Лутцовського егера», «Великий король і його рекрут».

Уже тоді, гуляючи з друзями, ми заходили аж до боліт. Але це завжди було ризиковано, й після випадку з польовою стодолюю ми не виходили за межі садів. На дамбі, що відділяла болото, ми якось розклали вогнище. Мій молодший брат Герман бігав з гілкою, що жевріла, й скрізь щось підпалював. Раптом ми побачили, як високі язики полум'я охопили пасмо сухого очерету. Зразу після цього вогонь перекинувся на вересове пустище. Спершу ми намагалися прибити вогонь гілками, але він угризався в болото, сухе як трут, і коли ми вже

зовсім знеслилися від гасіння вогню та від жару, а наші підшви почали тліти, запалала польова стодола.

Тоді ми покидали гілки й кинулися до міста, ніби за нами сам чорт гнався. Але й там ми не мали спокою, від усвідомлення скоєного ми не могли всидіти на місці. Врешті ми розбили свою скарбничку й піднялися на готичну вежу міської церкви, що була заввишки близько ста метрів. Піднятися на вежу коштувало десять пфеннігів. Зате жахливу картину болотяної пожежі, на боротьбу з якою виїхало три пожежні екіпажі, ми спостерігали з висоти пташиного лету. Після безлічі сходинок нам уже вгиналися ноги, та коли ми здалека почули пожежні сирени й побачили червону заграву, нам стало так млосно, що аж у голові запаморочилося. Погойдуючись, ми спустилися вниз і вуличками старого міста прослизнули додому, де забилися під ковдру. На щастя, ніхто нас не запідозрив. Проте ще довго після того мене переслідували сни з пожежею, ночами я часто з криком прокидався, так що навіть довелося покликати надвірного радника Медінга, який заспокоїв батьків та прописав мені валеріанові краплі. Він вважав, що це просто перехідний вік.

Але то ще був світ дитинства. За кілька місяців, коли верховодою став Атьє Ганебут, він, можливо, навіть подав би це як геройський вчинок. Він надавав великої ваги винахідливості не залишати жодних слідів, і доручав нам відповідні завдання. Так, невдовзі після нашого знайомства він довідався, що сусідський хлопець Кламор Боддзік поцупив у своїх батьків один талер, який він десь заховав, щоб перечекати трохи часу після пропажі. Атьє наказав нам провести розслідування. Я ще й досі дивуюся, як ми за допомогою рафінованих комбінацій вирахували хованку Кламора Боддзіка — таке зробило б честь навіть ясновидцю. Ми поділили територію його пересувань на маленькі квадрати, які обшукали. Він заховав монету у квітковому вазоні в батьківському саду. Ми витягли її й передали Атьє. Цей приклад може дати уявлення, з яким запалом ми намагалися здобути його прихильність. З морального погля-

ду це було гірше за болотяну пожежу, та ми відчували лише радість від власної спритності слідопитів, коли бачили, як Боддзік ще багато днів даремно перекопував усі вазони.

У надвірного радника Медінга доволі часто мінялися кучери — робота була втомлива. Вони мушили довго чекати на вулиці, поки надвірний радник робив свої візити, й особливо зимою вони часто прикладалися до пляшки, аж поки це починало набридати надвірному радникові. Їх зміщали з кучера панської карети й переводили на дροжки, де ті в лакованому циліндрі чекали на вокзалі подорожніх. Саме таким чином старий Ганебут змінив батька Вільгельма Біндзеля. Але старий Ганебут не протримався й року, оскільки надвірний радник став незговірливим, коли помічав, що коні падають з ніг. На те, що його кучери були п'яничками, він не звертав уваги, головне, щоби з кіньми все було добре.

Мати Ганебута була дбайливою жінкою, вона вела домашнє господарство надвірного радника. Батько не надто переймався дисципліною в родині. Він або возив надвірного радника у справах, або ж клопотався у стайні, решту часу проводив у кнайпі. Надвірний радник посилав за ним туди, коли він йому був терміново потрібен.

Син був сам собі пан. Він займався різними дрібними справами, носив для книгарів журнали, а для бібліотек — книжки. Восени він супроводжував селян, які з навантаженими торфом возами в'їздили у місто або вигукували по вулицях «Білий пісок!» Хлопчаки, що змагалися за його прихильність, були гімназистами, тобто належали до іншої верстви, ніж він. Та це не заважало йому ставитися до них, як тиран.

Мій батько, який волів би, щоби ми трималися Вільгельма Біндзайля, не надто радів такому товариству. Якось я чув, як він у сусідній кімнаті казав матері: «Той Атьє, синок нового кучера, погана компанія. Він прищеплює хлопцям суто пролетарські манери».

Напевне, він мав на увазі широкі чоботи до колін, які носив Атьє Ганебут й через які ми, бажаючи наслі-

дувати його в усьому, так довго діймали свої матерів, аж поки вони купили нам такі самі. То були чоботи, в яких можна було ходити скрізь — по болоту й чагарниках, вони були незамінними для слідопитів.

Це слово приніс нам Атьє Ганебут — під ним він розумів не так білих, як червоношкірих слідопитів. Коли він бачив, що ми біжимо до школи верхової їзди, то не приховував своєї відрази до солдатів.

— Вони мають стояти струнко, слідопит ніколи не стоїть струнко, хіба на палі.

Він також казав:

— Солдати мають лягати за наказом. Слідопит лягає лише тоді, коли хоче підкрастися до когось, а не за командою, слідопит взагалі не терпить жодних команд.

Таким чином ми познайомилися з диким лісом. Так сталося, що невдовзі на стрілецькому святі під час ярмарку привезли напоказ індіанців. У окремому шатрі їх представив імпресарію, який називав індіанців на ім'я й прославляв їхні здобутки, особливо кількість людей, з яких ті зняли скальпи. Він промовляв голосом, ніби мав у роті гарячу картоплину:

— Чорний мустанг, малий вождь — він також спритний хлопець, уже зняв скальп із сімох білих.

Воїни стояли напоказ, не звертаючи жодної уваги на публіку. Вони мали бойове розмалювання та прикраси з пір'я. Атьє Ганебут повів нас туди. Це справді було щось геть інакше порівняно зі школою верхової їзди та дядечком Біндзайлем — тим більше, що індіанці також чудово тримались у сідлі. То була наша улюблена тема розмови: чи можуть вони у вправності позмагатися з мексиканцями та білими. Ми були в цьому переконані, а всі ці довгі розмови мали на меті підтвердити їхню перевагу, спростувавши всі можливі закиди. Ще одним наслідком нашого нового захоплення стало те, що ми почали читати інші книжки.

Після вечері ми збиралися в коморі, що розташовувалась над стайнею, й сідали на козли для сидел чи на стос кінських попон — тут був табір Атьє. Тут він читав нам «Сина мисливця на ведмедів». Ото була книжка!

Там, нагорі, пахло кіньми, сіном та шкірою, а взимку пашіла жаром груба, оскільки надвірний радник мав удосталь дров. Атьє вмощувався з книжкою перед гасовим ліхтарем і ми збуджено його слухали. То був новий світ, який відкривався перед нами. Ми сиділи напівголі у натопленому приміщенні, на нас були лише короткі штани та чоботи слідопитів, і Атьє час від часу наказував нам пробігтися крижаним парком, щоб ми гартувалися.

Улітку ми тепер увесь час проводили на Уленгорстському болоті. Ми знали там кожен закуток, кожне торф'яне озерце, кожну заглибину. Ми могли також розкладати вогнище, яке зовсім не диміло. У спекотні дні ми підстерігали гадюк, які були однією зі статей прибутку нашого ватажка. Уленгорстський староста платив три гроша за голову. Атьє Ганебут поєднував це з тренуванням відваги.

Змії з'являлися в певний час і, розпластавшись або скрутившись кільцем, лежали на болотних дамбах. Щоб їх углядіти треба було мати натреноване око. Спершу ми мали їх зловити, притиснувши рогатиною, а потім забити батогами до смерті. Наступний рівень полягав у тому, щоб зловити змію живою, вхопивши ззаду за голову, й тримати, поки Атьє кине її в торбину. Це були екземпляри для тераріумів, і за них краще платили. Згодом ми мали вхопити змію за кінець хвоста й тримати її у витягнутій руці. То була надійна хватка — змія у висячому положенні могла випростатися лише на третину довжини свого тіла. Якщо вона годилася для тераріуму, тобто вирізнялася розмірами й забарвленням, то потрапляла в торбину, а якщо ні — її кидали на землю й забивали. Траплялися зовсім чорні екземпляри, «печерні гадюки», в яких зубчасті смуги з боків зливалися з основним забарвленням. Такі особливо цінувалися любителями.

Той, хто частенько ходив на болото й кого Атьє вважав достойним, міг взяти участь у великому випробуванні. Атьє знав те, що знають усі ловці змій: змія, якій дозволиш лізти опущеною рукою, сприйматиме її за

іншу гілку, звичайно, якщо стояти тихо й не ворушитися. Вона не сприймає руку як ворожий об'єкт.

Отже, слід було взяти змію, на яку вказував Атьє, — а він вибирав лише найсильніших, — і правою рукою опустити її на простерту ліву руку, на якій змія зачавалася. Дивовижно, що при цьому змії жодного разу нікого не вкусили, але, як я вже казав, Атьє вибирав для великого випробовування далеко не кожного. Він знав, на кого можна покластися.

Що ж до мене, то я згадую про це як про один з найнеприємніших моментів мого життя, багатого на подібні ситуації, оскільки змії викликали в мене відразу й лякали у снах. Почуття знищення пронизувало мене лезом, коли я відчув на своїй руці холодну трикутну голову. Але я стояв незрушно як стовп. Таким великим було моє бажання догодити ватажку, викликати його схвальну усмішку, піднятися в його очач. Після цього випробування нам дозволялося звертатись до нього на бойове прізвисько, яке ми записяглися тримати в таємниці перед усіма іншими. Ми також мали свої прізвиська і входили до кола «нерозлучних». Ще хлопцем він знав, як зробити людей своїми.

У спадок Ганебут одержав ворожнечу з «козаками». Вона тривала вже не одне покоління, можливо, ще з прадавніх часів, коли обидва береги річки населяли різні племена. Атьє став нашим ватажком, хоча він, власне, більше пасував іншій стороні. По той бік розташовувалося хаотичне нагромадження халуп, клунь, садів та невеликих господарств, куди ми, як гімназисти, не могли поткнутися, не встрягнувши у бійку. За це ми мстили «козакам» на дорозі, що пролягала попри виноградники. Через наші червоні шапки вони прозвали нас снігурами. Ніхто з ворогуючих таборів не наважився б самому проникнути на ворожу територію. Зіткнення відбувалися переважно під час сезону ковзанів, або ж ранньої осені, коли ми запускали повітряних зміїв.

Коли Атьє Ганебут долучився до нашого гурту, він запровадив деякі нововведення. До них належали слідопитська лісова розвідка та рогатка в якості зброї.

За набої ми використовували шріт або скляні кульки. Як то завжди буває з такими нововведеннями, невдовзі рогатки з'явилися і в «козаків», які стріляли просто галькою. Це призводило до постійних сутичок.

Така ворожнеча зазвичай завершується якимось ексцесом й припиняється через втручання нейтральних сил. Так було й цього разу. Яюсь уранці поширилася чутка, що одному з восьмикласників, а саме Кламорові Боддзіку, з яким ми мали ту історію з талером, по дорозі в школу вибили рогаткою око. Згодом виявиться, що шкода була не такою великою, ніж ми спершу гадали, збуджені цією новиною. Але в ті дні всі були якимись страшенно розбурханими.

Одразу після їжі ми зібралися в Атьє Ганебута, який негайно розпорядився вирушати у каральний похід. В моєї матері був день народження, й гості мали зібратися на велике кавове застілля, а я ще й був у новому костюмі, та, ледве проковтнувши останні шматки обіду, я, не перевдягаючись, узув чоботи слідопита, схопив рогатку й кинувся разом з усіма. Я страшенно переймався цією справою з вибитим оком. В мені просто не залишалось місця ні для чого іншого.

Коли всі зібралися, ми через дірку в живоплоті вилізли з парку надвірного радника, один по одному прямуючи за Атьє Ганебутом. То був спекотний день, а ми були дуже розлючені, хоча Атьє, певно, найменше з усіх нас.

До обійстя надвірного радника з боку луку прилягав садок одного приват-доцента. У жаркі дні вчений зазвичай працював у своєму зимовому саду, який виступав у двір і обидвоє дверей якого він тримав відчиненими. Оскільки ми поспішали, а прямий шлях є найкоротшим, Атьє Ганебут влетів до імпровізованого кабінету. Не встиг вражений науковець, який скочив, щоб урятувати свої папери, збагнути, що відбувається, Атьє вже вилетів через інші двері, а слідом за ним — десяток хлопчаків у широких чоботах. Потім ми пролізли через живопліт і вийшли на великий луг, перетнули його і вторглися в «козаччину».

Полуденне сонце заливало стежки між живоплотом і парканами. Ми перебували на забороненій території. Загін розділювався. Я все ще біг разом з трьома-чотирма іншими за Атьє Ганебутом. Завернувши на стежку, що йшла дугою, ми побачили «козака», який ішов нам назустріч. Той школяр був сам, і мав на собі ранець. Напевне, його залишили після уроків, і для нього це був справді нещасливий день.

Щойно він нас угледів, як розвернувся і хутко, наче білка, побіг назад. Ми кинулися за ним і почали його наздоганяти. Та він усе-таки зміг би втекти, якби із сусідньої стежки не вискочив наш другий загін і не відрізав йому шлях. Він був оточений. Один схопив його за ранець, інші підбігли з обох боків, і на нього градом посипалися удари.

Спершу я вважав, що це правильно: він мав заплатити за Бодзікове око, ще й сповна. То був хирлявий хлопець, який майже не опирався, спершу він загубив свого ранця, а потім і шапку. З носа в нього потекла кров, хоч і не дуже сильно. До речі, не я першим це помітив, а один хлопець, який не пройшов випробування, але він не надто цього й прагнув, він радше випадково приєднався до нас. Його звали Вайганд, він носив окуляри й, власне, не належав до нашого гурту. Отже, саме Вайганд помітив це першим — я чув, як він вигукнув: «У нього вже кров іде!»

Я також це побачив, і наш напад здався мені підлим — надто нерівними були сили. Я бачив, що наш ватажок замірився для нового удару, «козак» тепер стояв спиною до садового паркана. Він уже й справді одержав своє. Я притримав руку Атьє й ще раз гукнув: «У нього вже кров іде!»

До цього мене спонукало зовсім не бажання порушити субординацію. Я думав, що Атьє ще не побачив, що в «козака» тече кров, й просто хотів йому на це вказати. Тож я схопив його за руку й сказав ці слова, не тому, що хотів його зупинити, а просто мав намір привернути його увагу до певного недогляду. Вайганд першим помітив, що щось не так, і я просто передав

повідомлення ватажку. Я був переконаний, що йдеться справді про недогляд і що тут двох думок бути не може. Атьє має все виправити.

Проте я помилився. Атьє відштовхнув мою руку й подивився на мене з величезним подивом. Очевидно, те що «козак» був закривавлений він не вважав промахом, а сприймав, як щось цілком належне. Потім він знову замахнувся й ударив мене в обличчя. Водночас я почув, як він крикнув: «Бийте його!», й усі кинулися на мене. Це були мої найкращі друзі, які знали мене значно довше, ніж Атьє Ганебута. Одного його слова було достатньо, щоб вони почали ставитися до мене, як до ворога. Лише Вайганд не брав у цьому участі. Проте він і не заступився за мене. Він зник, а я мав розплачуватися за його ліберальність.

Я був настільки вражений, що хоч і бачив, як на мене сипляться удари, але не відчував їх. Мій новий костюм також добряче постраждав. Але одяг часто рветься у бійці.

Тим часом, поки всі були зайняті мною, «козак» підбрав свою шапку і ранець та чкурнув геть. Врешті вони відчепились від мене і пішли геть. Я стояв сам, спершись об паркан, а моє серце вискакувало з грудей. Сонячні промені прямовисно падали на кущі; мені здавалося, що від них зелене листя аж почорніло. Я відчував гіркий присмак у роті.

Я довго стояв біля паркана й переводив подих, потім зібрався на силі й побрів до дороги з виноградниками. Якийсь час я блукав садками, аж поки вийшов у місці, де ще ніколи не бував. Нарешті я добувся до дороги, що служила кордоном.

Я був настільки спантеличений, що мені здалося, ніби вони повертаються. Я чув тупіт чобіт із залізними набійками й запальні вигуки.

— Ось він — снігур, це він був, це він!

І не встиг я второпати, що відбувається, як «козаки», зворохоблені нашим наскоком, кинулися до мене. За мить вони вже мене схопили. Я почув одного здорованя, який був їхнім ватажком: «Ви, сволота, десятеро

напали на одного хворого хлопця, ну ми вам покажемо!» Цього разу я відчував і удари, і стусани, коли вже лежав на землі. Якщо й було в усьому цьому щось позитивне для мене, то хіба те, що в запалі вони штовхалися й заважали один одному.

Просто дивовижно, що в подібних ситуаціях ми з такою точністю встигаємо помічати окремі деталі. Так, я бачив, що у колотнечі навколо мене один з нападників ніяк не міг до мене дістатися. Його постійно відштовхували назад, одного разу його обличчя вигулькнуло зовсім близько біля мене, між ногами іншого. То був той хлопець, в якого з носа пішла кров — я впізнав його. Він не один раз намагався штрикнути мене олівцем, який дістав з ранця, але його рука була закоротка для цього.

Поза сумнівом, усе це могло б скінчитися досить кепсько, адже вони були цілковито переконані, що мають право на помсту. Вже було чути, як інші поспішають із собаками. На щастя, дорогою їхала підвода з пивом, з її козлів неквапно зішли два кучери в шкіряних фартухах. Вони почали по черзі шмагати своїми довгими батогами по гурту хлопчаків. Так вони навели лад ще й одержали задоволення. Мені також дістався болючий удар батогом по вуху. Натовп кинувся врозтіч, і я, ні живий ні мертвий, хитаючись, побрів додому.

Якраз коли з передпокою я прокрадався до сходів, з кімнати, де проходило святкування, вийшов батько. Кавування уже давно закінчилося. Я стояв перед ним у своєму костюмі, на якому не було живого місця, в чоботах, брудний, зі скуйовдженим волоссям та обличчям, яке годі було впізнати. З мого вигляду він зрозумів, що у цей святковий день я знову тягався за кучерським синком і десь встряг у бійку, що було цілком правильним висновком. Я не тільки зіпсував свято матері, а ще й у перший же день знищив дорогий костюм, в якому так гарно виглядав ще опівдні. На довершення всього надійшла скарга від приват-доцента.

Мій батько був спокійною, добросердною людиною. До того дня він жодного разу мене не вдарив, хоча під-

став для цього мав досить. Та цього разу він вирячив очі й почервонів як буряк. Він дав мені два сильні ляпаси.

То знову були удари, яких я не відчував, — я був надто вражений. І скоріше наляканий, ніж ображений. Очевидно, батько одразу це помітив, він розвернувся і, злий, відправив мене без вечери в ліжку.

То була перша ніч, коли я почувався самотнім. Пізніше в мене часто були такі ночі. Слово «самотній» набуло для мене нового значення. Наш час буквально створений для того, щоб здобути такий відомий багатом досвід, хоча його годі точно описати.

Здається, мій старий з часом щось довідався про перебіг подій, оскільки через кілька днів спробував залагодити наші стосунки, процитувавши віршика:

*Під градом куль вже втретє
Штурмують ту гору...*

Це були рядки з одного вірша, який нам задали вивчити напам'ять, він був присвячений давно забутій битві, а саме штурму Шпіхерських висот. А я справді тричі потрапив під роздачу, якщо не рахувати удару кучера.

Ми знову були в добрих стосунках, хоча, як не дивно, такий удар ніяк не забувається, навіть коли цього бажать обидві сторони. Тілесний контакт створює новий досвід. З цим доводиться миритися.

Цій події я знайшов тут місце через те, що вона охоплює більше, ніж один епізод. Вона повертається знову, як у житті можуть повертатися жінка, ворог чи нещасний випадок. Вона повертається знову, хоча й у іншій личині, та з тими самими дійовими особами. Коли почалися події в Астурії, ми знали, що цього разу буде не до жартів, попри те, що вже мали неабиякий досвід. У першому місті, в яке ми ввійшли, монастирі були розграбовані, домовини в склепах розбиті, а покійників було складено на вулицях у гротескні купи. Тож ми знали, що ввійшли у край, де годі чекати на

пощаду. Ми проходили попри крамницю м'ясника, де трупи ченців було підвішено на гаки з табличкою «Ночу matado», тобто «Сьогоднішня свіжина». Я бачив це на власні очі.

Того дня мене охопив глибокий сум, я був переконаний, що тепер покінчено з усім, що колись поважалося й шанувалося. Слова «честь» і «гідність» викликали сміх. Тож уночі наді мною знову висіло слово «самотній». Ганебний вчинок ізолує серця, так ніби над планетою нависла загроза вимирання. Я лежав у гарячці й згадував про Монтерона. Що б він сказав, ступивши у такі краї? Та час Монтерона добіг кінця, і такі, як він, більше не з'являться.

Тоді повторився і мій день під Шпіхерном зі своїми персонажами, лише ватажок, якому я потрапив до рук, уже звався не Ганебут. І йшлося не лише про розбитий до крові ніс. Це вже було досить близько до тих вух. Ті, яким я допоміг, як і тоді з «козаками», не сказали мені і слова подяки, якраз навпаки. Навіть Вайганд знову з'явився — тепер він був захисником моралі в одній з найвпливовіших газет. Він знав краще за всіх, що слід було робити, хоч і не був присутнім на місці подій.

До речі, першого Вайганда я згодом запитав на шкільному подвір'ї, куди він запропався тоді, як почалася бійка. Він відповів, що, мовляв, тієї миті пригадав, що ще має дописати заданий додому твір. А ще він сказав: «То було просто гидко, як ви всі кинулися на нього». З усього перебігу подій він вирізав для себе саме той відтинок, який йому найбільше пасував. *Così fan tutte*¹ — так він робив і надалі.

¹ *Così fan tutte* (итал.) — «Так чинять усі» — крилатий вислів з однойменної опери Моцарта.

Усе це спало мені на думку, коли після мого неприємного відкриття мене охопила слабкість, що все більше наростала. Морська хвороба, з якою я боровся, не віщувала нічого доброго, я підозрював, що зі мною знову трапиться те, що я зазнав, коли притримав руку Атьє Ганебута. В Цаппароні мені не вдасться так легко відбутися. Я спробував підбадьорити самого себе, як то роблять з хворими дітьми. А саме: «Відрізані вуха валяються на будь-якій автостраді». Або: «Ти бачив ще й не такі речі, і все це тебе геть не обходить. Просто тобі треба попроситися по-англійському».

Потім я спробував пригадати епізоди з «Юдейської війни» Йосипа Флавія¹, який віддавна належав до моїх улюблених істориків. Тоді все робилося по-іншому. З яким потужним усвідомленням, з якою впевненістю вищого порядку та відповідно незаплямованим сумлінням виступали учасники подій, римляни, юдеї та їхні різні фракції, союзні племена, захисники фортець, що билися до останнього чоловіка, до останньої жінки. Тоді ще не було такої декадентської балаканини, як через сто років за Тертуліана². Тіт³ віддавав жорсткі накази, але з вишуканим спокоєм, так ніби його вустами промовляла сама доля. В історії завжди трапляються періоди, під час яких цілковито збігаються діяння та правова свідомість, і це є панівним настроєм серед усіх залучених

¹ Йосип Флавій (бл. 37 — бл. 100) — римсько-єврейський історик, автор «Юдейської війни» та «Юдейських старожитностей».

² Квінт Септимій Флоренс Тертуліан (після 150 — після 220) — визначний ранньохристиянський письменник.

³ Тіт (39—81) — римський імператор з династії Флавіїв, головнокомандувач римського війська в Першій юдейській війні. Відзначився надзвичайною жорстокістю.

сторін та партій. Можливо, Цаппароні знову досяг саме такого періоду. Сьогодні треба просуватися за планом, тоді жертви не беруться до уваги. Що ближче до центру плану вони опиняються, то несуттєвішими стають. Люди, що були передбачені планом, або лише думали, що вони до нього включені, пропадали мільйонами, а маси радісно це вітали. Рейтер, який зіскочив з коня і піднімав зброю лише проти озброєних супротивників, виглядає на цьому тлі підозрілою фігурою. Цього враження слід позбутися. Потрібно ще й ментально пересісти на танк.

До речі, у мене в кишені була ще решта від Твіннінгсових фунтів, сьогодні ввечері я зможу сходити з Терезою в ресторан. Поведу її до «Старого шведа» й буду з нею галантний. Через свої клопоти я надто нехтував нею. Скажу їй, що з Цаппароні не вийшло, але на прикметі є щось краще. Завтра піду до Твіннінгса й поговорю з ним про ті місця роботи, про які він ще не згадував, оскільки не хотів мене надто напружувати. Я міг би взятися за нагляд за ігровим столом. При цьому муситиму залагоджувати різні скандали, які можуть прикро скінчитися, якщо не бути слизьким як в'юн. Доведеться брати чайові. Давні товариші, які досі ще трохи грають в азартні ігри, до яких вони звикли в легкій кавалерії, спершу дивуватимуться, проте таки підсовуватимуть мені круглу фішку, а часом і прямокутну, коли натраплять на смугу везіння. Все це можна опанувати. Принаймні я знатиму, для кого я це роблю. Я робитиму це охоче, і ще багато іншого. Я приховую це від Терези і казатиму, що ходжу в одну контору.

Так я сидів, поринувши в думки, але на знаходив у них спокою — мій корабель хитало. Думки знову і знову поверталися до болота, хоча я намагався не дивитися у той бік. Я все ще підтримував рукою свою похилену голову. Димчасто-сіроголовий досі кружляв навколо місця, де я сидів.

Поза сумнівом, усе було зумисне підлаштовано. Такий висновок можна було зробити хоча б з того, що досі не з'явився господар дому. Очевидно, він чекав на результат, або ж давав мені час. Якою ж могла б бути логічна розв'язка? Мені не вдасться вийти з парку. Може, мені підвестися й повернутись до тераси? І вдатися, що нічого не трапилося? На жаль, я занадто різко зреагував, коли зробив те жахливе відкриття.

Але якщо все було підлаштовано як випробування, то багато залежало від того, наскільки я зрозумів сенс усього, що відбувається, і відповідно до цього я маю скоригувати свою поведінку.

Звичайно, я можу заперечувати, що бачив об'єкт, але, можливо, мені було б вигідніше звернути увагу на провокацію, як то від мене й очікується. Те, що я застиг у задумі, тут не зашкодить, адже цілком природно, що це відкриття я сприйняв серйозно і воно мене налякало. Мені ще раз треба обдумати цю ситуацію, трохи напружити мізки.

Можливість того, що я випадково натрапив на «гніздо лемурів¹», як то мені здалося в першу мить переляку, я виключив не лише як маловірогідну, а й цілком неможливу. У світі Цаппароні була просто немислима

¹ Лемури – у римській міфології духи померлих, які вночі блукають у вигляді кістяків.

така забудькуватість, така «помилка сценарію». Тут нічого не відбувалося поза планом, і при всьому позірному хаосі здавалося, що тут контролюють навіть кожен молекулу. Я зразу це відчув, щойно ввійшов до саду. І хто просто через забудькуватість залишить на землі поряд зі своїм помешканням відтяти вуха?

Скидається на те, що ця жахлива сцена була зумисно підлаштована, отже, вона була пов'язана з моєю присутністю. Це мусить бути продумане капричо¹ — як складова параду автоматів. Викликати захоплення і страх — у всі часи то була справа великих панів. Тут не обійшлося без режисерських вказівок. Але хто ж подбав про реквізит?

Годі було припустити, що на фабриках Цаппароні, — хоча там неможливе ставало можливим, — зберігають запас вух. Там, де відбуваються такі речі, — хай би як усе тримається в таємниці, — обов'язково починають просочуватися чутки. Всі знають те, чого ніхто не знає. Пан Ніхто до кожного заявиться з новою.

Ходили певні чутки про те, що відбувається за лаштунками доброго дідуся Цаппароні, як, наприклад, про зникнення Каретті, але вони не набували великого розголосу. Все було в рамках звичного. Тоді як оце ніяк не пасувало до стилю Цаппароні. Врешті, це й для мене було вже занадто. Хто я такий, щоб на мою честь відрубували два-три десятки вух? Такого не вигадеш навіть з найсміливішою уявою. Проте й для жарту це було нижче рівня султана Дагомеї. Я бачив фірму Цаппароні, його обличчя, його руки. Напевне, я помилився, став жертвою якоїсь візії. В цьому саду було парко, просто аж млосно, а снування автоматів запаморочило мені мізки.

Тож я знову взяв у руки бінокль і навів його на болото. Зараз сонце хилилося на захід, й усі червоні та жовті тони стали виразнішими. При такій якості біно-

¹ Від італійського *capriccio* — каприз, музичний твір, автор якого відкидає звичні жанрові форми та обмеження, керуючись лише власним бажанням і фантазією.

кля та такій близькій відстані до об'єкта неможливо було помилитися: то були вуха, людські вуха.

Але чи справжні ці вуха? Може, це всього лише підробка, майстерна оптична ілюзія. Щойно ця ідея спала мені на думку, як вона стала здаватися мені цілком вірогідною. Витрати були невеликі, а ефект випробування залишався той самий. Я чув що масони навіть кладуть восковий труп і при тьмяному світлі проводять повз нього неофіта, який за наказом старшого має ввігнати в тіло ножа.

Так, це було можливо, навіть дуже ймовірно, що мені підклали воскову імітацію. Чому там, де літають скляні бджоли, не можуть лежати воскові вуха? Після переляку прийшла розв'язка, добрий гумор і майже полегшення. Це можна було сприйняти навіть як жарт, хоча і на мій рахунок — можливо, це натяк на те, що в майбутньому я матиму справу з крутіями.

Зараз я заведу про це мову й корчитиму із себе дурника, вдаватиму, що я не второпав, що то була каверза. Я знову сховав обличчя в долонях, але тільки для того, щоб приховати веселість, що наростала в мені. Потім я ще раз взяв у руки бінокль. Хай йому біс, ці штуки були надзвичайно реалістичні — я навіть сказав би, що вони перевершували реальність. Але мене не надуриш. Такого можна було чекати від Цаппароні.

Та нараз я побачив щось таке, що знову збило мене з пантелику і викликало нову хвилю відрази. На одну таку штуку сіла велика синя муха, з тих, які раніше можна було часто бачити перед м'ясарнями. Попри зловісний вигляд сцени, це не похитнуло моєї впевненості. Якщо я правильно оцінив Цаппароні, — що я навіть і близько не міг собі приписати, але принаймні щодо цього його ходу я міг би побитися об заклад, — то інакше й бути не могло. Орел або решка, Цаппароні або король Дагомеї.

Ми тримаємося за свої теорії й підганяємо під них події. Що стосується мухи, то витвір був настільки вдалий, що не лише моє око, але навіть комахи були вве-

дені в оману. Відомо, що птахи дзьобали намальований Зевксісом¹ виноград.

А одного разу я спостерігав, як мушка літала навколо штучної фіалки, яку я носив у петлиці.

Та й взагалі, хто у цьому саду міг з упевненістю сказати, що тут природне, а що штучне? Навіть якби попри мене пройшла людина чи пара закоханих за інтимною бесідою, я не міг би заприсягтися, що вони з плоті й крові. Якраз незадовго до цього я зачудовувався на екрані Ромео і Джульєттою й переконався, що з автоматами Цаппароні почалася нова, прекрасна епоха театрального мистецтва. Як уже всі втомилися від старанно розмальованих типів, що з кожним десятиліттям ставали дедалі банальнішими й чиї героїчні діяння та класична проза або навіть вірші так кепсько пасували до їхнього вигляду! Врешті, вже ніхто не знає, що таке тіло, пристрасть, спів, поки не привезуть негра з Конго. А маріонетки Цаппароні були іншого формату. Вони не потребували косметики чи конкурсів краси, де заміряють груди й стегна — вони мали ідеальні розміри.

Звісно, я не стану стверджувати, що вони перевершували людей, — то було б абсурдно після моїх слів про коней та вершників. Проте я вважаю, що вони задали нові масштаби. Колись картини й статуї впливали не лише на моду, а й на саму людину. Я переконаний, що Боттічеллі створив нову расу людей. Грецька трагедія вивищила образ людини. А що Цаппароні зі своїми автоматами намагався робити щось подібне, свідчить про те, що він піднявся над суто технічними засобами, намагаючись творити справжні мистецькі шедеври руками справжніх митців.

Муха була дрібницею для чарівників, які працювали на Цаппароні в його майстернях та лабораторіях. Там, де існують штучні бджоли та штучні вуха, знайдеться місце й для штучної мухи. Тож картина перед моїми очима не повинна була збити мене з пантелику, хоч

¹ Зевксіс (464—378/375 роки до н. е.) — видатний давньогрецький маляр.

вона й була неприємною, та насправді це просто зайва реалістична деталь.

Загалом протягом цього виснажливого дослідження й споглядання я цілковито втратив здатність розрізняти, що є справжнє, а що — штучне. Щодо окремих об'єктів це проявлялося у вигляді скепсису, а щодо загального сприйняття, то воно непевним чином розділяло, що є зовнішнім, а що внутрішнім, що є ландшафтом, а що уявою. Шари щільно накладалися один на одного, змінювалися, перемішували свій вміст, своє значення.

Після пережитого це було навіть приємно. Втішало, що справа з вухами втратила свою внутрішню вагомість. Я даремно розхвилювався. Звісно, вони були штучними, тобто штучно-природними, а в маріонеток біль втрачає своє значення. Годі заперечувати, що це навіть спонукає до жорстоких жартів. Нам до того байдуже, поки ми знаємо, що лялька, якій ми відірвали руку, виготовлена зі штучної шкіри, а негр, в якого ми цілимося, — з пап'є-маше. Ми охоче беремо на приціл усе людиноподібне.

Проте тут світ маріонеток став дуже потужним, розвинув власну вишукану й продуману гру. Стали можливими такі стрибки, жарти й капричи, про які мало хто думав раніше. Тут більше не було місця для дефектів. Я бачив перед собою вхід до світу без болю. Тому, хто до нього втрапив, час уже не міг нічого заподіяти — він не знав жаху. Він зможе, як Тіт, увійти до зруйнованого храму, до спаленої святині. Час тримав для нього нагороду й вінки переможця.

У такому разі, як я відчував, у Цаппароні на мене чекає стрімка кар'єра. Тож я маю дати зрозуміти, що мені сподобалося запропоноване ним видовище і лише загостило мій апетит. У такому разі я сприйматиму це як символ влади, як право на носіння в'язки прутів із сокирою¹, що належало *Consul Romanus*².

Хоча якби мені вдалося переступити через самого себе, перебороти свій дефетизм, то мені не потрібно було б виступати в ролі дрібного ліктора³ Цаппароні. Тоді я спокійно міг би позмагатися з Філлмором.

Коли я був пригнічений власними невдачами, ця думка досить часто мене навідувала. Переважно, опинившись у скрутній ситуації, подібній до цієї, я просто гаяв час і намагався уникнути чергової брутальності, що, на жаль, сьогодні стала ознакою життя. Так само і тут можна було побитися об заклад, що я, розвиваючи образ тирана на чолі міста-держави, навіть не був здатний доторкнутися до одного з цих вух, байдуже — штучні вони чи справжні. Це вже було просто смішно.

Що подумає Цаппароні, коли я торкнуся одного вуха? Він застерігав мене лише від бджіл. Можливо, він якраз шукав того, хто міг доторкнутись до вух. Тож

¹ В'язка прутів із сокирою — фасції, або лікторські в'язки — атрибут влади за часів Римської імперії.

² *Consul Romanum*, тобто римський консул — верховний виборний магистрат в Римській республіці. Консули були наділені цивільною та військовою владою.

³ Ліктори (лат. *lictor*) — спершу особисті охоронці римського імператора, згодом — адміністративні службовці, які під час публічних виступів римських високопосадовців з титулом *Romanus* виконували охоронні або парадні функції. Ліктори були озброєні фасціями.

я захопив одну з підсак, що стояли в кутку альтанки, й рушив до найближчого болітця. Там я націлився на одне з вух і виловив його з твані. То було велике й гарне вухо, як у дорослого чоловіка, бездоганно зроблене. Я пошкодував, що не мав із собою лупи, та мій зір був достатньо гострим.

Я поклав свою здобич на садовий столик і спокійно взяв рукою. Слід визнати, що копія була просто досконалою. Майстер довів свій витвір до такого ступеня натуралізму, що навіть не забув про жмутик волосинок, які вирізняють чоловіче вухо в зрілому віці й переважно зголюються бритвою. Він навіть відтворив невеличкий шрам — то вже був доволі романтичний хід. Зразу було видно, що люди працюють в Цаппароні не просто за гроші. То були митці небаченої точності.

Димчасто-сіра голова знову підлетіла зовсім близько й майже завмерла з висунутими равликовими ріжками і тільки ледь дрижала у повітрі. Я не звернув на неї жодної уваги, адже мій погляд був спрямований на об'єкт, який я вивчав, що різко вирізнявся на зеленій поверхні столу.

Ще в школі ми вчили, що предмет, який ми певний час розглядаємо, знову з'являється у вигляді своєрідної візії, коли відвести погляд убік. Ми бачимо його на стіні, на яку дивимосся, або всередині ока, якщо стуляємо повіки. Часто такий образ відзначається великою точністю деталей, демонструючи з них такі, які ми сприйняли лише підсвідомо. Копія відрізнялася від оригіналу лише кольором і в глибині ока поставала у цілком новому світлі. Тож коли під час споглядання мене охопила раптова слабкість, перед моїм зором у ніжно-зеленому сьайві пропливло вухо, тоді як поверхня столу набула криваво-пурпурового кольору.

Подібним чином існують також ментальні відбитки, що ніби нас гіпнотизують, своєрідні інтуїтивні антиобрази, що відтворюють ту частину сприйняття, яку ми притлумили. Таке притлумлення відбувається під час будь-якого сприйняття. Адже сприймати означає відкидати зайве.

Коли я розглядав вухо, то зрозумів, що втілювалося в життя моє бажання того, щоб воно виявилось несправжнім, штучним, ляльковим вухом, яке ніколи не знало болю. Тепер воно постало переді мною у вигляді копії й відкрило для внутрішнього ока те, що із самого початку й весь час я знав, коли зрозумів, де міститься своєрідний епіцентр цього саду, вигляд якого ніби нашіптував мені слово «пильнуй!» Тоді в Астурії вони повітягали трупи з могил, щоб таким чином скасувати людяність. Ми знали, що після такого прийому на нас може чигати лише щось лихе, що ми ввійшли в браму пекла.

Тоді як тут панував дух, який відкидав вільний і недоторканий образ людини. Він вигадав цю прикрість. Він хотів узяти за міру людську силу, подібно до кінських сил, якими вже давно рахували. Він прагнув одиниць міри, що є рівними й подільними. Для цього слід було знищити людину, як до неї було знищено коня. На вхідній брамі мусили красуватися відповідні знаки. Хто з ними погодиться, ба навіть хто просто збагне їх, той і буде тут потрібний.

То був ганебний знак, своєрідний вхідний квиток. Так провідники, які хочуть провести нас до лихого місця, тицяють нам у руку сороміцьку картинку. Мій демон мене попередив.

Коли я розгадав підступ, мене охопила несамовита лють. Старий воїн, легкий кавалерист та учень Монтерона принизливо напрошується в контору, в якій демонструються відрізані вуха, а в той час хихотять за лаштунками. Дотепер я ще воював з порядною зброєю й залишив службу до того, як огидні посіпаки повигадували свої убивчі пожежі. Тоді як тут готують нові виверти, в душі ліліпутів. Як завжди, головне призначення будь-якої завіси — дати визріти несподіванці. Їм не бракуватиме приватних нишпорок, адже існують такі країни, де кожен стежить за кожним, а коли цього вже замало, то кожен готовий закласти самого себе. Це була справа не для мене. Я вже тут усе побачив, мені був миліший ігровий стіл.

Я перекинув стіл і відкинув вухо з дороги ногою. Димчасто-сіра голова стала зараз надзвичайно жвавою, літала вгору і вниз, як підглядальник, який хоче насолодитися подією з усіх можливих перспектив. Я кинувся до сумки для гольфу й вихопив міцну залізну ключку, якою можна було добряче замахнутися. Коли я став у відповідну позу, залунала коротка сирена, з тих, які можна почути в бомбосховищах. Та я на це не зважав, а, крутнувшись навколо власної осі, влучив металевою ключкою точно по димчасто-сірій голові, розтрощивши її на друзки. Я бачив, як з її черевця вискочила пружина. А за нею заляскотіло, як від вибуху петарди, й червонясто-коричнева хмарка здійнялася в повітря. Мені здалося, що я знову почув голос: «Заплющ очі!» Скалка

влучила в мене й пропала дірка в рукаві. Інший голос вигукнув, що в альтанці є мазь для шкіри. Я знайшов її в сумці, що нагадувала аптечку для бомбосховища, яку, як мені пригадалось, я запримітив раніше. На руці не виявилось жодних видимих пошкоджень. Та й вибух виявився не надто небезпечним.

Залунали команди, що звучали якось синтетично, ніби зчитані з якогось механічного словника. Вони мобілізували, як дорожні знаки. Замість того щоб подумати головою, я піддався своєму пориву. То була стара помилка, яка часто траплялася зі мною, коли я вівся на провокацію. Цієї вади слід було позбутися. Наприклад, за ігровим столом мені доведеться не відповідати на образи, а змовчати — я вважав, що здатен з цим покінчити. Та спершу поставало питання, як звідси вибратися, адже було ясно як божий день, що про прийом на роботу вже точно мова не йде.

До того ж у мене пропала будь-яка охота до всіх отих таємниць Цаппароні. Напевне, я вже й так багато побачив.

Сонце стало хилитись до обрію, але на доріжках воно, здається, ще добре пригрівало. У саду знову стало тихо, навіть мирно. Над квітами ще гули бджоли, справжні бджоли, тоді як привиди-автомати кудись позникали. Очевидно, у скляних бджіл був сьогодні важливий день, великі маневри.

День був довгий і жаркий, я стояв біля альтанки й трохи спантеличено дивився на доріжку. Я побачив, як на повороті вигулькнув Цаппароні й тепер прямував до мене. Як це сталося, що, побачивши його, мене охопив страх? Я маю на увазі не той страх, що шириться від владних людей, коли ми бачимо їх зблизька. Це радше було неясне почуття вини, нечистого сумління, з яким я чекав на нього. Так стояв я в подертому костюмі та із замурзаним обличчям, коли до передпокою зайшов мій батько. Чому я, власне, намагаюся заштовхнути відрізане вухо ногою під перевернутий стіл? Щоб він не зупинив на ньому свого погляду? Я це робив не так заради того, щоб приховати свою допитливість, просто мені здавалося, що йому не варто його бачити.

Повільним кроком він ішов стежкою донизу, мені назустріч. Потім він зупинився переді мною й подивився на мене своїми бурштиновими очима. Тепер вони були темно-брунатні з ледь помітними рисочками. Його мовчання пригнічувало мене. Нарешті я почув його голос:

— Я ж вам казав, що слід остерігатися бджіл.

Він взяв у руки ключку для гольфу й придивився до погнутого заліза. Воно все ще курилося. Його погляд також ковзнув по димчасто-сірих уламках і зупинився на моєму рукаві. У мене було враження, що він не випустив з уваги жодної деталі. Потім він сказав:

— Ви ще вцілили в одного з найневинніших.

Це не звучало недружно. Я не мав жодного уявлення про вартість такого робота. Можливо, вона значно перевищувала суму всіх виплат, на які я міг розраховувати в разі прийому на роботу, до того ж, очевидно, це був прототип. Ця штука була начинена різними сенсорами.

— Ви були легковажні. Такі вироби — не м'ячки для гольфу.

Навіть ці слова звучали приязно, так ніби він не надто засуджував мій удар ключкою. А я навіть не був певний, що димчасто-сіра голова намірялася зробити мені щось лихе. Просто в мене, як то кажуть, здали нерви. Мене розлютило те постійне зависання поруч, коли я вивчав вухо. Але достатньою причиною залишалося саме вухо, точніше, вуха. Побачивши таке, більшість втрачає гумор. Але я не хотів виправдовуватися. Найкраще було б, якби він зовсім нічого не бачив.

А тим часом він уже його помітив. Злегка доторкнувся до вуха ключкою, а потім перевернув ногою, носакон пантофлі, при цьому похитуючи головою. Його обличчя набуло вигляду роздратованого папути. Очі прояснилися до чисто жовтого кольору, а вкраплення зникли.

— Ось ви маєте тут приклад товариства, з яким я мучуся. У божевільні таких, принаймні, можна посадити під замок.

Потім, коли я поставив на місце стіл й сів поряд з ним, він розповів мені історію цих вух. У моїй уяві вуха знову зазнали метаморфози. Їх справді відрізали, але безболісно, і моя присутність тут справді була пов'язана з цим каліцтвом.

Мені слід знати, пояснював Цаппароні, що чудове враження від маріонеток людського зросту, як ті Ромео і Джульєтта, якими я зачудовувався, спирається не так на точне копіювання людського тіла, як на добре продумані відхилення. Що ж стосується обличчя, то вуха відіграють тут, можливо, більшу роль, ніж очі, які за формою й рухливістю можуть легко перевершити

людські, колір очей не береться до уваги. У шляхетних типів вуха намагаються зменшити, покращити їхню форму, колір і те, як вони посаджені, а також надати їм певної рухливості, яка б посилювала виразність міміки. Цю рухливість ще можна помітити в тварин та представників примітивних народів, тоді як у сучасних цивілізованих людей вона пропала. Обидва ока повинні також ледь відхилятися від абсолютної симетричності. Для митця одне вухо не подібне на друге. В цьому плані публіку ще треба виховувати. Вона повинна опанувати вищу анатомію. А таке може відбутися лише в далекій перспективі. Тут потрібен час і великі старання. Це робота щонайменше на десятиліття.

Гаразд, він не хотів відходити від теми розмови. Що стосується цих та інших особливостей, то ними займався синьйор Даміко, неперевершений майстер вухоробства. Синьйор Даміко був уродженцем Неаполя.

Звичайно, такі вуха не просто чіпляють до маріонетки чи вирізають з одного шматка, як то робить різьбяр, скульптор або ж майстер воскових фігур. Вони були приєднані до тіла радше якимось органічним способом, який належав до таємниць маріонеткового стилю.

Таким чином ще більше зростала складність виготовлення таких маріонеток, адже до цього слід було водночас залучати дуже багато рук. Це призводило до суперечок та ревнощів між митцями, які відчували огиду до колективної праці. Тож синьйор Даміко пересварився з усіма іншими, а причиною були такі дрібниці, про які не варто й згадувати. Одне слово, він більше не хотів мати з іншими жодних справ. А оскільки він не бажав, щоб ті скористалися з його роботи, то всім маріонеткам, над якими вони разом працювали, повідтинав своєю бритвою вуха. Після чого забрався геть, і є небезпідставні побоювання, що він зайнявся своїм мистецтвом деінде. Після успіху нових фільмів інші фірми також намагаються спробувати себе у виробництві маріонеток.

Що ж тут вдієш? Якщо заявити на нього, він пошлеться на авторське право. Можна пошитися в дурні.

Та ще й підкинути для преси поживу для пліток. А ма-ріонеткам такого класу причепити назад вухо не легше, ніж пришити справжнє вухо живій людині, а може, ще й складніше.

Завдяки цьому інциденту Цаппароні знову помітив свою болючу залежність від інших. Якби синьйор Даміко повернувся, він би йому все пробачив. Адже він був просто незамінний, бо робити вуха значно складніше, ніж штампувати дітей. Цей випадок ще раз показав, що служба спостереження є незадовільною. Це спонукало Цаппароні піти до Твіннінгса. А той прислав до нього мене.

До речі, Цаппароні справді кинув вуха в болото через мене й спостерігав за моєю реакцією. Це була практична частина. Що ж стосується результату, то я іспиту не витримав, я був непридатний для передбаченої ним посади, про суть якої він і далі нічого не говорив. Це була посада для людей, які за будь-яких обставин виявляють холоднокровність й не втрачають так швидко самовладання. Адже втратити самовладання означає роззброїтися. Я мусив зразу збагнути, що вуха — то просто іграшка, червона фарба свідчила про їхню штучність. Каретті також був непридатний для цієї посади — зараз він перебував у Швеції в божевільні. Його не можна було відпускати. На щастя, лікарі сприймали його слова за чисту фантазію, за балаканину людини, наляканої манією переслідування.

Тож я міг повертатися додому. Цей день я точно запам'ятаю. У мене впала гора з пліч, хоча я подумав про Терезу — вона точно засмутиться.

Тим часом Цаппароні попросив мене ще на мить присісти. У нього був для мене сюрприз. Виходило, що моє пояснення про білі прапори, яке я дав Цаппароні в бібліотеці, все-таки мало деякі переваги, хоча й з іншої перспективи, ніж Цаппароні мав на увазі. Він вважав, що в мене є певне відчуття паритету, рівноваги частин, які утворюють ціле, й що я народився, напевне, під знаком Терезів. Він також знав, що коли я працював у відділі прийому танків, то особливу увагу

звертав на різні вдосконалення, хоча й опинився там у чорному списку.

На фабриках Цаппароні щодня реєструються нові винаходи, пропонуються вдосконалення, плануються спрощення процесів. Працівниками було важко керувати, оскільки досить часто вони бували страшними сутяжниками, як той неаполітанець, та водночас це були геніальні хлопці, тож слід було миритися з їхніми вадами й сприймати їх як негативну компенсацію їхніх чеснот. Отже, неважко уявити, що при такому подвійному обдаруванні не бракувало ні добрих проектів, ані чварів та колотнечі, що процвітають серед митців. Кожен вважав, що саме його вирішення проблеми найкраще і що лише в нього з'явилася плідна думка. Такі справи не годилося виносити на розгляд суду, тут мав би бути внутрішній арбітр. Потрібна людина, яка добре розбиралася б у технічних справах і поєднувала це з розсудливою силою, а таке рідко трапляється. Така людина могла б бути навіть дещо старомодною у своїх поглядах.

— Ротмістре Ріхард, ви погодитесь на цю роботу? Гаразд, тоді я вас зареєструю. Сподіваюсь, аванс вас не образить?

Таким чином, Твіннінгс таки одержить свої відсотки від посередництва, принаймні з боку Цаппароні, адже давніх товаришів він влаштував задурно.

Я міг би на цьому й закінчити, як у романах зі щасливим кінцем.

Проте тут діють інші принципи. Сьогодні виживає лише той, хто більше не вірить у happy end, хто свідомо відмовляється від нього. Не буває щасливого століття, та є мить щастя і є мить свободи. Навіть Лоренц, коли він завис у порожнечі, ще мав мить свободи — він міг змінити світ. Кажуть, що під час такого падіння перед очима проходить усе життя. Це одна із загадок часу. Мить поєднується з вічністю.

Напевне, невдовзі я опишу, як то було з тією посадою арбітра й як велося мені в Цаппароні. Сьогодні ми були лише в його садку. Сподіватися на те, що на цьому закінчилися всі мої невдачі, може лише той, хто не знає, яку силу має доля. Ми не спроможні вирватися зі своєї серцевини, за межі самих себе. Звичайно, ми змінюємося, але змінюємося лише у власних межах — межах визначеного кола.

Те, що в Цаппароні не бракувало сюрпризів, уже стало зрозуміло з попередньої оповіді. Він був загадковою людиною, майстром маскараду, що ніби раптом вийшов з темного лісу. Коли він наближався до мене в саду, я навіть відчув перед ним побожний страх, так ніби разом з ним крокували його ліктори. За ним зникали сліди. Я відчував глибину, на яку він спирався. Сьогодні майже всі перебувають у залежності від тих чи тих засобів. Для нього таким засобом була гра. Він угадував бажання дітей, які просто божеволіли від нього. За феєрверком пропаганди, славослів'ям оплачених писак було й щось інше. В його величі було щось від шарлатанства. Всі знають цих південців, над чисєю колискою стояв старий Юпітер. Такі люди часто змінюють світ.

Та я сповна віддячив йому за науку. Коли він перевіряв мене, а потім провів на моє місце, я відчував, як зароджується приязнь. Як гарно, коли до нас хтось підходить й каже: «Може, зіграємо партію — я все організую», і при цьому ми йому довіряємо. Це надзвичайно полегшує життя. Чудово, коли хтось, нехай навіть лихий, виступає в ролі батька.

Проте були ситуації, в які я ще ніколи не потрапляв, а також великі спокуси, аж поки моя нещаслива зірка таки взяла гору. Та хтозна, чи не була та нещаслива зірка насправді моїм щастям? Це з'ясується лише наприкінці.

А того вечора, коли я повертався назад маленькою підземною залізницею, я твердо вірив, що моя нещаслива зірка погасла назавжди. Один з автомобілів, якими я зачудовувався вранці, доправив мене до міста. Деякі крамниці ще були відчинені — я купив собі нового плаща. Я також придбав для Терези гарну літню сукню, червону в смужку. Сукня нагадувала ту, в якій вона мене вперше зустріла. Вона сиділа на ній, як влита, я добре знав її розмір. Тереза поділяла зі мною немало годин, переважно гірких.

Ми пішли в ресторан і то був один з тих днів, які не забуваються. Невдовзі почало танути в пам'яті те, що сталося зі мною в саду Цаппароні. У техніці криється багато ілюзій. Але я вірно зберігав ті слова, які промовляла до мене Тереза, зберігав усмішку, що їх супроводжувала. Та усмішка була сильнішою за будь-які автомати, то був промінь дійсності.

Епілог

Історичний семінар належав до одного з відділень курсів перепідготовки. Заняття проводилися в колишньому монастирі, що стояв над великою річкою й складався з будов різних стилів, зліплених до купи. Їхня хаотичність згладжувалася загальним занепадом. Роки були наче ті гості, що ходили по килимах і дещо затерли візерунки.

Присутність на лекціях була обов'язкова, я мав відвідувати їх тричі на тиждень. Зазвичай вони починалися у вечірні години й закінчувалися переважно аж після півночі. Я часто згадую те, як блукав велетенською спорудою, намагаючись розгледіти в сутінках написи на табличках з темами лекцій, що висіли на дверях. Було доволі складно розібрати шрифт у пору, коли вже незабаром коридорами літатимуть кажани. Так трапилося, що я помилився й потрапив не на той захід.

А ще в історичному семінарі був поширений кепський звичай з усього робити серії. Лектор, керівник курсу, директор академії, які не могли нам сказати майже нічого нового, хотіли підняти свій авторитет тим, що втискали низку тем в одні рамки й таким чином надавали нудзі нового розширення. Просто неймовірно, стільки людей заробляють собі таким чином на шматок хліба.

Отак я втрапив на одну із серій такого штукаря, коли якось, запізнюючись, дуже поспішав. В останніх променях світла я розібрав таке оголошення:

Біографічний відділ
Проблеми світу автоматів
12 частина
Ротміст Ріхард:
Перехід до досконалості

Коли вгорі на дзвіниці годинник почав бити восьму годину, йому вторили дзвінки у всіх коридорах. Дивно, що при такому просторовому занепаді так доскпливо звертають увагу на пунктуальність. В останню хвилину я вскочив до аудиторії та зробив відмітку про свою присутність. Хочеш-не-хочеш, а я мав перебути тут чотири-п'ять годин.

Хтось може подумати, що біографічний відділ мусив би бути не таким нудним, як інші, тим більше, що тут переважно йшлося про автобіографічні виступи, про свідчення очевидців, які або посідали визначне місце під час якихось подій, або мали з цього приводу якісь особливі думки. Перефразовуючи відомий вислів, тут можна було сподіватися на частину історії, побачену крізь призму темпераменту.

Проте тут майже не було місця для таких підходів, радше якраз навпаки. Із самого лише перебігу подій, із самого досвіду можна небагато вивчити, якщо тільки до цього не додаються вищі якості спостерігача. Можливо, саме у поширенні такого погляду й була невисловлена мета цього заходу. Тут почалися виснажливі повтори, ніби, повсідавшись на купі сміття, привиди зібралися на конференцію говорити про віджите.

У біографічному відділі слухали або тих, хто, так би мовити, сам творив історію, або ж тих, хто потрапив під її колесо. У першому випадку слухачі швидко позбувалися всіх своїх ілюзій — залишалось тільки дивуватися разом з Оксеншерна¹ з надзвичайно кудого розуму всіх тих, що керують країнами. В інших випадках доводилося вислуховувати безкінечні «якби» та «але». Всі ці привиди, які виявили свою неспроможність в ході історичних подій, тепер кинулися читати мораль іншим. А проте, хай би скільки вони мали часу, їм годі наздогнати вічність, те, що вони прогавили, коли для них було «тут і зараз».

¹ Мається на увазі Аксель Оксеншерна (1583—1654) — один з найвидатніших державних діячів в історії Швеції, риксканцлер (1612—1654) за часів короля Густава II Адольфа та його дочки Христини.

І якщо завдяки екскурсам у минуле, під час яких я мусив бути присутнім, у мене й виробилося якесь переконання, так це те, що в історії можна як завгодно критикувати будь-які події та постаті, але в ній є необхідність. Усе, що ви робитимете, буде нагадувати гарольда зі старого годинника, який незмінно сповіщає годину, яку щойно пробило. Хіба це допоможе, якщо ми заплющимо очі й заткнемо вуха? Всі ці привиди, які *post festum*¹ доводять, як було б краще зробити те і те, може й були розумнішими, справедливішими, добрішими, ніж ті, яким довелося діяти, проте вони перебували в стані меншої необхідності. З цим слід примиритися. Наші очі також бачать недосконало, адже в кожную історичну побудову вмонтовано опірність. Що б то була за історія без болю?

Довгі вечори неспростовно довели, що такі теми неможливо розглядати ні з природничого, ні з мистецького, ні з гуманітарного погляду. Будь-яка муха-одноденка, будь-яка черепашка має значно складнішу форму й довшу тривалість, ніж великий Вавилон. Тут Творець промовляв безпосередньо. Кожна велика картина, кожен талановитий вірш є виваженішими, досконалішими, ніж килим зі строкатих клаптиків, у який сплітаються події цілого століття. Якщо предки та їхні діяння здаються такими великими, тоді мистецтво, пісня мають їх перевершувати. Кожна дитина знає про те, що мораль не має до всього цього жодного стосунку, і про те, як легко добрі люди потрапляють під вплив зла.

Безперечно, не бракує величних і сміливих жестів, та як рідко пробивають вони в'язкий опір набутої маски, нищої, злої критики. Політика не створює жодних витворів мистецтва. Вона чинить вплив на невдячний матеріал. Недосконала побудова недосконалих істот — ось яке враження залишають усі ці становлення й проминання. І навіть у спогадах одним з найбільших, найпекучіших видів болю залишається спостерігати, як колесо історії всупереч будь-якій розумній логіці про-

¹ *Post festum* (лат.) — після того, як усе закінчилося.

довжує свій спустошливий рух. Це одне з відгалужень чистилища, адже біль під час дії короткий і зникає разом із життям.

Залишається обнадійливе припущення, що в історії та над нею є якийсь сенс, який годі визначити нашими засобами. Ми не знаємо і не повинні знати, чим є історія у своїй субстанції, в абсолюті, поза часом. Ми здогадуємося, та не знаємо вироку суду мертвих. Несподіваний блиск може ввірватися й зруйнувати стіни.

В історичному семінарі не пропонували рішень, а там, де намагалися це робити, вони були незадовільними. Я також надавав перевагу тим лекціям, як та, про ротмістра Ріхарда, в яких ще відчувалися, ще не були вичерпані конфлікти. Ріхард не міг знати про ті несподівані повороти історії, які позбавлять його тему гарячої зацікавленості, що існувала протягом довгої низки років. Ніщо так швидко не змінюється, як актуальне, особливо якщо воно в кожного на язиці. Це можна вважати законом.

Ріхард ставився до своєї теми не як до матеріалу, що став історичним, про який можна довідатися в архівах і бібліотеках. Пережите він сприймав як вино, яке ще не встигло перебродити. Це виходило з його неспокою, який часом переростав у збудження. Я не хочу описувати його, оскільки в читача такі особисті оповіді зазвичай створюють портрет, що часто є точніший, ніж зовнішність, якою наділила нас природа. Можливо, принагідно я ще повернуся до нього та його досвіду.

Що ж стосується тексту, то він відповідає запису. Я скоротив його, особливо у тих місцях, де переважала полеміка, й скорочу його ще раз під час остаточного перегляду. Так, опис подій в Астурії був занадто довгий. Я вважав, що маю право звільнити прозу від повторів та особливостей, властивих розмовній мові. Наскільки це вдалося, нехай судить читач.

Літературно-художнє видання

Ернст Юнгер
СКЛЯНІ БДЖОЛИ

Переклад з німецької
Романа Осадчука

Редактор *Л. Пішко*
Відповідальний редактор *О. Жупанський*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Баратинська*

Підписано до друку 19.07.17
Формат 84x108 1/32
Наклад 2 000 прим.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жупанський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,
тел.: (096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net

Головний редактор/відділ збуту:
тел.: (097) 412-04-42
E-mail: zhupansky-editor@ukr.net

Замовлення № 17-430.

Віддруковано на ПрАТ "Білоцерківська книжкова фабрика",
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.
Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011р.
Впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

інтернет-книгарня
publisher.in.ua

Юнгер, Ернст.

Ю50 **Скляні бджоли:** роман / Ернст Юнгер; з нім. пер. Р. Осадчук. — К.: Вид-во Жупанського, 2017. — (Майстри світової прози). 152 с.

ISBN 978-966-2355-86-4

УДК 821.112.2'06-31

Ернст Юнґер */Ernst Jünger/*

(1895–1998) – німецький письменник, публіцист та ідеолог консервативної революції, брав участь в обох світових війнах. Завдяки раннім художнім і публіцистичним творам вважається предтечею націонал-соціалізму, хоча його пізніші речі, написані після 1933 року, позначені прихованою критикою НСДАП. Беручи участь у Першій світовій війні офіцером, Юнґер пише одну зі своїх найвідоміших книжок «У сталевих грозах», в якій осмислює феномен війни, чим здобуває визнання як серед мілітаристів, так і серед пацифістів.

Після приходу Гітлера до влади Юнґер послідовно відкидає пропозиції правлячої партії увійти в її структури, водночас притримуючись правих консервативних поглядів. Попри вільнодумство і незалежну позицію, Юнґер залишається недоторканим, оскільки Гітлер поважає Юнґера за його заслуги у Першій світовій війні. У тридцяті Юнґер видає збірку нарисів «Листки і камені», в якій приховано критикує расизм нацистів, роман «Африканські ігри» і важливий роман «На мармурових скелях», що вважається критикою націонал-соціалістичного режиму.

Під час Другої світової війни Юнґер опиняється у штабі німецьких окупаційних військ в Парижі, де він пише книжку «Сади і вулиці», після публікації якої 1942 року і перекладу французькою у нього з'являється багато шанувальників в Парижі, і він зближується з учасниками руху Опору.

Післявоєнні роки Ернста Юнґера позначені плідною творчістю і здобуттям багатьох нагород у царині літератури і культури. Загалом же Юнґер – автор близько чотирнадцяти книжок надзвичайно широкого спектру: від роздумів про феномен війни і спогадів про участь у бойових діях, фантастичних романів «Геліополіс», «Скляні бджоли» та «Оймесвіль», де починає досліджувати концепцію постісторії, і аж до позначених автобіографічності роздумів про вплив на людську свідомість алкоголю і різних психотропних препаратів, включаючи ЛСД.

Ернст Юнґер, поза сумнівом, є визначним письменником і мислителем, якому випала нелегка доля пережити страшні, епохальні злами Європи ХХ сторіччя та переплавити свій досвід у вартісні та непроминальні тексти, один з яких пропонується вам у цій книжці.

ISBN 978-966-2355-86-4

9 78 966 2 355 86 4 >